

Elze van de koster

Hendrik Lansink

bron

Hendrik Lansink, *Elze van de koster*. J.H. Gottmer, Haarlem 1969

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/lans003elze01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

1

Niemand in Houtwijk weet vanwaar ze is gekomen.

Plotseling was ze er, met een waas van geheimzinnigheid omgeven, maar fascinerend door haar schoonheid: de mooie mond met de prachtige blanke tanden, het donkerbruine haar en de grote bruine ogen die je vol vertrouwen aanzien. En dan naast dat alles haar figuur dat vooral het mannelijk deel van de dorpelingen bijzonder boeit. Haar stem is diep en vol, maar die hoort men maar weinig; ze lacht en knikt meesttijds bij wijze van groet en tot een gesprek is ze moeilijk te bewegen.

Het dorp was er indertijd een poosje vol van, maar er was in de dagen dat zij voor het eerst in de straten verscheen zoveel anders dat de aandacht vroeg en haar verschijning vervloede alras tussen de andere problemen die zich steeds meer aandienen naarmate het oorlogsfront naderbij kwam. Men wist aanvankelijk niet veel meer dan dat ze huisde bij het kostersechtpaar Harm en Dieke, dat aan een stil weggetje, een eindje van de dorpskerk in Houtwijk woont.

Na enkele weken noemden sommige dorpelingen haar Elze van de koster, maar die naam bracht omtrent haar werkelijke identiteit maar bitter weinig aan het licht. Wanneer men Harm, de reeds bejaarde koster, ernaar vroeg keek hij je met zijn kleine guitige oogjes aan en antwoordde: ‘Elze? Een kind van mijn familie, even over de grens.’

En de dorpelingen vroegen al spoedig niet meer, maar leefden voort met de gebeurtenissen welke zich steeds sterker aandienen: de bombardementen op Emmerik en Kleef, hemelsbreed maar luttele kilometers van Houtwijk verwijderd; de slag in het Reichswald met het dagenlang gedreun van duizenden kanon-

nen, Remagen en in de tweede helft van maart de doorbraak over de Rijn, dicht bij de Nederlandse grens. Het waren dingen die iedereen in de Achterhoek dag en nacht bezighielden; de aanvallen uit de lucht werden nog heviger en Elze verscheen steeds meer in het openbaar om te helpen vooral de oudere mensen uit het dorp bij boeren in de omgeving onder te brengen. Ze toonde zich daarbij onverschrokken, sluw als een vos en vooral imponerend door haar verschijning.

Toen kwam die ene trieste morgen in maart, even voor de bevrijding. Een kunstmatig verwekte nevel, die een eigenaardige geur meebracht en afkomstig was van de naderende geallieerde legers, maakte Houtwijk tot een haast intieme beslotenheid en het gevaar uit de lucht leek in die uren welhaast onwaarschijnlijk.

Harm achtte toen het ogenblik geschikt om samen met Elze het kostbare en zeldzaam mooie Avondmaalzilver uit de kerk nog even in veiligheid te brengen.

Er was immers in de lucht geen enkele activiteit? Ze gingen ondanks de hevige protesten van Dieke door het angstig stille, haast verlaten dorp op weg naar de kerk. Enkele soldaten keken hen een weinig argwanend na, maar lieten hen ongehinderd passeren. Ze waren met hun karwei haast gereed, toen het gebeurde: een geweldig lawaai, ontploffingen boven in de toren en ook in de kerk zelf, wolken van explosieven en instortende plafonds, met daar tussendoor de schreeuw van de bejaarde koster: Elze, ik ben geraakt!

En het meisje gooide zich boven op hem, als wilde ze met haar lichaam het zijne beschermen. Ze bleef zo liggen tot er een haast onwezenlijke stilte aanbrak; even later zag ze door het gehavende kerkdak weer het daglicht en onder zich de koster, gewond aan een arm.

Enkele achtergebleven dorpingen kwamen uit hun schuilplaatsen tevoorschijn en renden de vernielde kerk binnen om daar de om hulp roepende Elze en de oude Harm uit het puin te

bevrijden. Korte tijd later werd Harm op een ladder naar zijn huisje vervoerd; Elze liep er met een vertrokken gezicht, besmeurd en met gehavende kleren bij. Thuis wachtte een radeloze Dieke in het kleine keukentje; toen na een uurtje de dokter was gearriveerd, Harm had onderzocht en tegen haar zei dat het nog wel meeviel, kalmeerde ze wat. Elze kreeg instructies wat ze met de gewonde arm moest doen, want de dokter durfde niet te zeggen of, en zo ja wanneer hij terug kon komen. Toen deze haar vroeg of ze het begreep, knikte ze alleen maar en er speelde een lachje om haar mond.

En terwijl de dokter, bedacht op elke plotselinge granaatinslag, zich weer naar zijn woning haastte, flitste het even door zijn gedachten: Wat voor een vreemd meisje is dat daar bij Harm en Dieke?

Een week later was Houtwijk bevrijd.

Het telde zijn doden en vele verwoestingen. De oude Harm hield van het bombardement een stijve arm over en Elze kreeg van het kerkbestuur het verzoek, of ze de kosterwerkzaamheden tot een nader te bepalen tijd wilde waarnemen. Ze ging in op dit verzoek; dat ze bij haar werk in de komende tijd veel moest improviseren, nu kerk en toren zwaar waren beschadigd, besepte ze wel terdege.

En het dorp nam Elze van de koster aan als lid van de gemeenschap; zij was een der weinigen die achterbleven, toen de honderden evacu es uit het gebied rond de grote Gelderse rivieren weer naar hun haardsteden, of wat daarvan nog restte, terugkeerden.

Na de voor Houtwijk zo bewogen maartdagen is de maand mei aangebroken; in heel Nederland luiden de klokken het uur waarop de bevrijding der natie een feit is. Er is feest en blijdschap naast rouw en droefenis, ook in Houtwijk. Men heeft de luidklok uit de zwaar gehavende kerktoren gehaald en beneden in een nieuwe klokkestoel op het kerkplein aangebracht.

En Elze van de koster luidt, alsof ze het jaren heeft gedaan: Bim-bam! Bim-bam!

De jongelui maken vrolijke rondedansen en zingen liederen van Vrijheid en Blijheid. Elze luidt onverstoorbaar voort, de tijd die haar is opgegeven. Dan zet zij de klok vast en wil naar huis gaan waar Harm en Dieke op haar wachten. Nu het klokgelui is opgehouden verspreiden de jongeren zich in de met vlaggen getooide dorpsstraten. Het is maar even of Elze staat alleen bij het gehavende kerkgebouw; ze loopt het voorzichtig binnen en overziet voor de zoveelste maal de verwoestingen welke door dat ene bombardement zijn ontstaan. Zwijgend overpeinst ze, hoe duur de bevrijding wel is gekocht; ze weet dat op dit ogenblik nog bij lange na niet de gebrachte offers zijn te schatten, en ze vraagt zich af: Waarom moest dit alles?

Plotseling schrikt ze op uit haar overpeinzingen.

Zonder dat ze zijn nadering heeft bemerkt is Tonny Borkes van de plaatselijke caféhoudster naast haar komen staan.

‘Dag Elze,’ zegt hij. ‘Je zult wel moe zijn van dat klok luiden!’ Ze ziet hem over haar schouder aan.

‘Ik moe? Ik ben nooit moe.’

Ze spreekt langzaam, als heeft ze wat moeite met het vormen van haar antwoord.

Hij kijkt in haar mooie ogen, wacht even en zegt dan: ‘Vanavond dansen! Nee, niet bij ons in de zaal, want daarvan is de vloer totaal stuk, maar ginds, in het verenigingsgebouw van de kerk! Had je vroeger om moeten komen!’

Elze ziet hem aan, als begrijpt ze hem niet goed.

Na enkele ogenblikken zegt ze: ‘Nee, ik weet het nog niet goed!’

Tonny pakt haar voorzichtig bij de armen en probeert het haar op vrolijke wijze duidelijk te maken.

‘Kom, Elze, je kunt het toch wel?’ Maar ze trekt terug en zegt: ‘Nee, ik niet!’

Tonny lacht ongelovig en vertelt: ‘Ja, en er komt een wagen

met echt bier, en goede muziek. Van de militairen, en dan is ze vast niet slecht. En je moet niet menen dat iedereen in de zaal wordt toegelaten. Niks hoor! Alleen meisjes die genodigd zijn, flinke grieten, niet al te preuts want de soldaten willen wel eens iets meer dan over oorlog praten. De invitaties zijn vanmorgen al verzonden, een zeventig ongeveer. Ik mag er ook naar toe, en nog een stuk of wat van de ondergrondse. En ik zou jou vanavond graag meenemen, Elze!’

Ze ziet hem aan, als kan ze er niet over uit.

‘Mij? Maar ik ben niet van de ondergrondse geweest en voor het dorp nog haast een vreemde. Nee, dat kan ik niet doen!’

‘Waarom niet, Elze? Ik wou je juist een plezier doen.’

‘Nou al feest, Tonny? De graven van de doden zijn nog vers.’

‘We moeten met de levenden verder gaan, Elze!’

‘Ik moet nu in de plaats van Harm zorgen voor de kerk, dan kan ik toch niet vanavond al met jou naar een feest gaan. En zoals jij wilt met dat dansen, dat kan ik toch niet. Ik zou er maar wat gek bij staan.’

‘Kom, Elze, dat meen je toch niet. Mag een mens dan na al die narigheid niet eens enkele uren blij zijn en doen zoals we vroeger deden? Of was jij voor de oorlog anders dan andere meisjes?’

Ze zwijgt, minutenlang.

Tonny hervat zijn aandringen. ‘Toe, Elze, doe het nou; Harm en Dieke vinden het vast wel goed. Of heb je wat tegen me?’

‘Je bent nog zo vreemd voor mij. Eigenlijk is alles hier vreemd, het is net of ik dat nu pas goed zie. Nee, heus, ik kan het niet. Ik zou wel een hele avond met je willen praten over zoveel dingen, maar dat dansen vanavond: nee, er is voor mij te veel gebeurd ...’

Tonny zwijgt. Hij weet veel van Elze af, maar lang niet alles, zo gaat het door hem heen. Men weet te vertellen dat zij onder het orgel in de kerk joden heeft verborgen gehad zonder dat Harm en de dominee het wisten. Anderen spreken van uit Duitsland

gevluchte krijgsgevangenen, maar het ware weet niemand. Wel weet men, dat zij de vreemde kapelaan hielp bij het inrichten van de kerk wanneer er een Roomse dienst voor de overwegend katholieke evacu es uit andere plaatsen zou worden gehouden. Dat kon allemaal in die laatste zware maanden van de nu afgelopen verschrikkelijke oorlog; toen de nood centraal werd vielen alle vroegere scheidsmuren tussen de gelovigen weg.

Elze spreekt nimmer over al de dingen die men haar nageeft. En Tonny weet het nu: Ze wil wel een avondje met hem praten, maar dansen niet. En juist dat laatste wil hij na al die narigheid zo verduveld graag. Ergens is ze voor hem bereikbaar, maar niet op het eerste feestavondje dat in het bevrijde Houtwijk zal worden gehouden.

Een losgeslagen stuk steen valt met een doffe plof op een kapot-gereten kerkbank. Het doet hen beiden opschrikken.

Ze zien elkaar aan. Even is in beider ogen weer de angst die ze de laatste tijd dag en nacht hebben gekend.

‘Gek toch, dat je eigenlijk nog van alles schrikt,’ zegt ze.

‘Ja, daarom alleen al is het goed als je vanavond eens met me meegaat.’

‘Andere keer, Tonny!’

Dan loopt ze gehaast weg, als wil ze plotseling geen enkel contact meer.

Hij roept haar nog na: ‘Elze! - Elze!’

Maar ze komt niet naar hem terug.

Ze komen over de grens: wandelende geraamtes, in vossen gehuld. De eerste dagen waren het er enkele, vooral Nederlanders, maar spoedig volgden ze bij honderden, ook Engelsen, Fransen, Polen en zelfs Russen. De voorlopers dienden zich vooral aan bij de boeren buiten Houtwijk; de angst dat zij weer van de herkrege n vrijheid zouden worden beroofd stond op hun gezichten te lezen. Ze spraken naast enkele woorden gebrekkig Duits vaak voor de boeren onverstaanbare taal. Slechts in hun gebaren

hadden ze iets gemeen en die wezen altijd weer op honger en op luizen. Maar vooral de honger die hen kwelde was vreselijk. Bezield met de beste bedoelingen schotelden sommige Houtwijkers de stakkers weer eens een goed eten voor, maar de gevolgen waren soms ongelukkig: hevige krampen en andere ongesteldheden in de uitgeteerde lichamen.

En dan de luizen, die zich diep in de huid hadden genesteld, de scabies met de ondraaglijke jeuk die aanzette tot het krabben van vieze, etterende wonden. Was er sedert de bevrijding van Houtwijk haast van de eerste dag af een invasie van deze ongelukkigen, die door hun zwakheid de vreugde over de verkregen vrijheid nauwelijks konden verwerken, nu in deze dagen komt de grote stroom pas goed op gang. Eerst verliep het nog wat gebrekkig, maar ondanks dat er ook nu nog op vele wijzen geïmproviseerd moet worden, begint er toch enige tekening in de organisatie te komen.

Het zwaar gebombardeerde verschrikkingsoord, kamp Rees, waar sommige Houtwijkse ondergrondse werkers reeds gedurende de laatste oorlogswinter contacten hadden, levert een niet gering aandeel in de binnenstromende vluchtelingen. Eén van de moeilijkheden welke er dikwijls zijn is de taal.

Het gebaar waarmee men honger en luizen aanduidt is algemeen, maar sommigen van hen kunnen, behalve een paar gebrekkige woorden Duits, zich in hun landstaal niet altijd verstaanbaar maken.

Speciale ontsmettingsapparatuur en auto's met schone kleren komen dagelijks Houtwijk binnenrijden. Een eind buiten het dorp laait zo nu en dan een hoog vuur op; dan gaan de massa's voden en ongedierte, vooraf overgoten met benzine, de lucht in. En op geringe hoogte vliegen de toestellen bij tientallen tegelijk westwaarts, vol met bevrijde mensen, op weg naar hun haardsteden, onzeker over wat zij daar van hun familieleden zullen terugzien. Maar bovenal is er de gedachte weer vrij te zijn!

Aan Harm en Dieke gaat veel van dit alles nog al oppervlakkig voorbij; alleen wat zij uit de mond van Elze vernemen dringt in hun kleine, intieme huisje door. Maar ergens kunnen zij het allemaal niet goed geloven en de eigen beslommeringen, vooral de gewonde arm van Harm, tellen voor hen steeds meer mee. Wanneer Elze des avonds thuis zit, gaat ze wel eens Harm zijn arm masseren. Ze doet dat op bepaald vakkundige wijze en Harm verbeeldt zich soms wel, dat het er een poosje daarna iets beter op wordt.

‘Verbeelding,’ zegt Dieke dan wel eens.

Op een morgen komt de dominee bij Harm en Dieke op bezoek. Harm werkt juist, met in zijn ene hand de spade, wat in zijn hofje. Hij heeft de dominee bij zijn nadering niet bemerkt en schrikt dan ook even op wanneer deze hem aanspreekt.

‘Dag, Harm, hoe gaat het? Nog steeds last van je arm?’

Harm kijkt dominee aan en zegt: ‘Zal ook wel zo blijven. Ik ben koster af, reken dat maar. Zie maar vast uit naar een nieuwe. Trouwens, ik heb mijn tijd ook wel gehad.’ Dominee lacht en zegt: ‘Kom, Harm, niet zo pessimistisch. Maar wat ik wou vragen: Is Elze thuis?’

Harm spuwt even van zijn pruim eigenverbouwde tabak en dominee ziet hoe het bruine sap glimt op de door Harm omgewerkte grond.

‘Elze? Nee, die is d'r niet. De klomp mag me breken als ik weet waar ze op het ogenblik is. Wacht, ik zal het Dieke even vragen.’

Hij zet zich een weinig in postuur en roept: ‘Dieke! Dieke!’

Die verschijnt daarop in de lage deuropening, ziet wie daar is en groet: ‘Goedemorgen, dominee!’

Harm vertelt waarnaar de dominee heeft geïnformeerd. Dieke zet haar handen in de zij en ziet de predikant aan.

‘Elze? Die is weg; vanmorgen al vroeg vertrokken met zo'n grote auto waar een rood kruis op stond. Ze komt net als anders

ook vanavond weer laat terug, dat weet ik wel zonder meer. Ja, ze is haast iedere dag weg. Ze helpt op het ogenblik in Elsvoorde, waar mensen uit de Duitse kampen aankomen. Geen baantje om jaloers op te zijn, dominee!’

Dieke lacht op haar eigen, onschuldige manier.

Geen kwade luitjes, die Harm en Dieke, maar toch al net iets te oud om alles in zijn volle omvang te beseffen, peinst dominee. ‘Zo, dus Elze is er niet?’ herhaalt hij vragend.

‘Nee,’ zegt Dieke met enige nadruk.

‘Dominee lust zeker wel een kopje koffie?’ zo informeert ze dan.

Ja, dat slaat hij niet af.

‘Ik heb echte koffie, hoor!’ vertelt Dieke trots. ‘Heeft Elze meegebracht van waar ze werkt.’

‘Zo zo, dus die helpt jullie alweer aan goede spullen, waarvan de meeste mensen nog min of meer verstoken zijn?’ vraagt dominee dan.

‘Nou ja, een beetje koffie en thee, wat suiker en zo meer. Maar dat mag toch ook wel, want verder doet ze het tot op heden allemaal voor niets,’ zegt Dieke ietwat verdedigend.

Harm komt nu uit het hofje en loopt mee in de richting van zijn huisje. Bij het stenen stoepje gekomen trekt hij zijn klompen vol zwarte aarde van zijn voeten en op zijn sokken loopt hij nu mee, zijn eenvoudige maar propere huisje binnen.

Dieke presenteert dominee een stoel en Harm zet zich met een zucht tegenover hem aan tafel.

Dominee zwijgt even en ziet tussen de bloemen voor de kleine raampjes door, naar buiten. Zijn oog valt op de scheefhangende, zwaargehavende torenspits.

‘Wat een geluk, dat het toen zo afgelopen is, we mogen wel dankbaar zijn,’ zegt hij dan rustig.

Harm reageert niet direct, hij strijkt alleen wat over zijn nog steeds pijnlijke arm, als wil hij zeggen dat hij het zijne er nog wel van voelt. Maar de nu bedrijvige Dieke wel, zij houdt haar

ouderwetse handkoffiemolen op de baar eigen manier in de schoot tussen haar knieën geklemd en maalt de bonen krakend fijn. Er verspreidt zich reeds een zachte koffielucht door het keukentje. Tussen het malen door zegt ze: ‘Daar heeft de dominee wel groot gelijk in, het had veel gekker gekund.’

‘Er komen d'r anders nog al wat met luizen en andere rommel de grens over. Als je Elze er eens iets van hoort vertellen, nou dan is d'r wel werk aan de winkel. Ze heeft hier laatst ook een paar dagen geholpen, maar dat was nog maar een kleinigheid bij wat ze daar in Elsvoorde krijgen op te knappen.’

Dieke heeft ondertussen water op de gemalen koffie geschonken, maar ze kan nog best twee dingen tegelijk, zo ziet de dominee.

Nu het woord Elze is gevallen, blijkt hij plotseling weer bijzonder geïnteresseerd.

‘Dus ze helpt bij het Rode Kruis, als ik het goed begrijp?’

‘Ja, wel zo iets,’ zegt Dieke. ‘Maar niet alleen met de luizen, ze schrijft geloof ik ook.’

Harm geeft zijn arm weer eens een andere houding.

‘Nogal een vreemd meisje eigenlijk. In hoeverre is het nu precies familie van jullie?’

Dominee steekt een Engelse sigaret op. Dieke kijkt, zonder dat hij het bemerkt, over zijn schouders veelbetekenend naar Harm, als wil ze zeggen: geef jij nu maar eens antwoord.

‘Ja, heel in de verte, te ver haast om na te vertellen,’ klinkt het dan. ‘Maar ze heeft geen ouders meer, eigenlijk helemaal geen andere familie. Vandaar dat ze bij ons is gekomen,’ zo luidt de verklaring van Harm.

Dieke moet even kuchen omdat de rook van de zware sigaret haar in de keel kriebelt, althans zo doet zij het voorkomen. Dominee voelt dat hij hier in zekere zin voor een muur van onwil om de waarheid te vertellen staat. Ook al heeft het kerkbestuur verzocht of dat vreemde familielid van koster Harm diens taak tijdelijk wil waarnemen; de beide bejaarde mensen, in

vroeger jaren van Holland naar hier gekomen, zijn niet kwaad, maar hebben ontzettend stijve koppen als men tracht hen iets te ontfutselen wat ze niet kwijt willen.

‘Zo, ze schrijft dus,’ zegt dominee nadenkend.

Het op de tafel neerzetten van drie koffiekopjes is het enige geluid dat daarop hoorbaar is.

‘Ja, namen en zo meer. Maar verder moet de dominee mij niet vragen, want dan moet ik het zwijgen er toe doen,’ zegt Dieke terwijl ze de koffie begint in te schenken.

‘Dus ze blijft nog wel hier bij jullie?’ vraagt dominee dan.

Dieke ziet een weinig geschrokken op.

‘Elze hier weg? Nou, ik hoop het niet, we zijn veel te blij dat ze voor ons hier enige aanspraak in huis brengt. Eigenlijk is dat het enige goede dat wij van de oorlog hebben overgehouden. Kinderen van onszelf, dat was er niet bij. Dat we op onze latere leeftijd toch nog een meisje over de vloer kregen, ook al was ze dan reeds volwassen, is voor ons iets dat we nooit hadden durven dromen.’

Dieke reikt de koffie aan. ‘Alsjeblieft, dominee!’

Deze drinkt zwijgend zijn kopje leeg, als heeft hij nu niet zoveel tijd meer om met Harm en Dieke het gesprek voort te zetten.

‘Ja, onze Elze is goed in taal, bijzonder goed zelfs. Dat komt haar ginds maar wat goed van pas, want ze zitten daar in Elsvoorde vaak te zweten met het vreemde gebrabbel van die stakkers. En daarom vinden wij het goed dat ze daar nu werkt. Trouwens, ze zou hier ook tijd over hebben.’

Dit meent Harm nog als aanvullende verklaring te moeten geven.

‘Maar, om eerlijk te zijn: Ik vind haar Nederlands toch bepaald niet buitengewoon, wanneer ik eens een enkele maal met haar spreek. Bepaald slecht, zou ik haast durven zeggen,’ reageert dominee.

De oude reguleurklok slaat elf uur. Harm pakt zijn vestzakhorloge en vergelijkt de tijd.

‘Tien minuten voor elf,’ zegt hij dan, terwijl hij naar buiten ziet.

Dominee blijkt een goed verstaander. Hij voelt duidelijk dat Harm een eind aan het gesprek wil hebben. Hij haalt zijn portefeuille uit zijn jaszak, pakt er een briefje uit en overhandigt het Harm.

‘Alsjeblieft, zondag neemt een collega van mij de dienst waar, zelf moet ik dan elders preken. Hier zijn de te zingen psalmen en liederen, dan kan Elze die op de borden aanbrengen. Voor het overige: tijd en plaats als gewoonlijk.’

Dieke waagt zich nog aan de vraag: ‘Zou het nog lang duren, voordat ze de kerk weer herstellen?’

Dominee weet het niet en antwoordt: ‘Dat is voor mij nog even duister als zoveel anders.’

Harm voelt het antwoord goed aan en zegt, met het briefje in de hand: ‘Ik zal Elze ervan in kennis stellen.’

Dominee vertrekt dan, na nog te hebben bedankt voor de heerlijke koffie.

Harm en Dieke zien hem zwijgend na totdat hij in een bocht van het stille kerkpadje uit hun gezicht verdwijnt. Ze voelen beiden dat het gesprek niet zo verlopen is als in vroeger dagen wel gebeurde.

Dominee was duidelijk gepikeerd dat hij niet meer van hen los kon krijgen omtrent de ware herkomst van Elze.

Ze lopen met hun beiden het hofje in. De tulpen bloeien er op hun mooist. Een merel verdwijnt met een lange wurm in zijn snavel tussen de doornenheg, om er zijn jongen te voederen.

De meimaand is mooi, ieder jaar weer. Ze is vol beloften, duizendmaal bezongen door jonggeliefden en ook wel door de ouderen, wie het leven niet zo heel veel meer te bieden heeft omdat ze moe en gebrekkig zijn.

En nu, in deze meimaand, waarin de vrijheid is gekomen over miljoenen mensen die zuchten onder het leed van de oorlog, is er nu eigenlijk geen reden om ze met nog meer bewondering en

dankbaarheid te aanschouwen dan ooit de mensheid heeft gedaan?

Een eind buiten Houtwijk klinkt een zware dreun, even later stijgt een donkere kolom omhoog.

Het is een gebeuren waarmee ze enigermate vertrouwd zijn geraakt: onontpofte bommen die nu onschadelijk worden gemaakt; ze liggen er bij honderden.

Dieke overziet nog eens de bloemenpracht in haar tuintje.

‘Wat is alles toch mooi, Harm,’ zegt ze.

Maar die werkt zo goed en kwaad het gaat met zijn schop verder. ‘Ja,’ zegt hij alleen.

Hij is schijnbaar minder sterk geboeid door al die schoonheid dan zijn vrouw.

2

Langzaam herstelt ook Houtwijk zich van de slagen welke het tijdens de bevrijdingsdagen heeft moeten ontvangen. De resten van gebombardeerde huizen worden opgeruimd en er komen kale plekken in de dorpskom. Er is bijna geen huis of het draagt wel min of meer nog een litteken van de strijd. De kerk is in afwachting van een definitief herstel, dat ongetwijfeld nog lange tijd zal uitblijven, provisorisch weer zover in orde gebracht dat het dak waterdicht is en er in een bijlokaal weer diensten kunnen worden gehouden. De toren staat er nu bijna zonder spits; omdat deze gevaar begon op te leveren van instorten is zij omgehaald.

Elze luidt iedere zondagmorgen om tien uur de grote klok in de klokkestoel op het kerkplein. Dan komen de dorpelingen en de boerenbevolking om er de dienst bij te wonen. De kerkgang in Houtwijk is, vooral in de dagen na de bevrijding, vrij goed en menigeen knikt bij het binnengaan der kerk naar haar, die het kosterschap nu naar ieders tevredenheid vervult.

Harm en Dieke hebben hem vaste plaats. Na afloop van de dienst blijft Harm meestal nog even wat rondhangen en helpt Elze zo goed hij kan met diverse kleinigheden die nog even moeten gebeuren.

Oude liefde roest niet, en dat geldt in zekere zin ook voor Harm wat betreft zijn afgebroken kosterschap. Het ligt hem nog steeds na aan het hart, maar het zit er niet meer in dat hij nog ooit weer goed aan de slag komt.

De dominee heeft zich ermee bemoeid dat Harm een aanvraag zal indienen om voor een oorlogsinvaliditeitsuitkering in aanmerking te komen, maar het zal nog wel geruime tijd aanlopen voor het zover is.

De papieren rompslomp is groter dan ooit. Onder de vele toekomstillussies welke er leven, is ook die, dat het er in het herboren Nederland voor de bejaarden beter uit gaat zien, wat hun oudedagsverzorging betreft. Er moeten in deze richting grootse plannen in de maak zijn. De politieke partijen, die zich weer in oude glorie hebben aangediend, ijveren weer volop om de gunst der kiezers en de leuzen liegen er niet om: het 'oud en arm' zal er niet meer zijn, betere arbeidsvoorwaarden, verlichting van de lasten der minderbedeelden en andere schone beloften overspoelen het volk dat ook in het volop voeren van politieke discussies zijn dorst kan lessen.

De vijf jaren van verdrukking hebben een onstuimig verlangen naar ontspanning en vrolijkheid doen ontstaan. De bevrijdings-roes bracht aanvankelijk veel slecht georganiseerde festiviteiten teweeg, maar allengs werd ook daarin meer orde geschapen en in de aanstaande herfst staat de Houtwijkers een groots opgezette bevrijdingsrevue te wachten.

De meester van de school en enige andere mensen die voor de oorlog ook wel eens op gezette tijden de amateur-kleinkunst beoefenden hebben een heel programma op touw gezet. Reeds weken is het dorp er vol van; er wordt, vanwege de nog heersende materiaalschaarste, vaak met hulpmiddelen gewerkt om er het beste van te maken. De grote zaal van Borkes is reeds maanden tevoren voor dit gebeuren afgehuurd. Verscheidene dames in Houtwijk zijn in hun vrije uren bezig kostuums voor de balletmeisjes te vervaardigen. Voor alle naties, die tot de bevrijders kunnen worden gerekend, is een plaatsje in het draaiboek gemaakt.

Er moeten teksten worden geschreven, decors worden vervaardigd, leidingen aangelegd en zoveel andere dingen meer. Houtwijk is dikwijls tot ver na middernacht een en al bedrijvigheid; volgens ingewijden werken in totaal bijna tachtig dorpingen mee aan dit grote gebeuren. Ook Elze werd benaderd, of ze er aan mee wou doen. Haar werk bij de repatriëringsdienst is af-

gelopen; ze heeft nu een vaste baan in een verzorgingstehuis voor bejaarden, in een nabijgelegen plaats. Des avonds komt ze bij Harm en Dieke thuis, maar tegenwoordig is het gauw even wat eten, vluchtig omkleden en dan weer weg, want de op stapel staande revue neemt ook veel van haar vrije tijd in beslag. Eerst wou ze het eigenlijk niet, maar toen de meester bleef aandringen op haar medewerking stemde ze toe.

Toen deze weer vertrokken was zei Dieke: ‘Goed zo, Elze, je moet meedoen, zo kom je er hier veel beter tussen. De mensen mogen je graag, dus waarom dan niet?’

En Harmen mompelde instemmend, maar vloekte even later omdat de arm hem weer zo verduveld veel pijn begon te doen.

Als Elze er nu maar was, dan zou ze die pijnlijke plek eens met haar kundige handen hebben kunnen behandelen.

Dieke zei: ‘Harm, je bent een zanik, meen je soms dat ik niet eens wat voel?’

Elze zit in het kleine bijzaaltje van Borkes te werken aan een vlag, die de kleuren van Polen moet dragen. Even stond men in twijfel of wel precies de juiste kleuren waren gekozen, maar toen zij binnenkwam gaf zij zonder meer haar bevestigend antwoord.

Wanneer ze daar zo ijverig bezig is, komt er een meisje binnen en vertelt haar dat er twaalf grote tulpen van gekleurd papier moeten worden gemaakt. Ze weet er niet precies raad mee. Het moet volgens de meester heel goed kunnen.

Elze kan haar niet onmiddellijk het juiste advies geven.

‘Tulpen, hoe zijn die ook weer precies?’ vraagt ze.

Het meisje ziet haar vragend aan.

‘Jij zou niet weten hoe een tulp er uitziet? Kom nou!’

Elze piekert even. ‘Nee, het model zou ik beslist niet precies weten.’

‘Ben jij nou een Hollands meisje?’ klinkt het ietwat spottend.

‘...Ik heb ze in zo lang niet zien bloeien,’ verontschuldigt ze zich.

‘En Harm, de oude koster, had ze laatst zelf volop in zijn tuintje, weet je dat niet meer? Van die mooie gele.’

Nu weet Elze het plotseling, en met rustige hand tracht ze de lijnen over het gekleurd papier zo te trekken dat ze de juiste kelken vormt om daarna met een schaar de insnijdingen te maken.

Na een kwartiertje is de eerste papieren tulp gereed: een prachtige bloem van rood papier. Er zijn er meerderen bij komen kijken om het resultaat te zien.

‘Zet ze maar bij die vlag van Polen,’ merkt er een op, ‘daar past ze het best bij.’

Er wordt nu een poosje gepauzeerd om het een of ander drankje te gebruiken. Tonny Borkes gaat met een blaadje rond en brengt iedereen het bestelde.

Wanneer hij voor Elze het glaasje op tafel plaatst, ziet hij haar met meer dan gewone blik aan.

Zij bemerkt het en kijkt vluchtig naar hem op. Even is er een onderdrukt gegiechel bij enkele andere meisjes. Tonny kijkt dan ietwat geërgerd voor zich en zet verder de andere glaasjes op de tafels.

Elze doorleeft nu een ogenblik dat ze hier wel weg zou willen. Ze voelt dat er enkelen zijn die om haar lachen. Waarom dat is, weet ze niet.

Ze maakt een onnodige gang naar het toilet en sluit de deur. Dan barst ze in een stille huilbui uit. Er zijn er, die haar uitlachen, ze weet het heel zeker.

Waarom? Omdat ze van geboorte geen Houtwijkse is, en eigenlijk voor velen een totaal vreemde? Of is het vanwege het feit, dat Tonny een oogje op haar heeft?

Ze kan er in deze besloten ruimte, waarin ze even geheel alleen is met haar gedachten en haar strijd, geen antwoord op vinden. Eigenlijk zou ze hier wel helemaal weg willen, uit alle opge-

schreefde drukte voor de komende revue, met de klaagzangen over het ondervonden leed en stoerklinkende volzinnen van het verzet.

Het liefst zou ze zitten bij Harm en Dieke, in hun rustig huisje, wat achteraf gelegen aan het kerkpaadje, de twee mensjes die het zo goed met haar voor hebben.

Is dat, wat men haar daareven aandeed, voor haar niet even wreed als toen zij volop in de oorlog stond, in de dagen voordat zij hier in Houtwijk een onderkomen vond?

Ze kijkt op haar horloge en ziet dat het al over halftwaalf is. Quasi haalt ze de trekker van de stortbak over en wast haar handen. Wanneer ze weer naar het zaaltje teruggaat, komt ze juist Tonny tegen.

‘Ik ga naar huis,’ zegt ze. ‘Het is nu welletjes voor vanavond. Morgen zien we wel weer verder.’

Hij blijft even staan en hoort haar aan.

‘Mag ik even een eindje met je oplopen, Elze?’ vraagt hij dan. ‘Moeder kan zich wel met de mensen hier redden.’

Ze ziet hem even strak aan.

‘Goed dan,’ zegt ze.

Wanneer ze de anderen met een ‘Goedenavond’ groet, ziet ze dat Tonny's moeder haar veelbetekenend aanziet; het is alsof er een blik van meer weten in ligt.

Tonny komt via de huisdeur naar buiten en samen lopen ze in de richting van het huisje van Harm en Dieke.

Ze voelt hoe Tonny zijn hand om de hare legt.

Het is voor haar een vreemde gewaarwording: zo de hand te voelen van een jongen in een dorp waarvan ze een jaar geleden nog nimmer gehoond had, van wiens land ze in haar gevangenschap en ook heel vroeger echter dikwijls had horen spreken.

Ze lopen een poos zwijgend door het stille paadje, maar komen dan tot een gesprek.

‘Heb je gehuild, Elze?’

‘Ja, dat is zo.’

‘Waren ze vanavond vaak vervelend tegen je?’

‘Ik weet het niet bepaald. Ik kan de mensen hier vaak nog zo moeilijk begrijpen, niet onderscheiden of ze het als grap bedoelen, of me willen krenken. Toen ik zei, dat ik geen tulp kende, vroegen ze me of ik wel een Hollandse was. Wat moet ik zeggen, Tonny? De waarheid, of er maar omheen praten?’

‘Je bent voor velen een vreemde hier, Elze.’

‘Ja, dat weet ik. En daarom vraag ik me zo dikwijls af, of het toch niet beter is dat ik ga vanwaar ik gekomen ben...’ ‘En dat is ver, Elze?’

‘Ja, dat is heel ver, Tonny. Maar daarover mag je me nu niet meer vragen.’

‘Maar je kent toch al heel goed de Hollandse taal?’

‘Zeker. Het is vroeger voor mij een onbegrijpelijke ingeving geweest, dat ik mij voor het Hollands interesseerde. Trouwens, ik leerde ook andere talen vlug, maar Hollands sprak mij in zekere zin zo direct aan.’

‘En Harm en Dieke, zijn die familie van je, Elze?’

Ze wacht even, komt wat dichterbij hem lopen en zegt dan: ‘Ja, Tonny, maar nu geloof je me natuurlijk niet.’

‘Ik weet het niet. Ik zit wat jou betreft zo vol vragen en juist daarom wou ik eens zo graag met je praten.’

‘Daarover alleen?’

‘Neen, misschien ook wel over iets anders.’

‘Over de oorlog?’

‘Neen, niet over de oorlog. Die is nu voorbij. Het is zo moeilijk bij jou, Elze... Ik kan het zo moeilijk noemen, want ik weet niet, of je het kent.’

‘Omdat ik volgens sommigen nogal knap ben? Iets dat volgens mij ook maar betrekkelijk is.’

‘Neen, bepaald niet alleen om dat. Maar, Elze, er is iets in je, dat me zo bijzonder aantrekt... Ben jij nog nooit verliefd geweest, Elze?’

Ze zwijgt.

‘Toe, Elze, zeg het me dan. Of ben je het soms nog? Op iemand die heel ver hier vandaan is?’

Haar antwoord blijft lang uit.

‘Ik heb eenmaal de jonge liefde gekend. Ik was gelukkig, zoals alleen een jong meisje gelukkig kan zijn. Toen kwam de oorlog die ons van elkander scheidde en enkele maanden later het bericht dat hij vermist werd.’

‘Dood?’

‘Ik weet het niet, maar ik vrees van wel. Wat er verder allemaal gebeurde, wil ik bewaren, Tonny.’

‘Dus... je hebt nu niemand meer, waarvan je nog houdt?’

‘Toch wel, Harm en Dieke.’

‘Verder niet?’

‘Neen, verder niet, Tonny.’

‘Je weet het heel zeker?’

‘Ja, heel zeker.’

‘Dus je zou niet van mij kunnen houden, Elze?’

‘Ik zou het niet durven zeggen, Tonny. Ik zou een goede vriendin van je kunnen zijn, maar dat is iets anders dan verliefd zijn.’

‘Je spreekt in raadsels, Elze.’

‘Toch niet. Ik ben, geloof ik, zeer duidelijk, Tonny.’

‘Dus die eerste, dat was meer dan vriendschap?’

‘Ja, maar laat hem rusten. Ik geloof niet meer in zijn leven, al lange tijd niet meer, hoe gaarne ik het ook zou willen. Er is zoveel waarin ik niet meer geloof. Wanneer je deportaties hebt meegemaakt, je ouders en kennissen hebt zien onteren en doodslaan, alles, maar dan ook alles wat je lief was hebt moeten achterlaten en je ouderlijk huis met al wat daarin was in een verzengende vuurzee hebt zien ondergaan, dan blijft er van het geloof niet veel meer over, Tonny.’

‘Dus, Elze, je hebt gevangen gezeten?’

‘Ja, een hele tijd.’

‘En toen kwam je naar Holland?’

‘Ja.’

‘Bij Harm en Dieke?’

‘Ja. Op een nacht kwam ik ook over dit paadje, met nog een vrouw, die me bij de grens had aangesproken en meenam. Ze klopte hier aan. Dieke deed toen open en de vreemde vrouw zei:

“Dit zijn je oom en tante, als ze er eens naar vragen.”

Dat is altijd zo gebleven. Enfin, de rest weet je, Tonny.’

‘Ik geloof, dat ik nog maar een klein beetje weet, Elze. Ik had zo graag meer gehoord en ook nog wat anders...’

‘Heus, Tonny, het kan niet. Laten we het op vriendschap houden. Misschien kan ik toch nog veel voor je zijn, zonder dat we van liefde spreken. Ik vind het zo'n groot woord.’

‘Goed dan, Elze. Maar je komt toch morgenavond wel weer op de voorbereidingen van de revue?’

‘Ja, dat zal ik doen, Tonny.’

‘De meester heeft een mooi gedicht. Hij wil jou vragen om het te declameren. “Het moet een mooie en volle stem zijn,” zo zei hij. “Ik denk hierbij aan Elze.” Zul je het doen, wanneer hij er om vraagt?’

‘Zou mijn uitspraak van het Hollands goed genoeg zijn?’

‘Stellig wel, Elze.’

‘Nou goed, als jij het fijn vindt, doe ik het. Een teken van vriendschap! Maar nu moet ik naar huis. Morgenavond zie je me terug, Tonny!’

Ze komt plotseling met haar gezicht heel dicht bij hem en geeft hem een kus op zijn wang.

Tonny weet niet meer hoe hij het met haar heeft.

Dan kust hij haar voorzichtig terug.

‘Tot morgenavond, Elze.’

Wanneer hij even later naar huis loopt, tracht hij het verschil tussen liefde en vriendschap te definiëren. Hem valt het moeilijk, maar Elze acht ze schijnbaar allebei een kus waard.

In de zaal teruggekomen ziet hij dat zijn moeder hem direct opmerkt. Enkele mannen zijn nog bezig met het repeteren van

een toneelschetsje, maar het wil niet te best meer vlotten. Het is deze avond niet bij één borreltje gebleven.

‘Morgenavond verder, heren!’ vermaant er een.

Een kwartiertje later is de zaal van Borkes leeg en verlaten.

Tonny houdt met zijn moeder nog een laatste inspectie of er ook nog smeulende peukjes zijn achtergebleven.

Bij de vele attributen welke reeds klaar zijn, staat ook de grote rode tulp van papier, welke Elze deze avond als voorbeeld maakte. Een witte en een gele staan er met verschrikkelijk afwijkende kelken naast.

Hij blijft er even naar staan kijken en zegt zacht: ‘Elze!’

Vlug loopt hij dan na zijn moeder de zaal uit.

Even later is er alles donker.

3

Er wordt een beroep gedaan op de offervaardigheid van de Houtwijkers. Ter herinnering aan de bevrijding van het dorp wil men een monument plaatsen om daarmee deze gebeurtenis aan de vergetelheid te ontrukken. Maar om dat te verwezenlijken is er geld nodig, veel geld zelfs. En daarom wordt er een collecte gehouden onder de ingezetenen. Meerdere hiertoe door een commissie aangezochte personen gaan met een lijst, waarop men voor een bedrag kan intekenen. Dieke heeft er uitvoerig van in het plaatselijk nieuwsblad gelezen en met Harm overlegd, wat of zij er voor willen geven. Het is nu bepaald niet zo, dat ze bijzonder ruim in de centen zitten, ze moeten inderdaad wel overleggen, willen ze zo'n beetje met het beschikbare geld rondkomen. Ook Elze heeft ervan gehoord en Dieke een tientje gegeven, dat ze namens haar voor dit doel moet schenken. In het oude koektrommeltje van Dieke, dat achter de deur van het glazen keukendeurtje staat, liggen nu twee tientjes gereed. Maar wonderlijk genoeg verstrijkt de ene dag na de andere zonder dat er iemand komt om het geld op te halen.

Wanneer Dieke na enige weken tot haar verwondering leest, dat de collecte reeds afgelopen is en ziet, welk een kapitaal bedrag er bijeen is gebracht, is ze erg verdrietig. Haar tientje en dat van Elze is daar niet bij, om de eenvoudige reden dat ze niet werden bezocht door een van de mensen die met de lijsten rondgingen. Ze praat er op zekere avond met Tonny over, wanneer die even is aangewipt, onder het voorwendsel, even met Elze te moeten spreken over de repetities van de revue.

Dieke denkt daar heimelijk het hare van, maar dat Tonny eens even aankomt scheidt voor haar geen problemen. Eerlijk gezegd

vindt ze het nog wel fijn. Het geeft eens even wat afleiding, want sedert Harm niet zelf meer het kosterschap vervult, hebben ze beduidend minder aanloop.

Tonny is een gezellige prater, een harde werker, die met zijn moeder, - reeds vroeg weduwe, - de zaak drijft. Ze zijn de oorlog goed doorgekomen en doen alle moeite het bedrijf weer op het vroegere peil terug te brengen.

Wanneer Tonny hoort, dat ze voor de collecte niet bij Harm en Dieke zijn geweest, is hij even stomverbaasd.

‘Bij al die duizenden welke sommigen met de zwarte handel hebben verdiend, maakt dat tientje van ons toch niets uit?’ zegt Harm een beetje smalend, terwijl hij een nieuwe pruim tabak neemt.

Dieke kijkt hem even verstoord aan.

‘Harm, dat moet je nou niet zeggen. Er zijn mensen genoeg, die net als wij geen cent zwart hebben verdiend en toch evengoed zullen hebben gegeven.’

‘Nou goed dan, deze dan buiten beschouwing gelaten. Maar voor de rest... Ben je gek, ze lopen niet voor die paar centen van ons speciaal naar dit afgelegen paadje. Ze kunnen al weer lang buiten Harm en Dieke. Toen ze onderdak voor de vervolgte joden en onderduikers moesten hebben, toen wisten ze wel dat wij hier woonden!’

Tonny voelt, hoe fel Harms woorden zijn gemeend en hij weet: deze mensen zijn diep gegriefd.

‘Jullie zouden alsnog het geld kunnen geven,’ zegt hij.

‘Nalopen om te mogen geven? Dat nooit!’ zo reageert Harm.

‘Neen, neen, nou geven wij niets meer!’ zo spreekt ook Dieke, heftig met haar hoofd schuddend. ‘Niet nalopen, of het alsjeblijft nog kan.’

Elze komt thuis van haar werk en kijkt enigszins verwonderd op, wanneer ze het bezoek voor haar ziet.

‘Dag Tonny!’

Deze groet terug: ‘Hallo, die Elze! De dag weer vol?’

Ja, Elze heeft haar werk voor deze dag er weer opzitten.

‘Ik wou even zeggen: Vanavond geen repetities voor de revue. De timmerlieden moeten aan het toneel werken,’ zo brengt Tonny dan zijn boodschap.

‘Mooi, dank je wel,’ zegt Elze, terwijl ze in een gemakkelijke stoel plaats neemt. ‘Dat komt me eerlijk gezegd ook goed uit, want ik heb een boel werk van mezelf liggen waar ik hoognodig aan moet beginnen.’

Harm zit zwijgend bij de hoek van het fornuis en pruimt nadenkend zijn tabak. Het is duidelijk dat er bij hem nog wat broeit.

Dieke begint met het stoppen van een paar oude sokken en klaagt dat er haast geen houvast meer in zit.

‘Het wordt tijd, dat er eens nieuwe komen, Harm!’ zo redeneert ze.

Maar Harm blijft zwijgen, als interesseert hem de opmerking van Dieke niet.

Tonny vertelt, dat het bevrijdingsmonument wel heel iets moois moet worden. Hij heeft er zo het een en ander van gehoord.

‘Wie hebben daar nou eigenlijk voor gecollecteerd?’ vraagt Elze dan.

Dat weet ook Tonny niet precies.

‘Ik weet er wel wat namen van,’ antwoordt hij.

‘Het gaat er mij maar om, wie of nu eigenlijk hier had moeten komen,’ zo gaat Elze door.

Tonny ziet haar aan en zegt dan: ‘Nee, ik weet het zo precies niet. Eerlijk niet, maar ik zal het navragen.’

Maar de zwijgende Harm wordt nu plotseling weer spraakzaam. ‘Laat zitten, Tonny. Wij hier horen nu weer bij de mensjes die minder tellen, die alweer op de nominatie staan te worden vergeten. Ze hebben ze nu weer beter in hun boekje staan; lieden die met honderden of met duizenden kunnen gooien. Dat ene tientje van Harm, die arme bliksem, hebben ze nu niet meer nodig!’

Nu wordt het Dieke teveel. ‘Harm toch, je lijkt wel gek, zo ga

je tekeer. En dat alleen omdat ze ons bij die collecte vergeten hebben.’

Maar Harm neemt het niet.

‘Wat, vergeten! Verdomme nog aan toe! Deden ze dat ook, toen ze verlegen zaten met die kist munitie? Toen wisten ze wel, waar Harm en Dieke woonden, en ze profiteerden er wat gaarne van. Bij sommige van de lieden die nu voorop lopen was de deur toen gesloten.

En toen ze met Elze hier kwamen ...’

Hij kijkt geschrokken naar het meisje en houdt plotseling op.

Er gaat een schok door Dieke en als wil ze haar man verontschuldigen ziet ze Elze ernstig aan.

‘Die nacht stond de deur ook open... Ja, dat is waar,’ zegt ze peinzend.

‘Niets is ons teveel geweest, maar dat ze ons nu passeren, dat kan ik niet begrijpen,’ zegt Harm nu wat kalmer.

‘Het behoeft geen opzet te zijn en de commissie kan er zelfs mogelijk helemaal niets aan doen,’ zo probeert Dieke haar man nog wat meer te sussen.

Harm mompelt nog wat binnensmonds, maar doet er dan verder het zwijgen toe.

Tonny acht het beter nu maar te vertrekken. Hij staat op en zegt: ‘Mensen, het beste, en maak je er niet te kwaad over. Slaap ze strakjes!’

Elze loopt nog even met hem mee naar buiten. Het is een mooie nazomeravond; ze lopen samen over het stenen paadje langs Harm zijn bloemenhofje. De geur van de prachtig bloeiende asters stijgt naar hen op.

Dan zegt Elze plotseling: ‘Wil je geloven, Tonny, dat ik sommige ogenblikken geen klap zin heb om nog aan de revue mee te doen?’

‘Waarom niet?’ vraagt hij.

‘Begrijp je dat werkelijk niet, Tonny? Je weet het toch: laatst die avond toen men stiekem om mij lachte en nu dit gedoe weer

bij Harm en Dieke over die collecte.’

Elze heeft een bloem afgeplukt en stroopt ze tussen haar vingers af, welhaast onbewust.

‘Ik heb in de dagen van de oorlog momenten gekend dat ik geloofde aan vrede en vrijheid, Tonny. Maar ik heb nu soms het gevoel dat men hier probeert mij een andere strijd op te dringen dan ik achter de rug heb. Ik geloof, dat het er een is waarin men mij, zo mogelijk via Harm en Dieke, tracht te treffen,’ zegt Elze dan en haar ogen worden vochtig.

Maar Tonny werpt die veronderstelling van Elze ver weg.

‘Het kan allemaal best toeval zijn,’ zegt hij.

Maar Elze geeft van haar veronderstelling niets prijs.

‘Het is geen toeval, Tonny, geloof me. Eerlijk, ik heb er soms zo bitter weinig lust in om straks voor een volle zaal op het toneel te staan, terwijl ik weet dat er onder de medespelenden zijn die mij heimelijk uitlachen.’

‘Je bent te mooi en te lief, om er niet bij te zijn,’ zegt hij lachend. ‘Trouwens, jij hoort bij ons dorp, bij onze mensen, dat zal iedereen met me eens zijn. Daarvoor is er door jou teveel gedaan.’

‘Ik deed, wat ik meende te moeten doen, Tonny,’ zegt Elze, en haar stem heeft een haast onheilspellende klank.

‘Denk dan zo ook over je meespelen in de revue. Is dat ergens geen fragment uit een hoofdstuk van ons leven, ook van het jouwe, Elze?’

Ze ziet hem aan en Tonny voelt hoe ze tracht zijn binnenste te doorvorsen.

‘Goed, Tonny, ik zal mijn rol spelen, reken erop!’

Dan maakt Elze de indruk dat ze het gesprek wil afbreken en zegt: ‘Nu ga ik gauw naar Harm en Dieke, anders zouden ze haast wat denken! Tot kijk dan op de repetitie, Tonny!’

‘Ja, tot kijk,’ zegt hij en fluitend verdwijnt hij tussen het hoog opgeschoten groen aan weerszijden van het smalle kerkpadje.

Mijnheer Voordeman zit aan zijn bureau nog wat correspondentie af te werken. Over het smalle tegelpaadje ziet hij Tonny naar zijn voordeur komen en even later gaat de bel. Hij staat op om zijn bezoeker binnen te laten.

‘Dag Tonny!’ zegt hij, zodra de deur door hem is geopend.

‘Mijnheer Voordeman! Mag ik een paar minuten van uw tijd?’ vraagt Tonny.

Als steeds is mijnheer Voordeman ook nu weer de gastvrijheid zelf. Hij nodigt Tonny mee naar zijn werkkamer, biedt hem een stoel aan en vraagt dan: ‘Kan ik je ergens mee van dienst zijn, Tonny?’

Deze plukt even nadenkend aan de vouwen in zijn broek en vraagt dan: ‘Ja, mijnheer Voordeman. Zou ik van u mogen weten wie of met de lijst voor het bevrijdingsmonument het kerkpaadje had moeten aandoen?’

Mijnheer Voordeman ziet verwonderd op.

‘Een nogal vreemde vraag, Tonny, maar we spelen in dit gebeuren volkomen samen, ik bedoel: als eensgezinde dorpsgenoten, en daarom mag ik gerust zeggen wie of dat gedeelte van het dorp heeft afgewerkt.’

Hij begint in een van zijn bureauladen te zoeken, diept er een kopie van de bewuste lijst op en vraagt, terwijl hij ze inziet: ‘Ontbrak daar soms een adres?’

‘Ja, bij Harm en Dieke zijn ze niet geweest,’ zegt Tonny dan.

Mijnheer Voordeman leest nu gespannen de namen op de lijst.

‘Ze staan er wel op vermeld en zijn ook bezocht, maar hebben niets gegeven. En Elze wonderlijk genoeg ook niet. Ik geloof in dit geval tegen jou hierover ronduit te mogen spreken, want jij weet er stellig meer van, anders was je niet naar mij toegekomen, is 't niet, Tonny?’

‘Ze zijn er niet geweest, niemand. En Harm is meer dan woest. Maar ze hoeven er nu niet meer te komen, want hij slaat ze de deur uit,’ zegt Tonny nu.

Mijnheer Voordeman speelt even nadenkend met zijn potlood

tussen de tanden en zegt langzaam: ‘En toch kan ik haast niet geloven, dat Margje Krijger de vergissing begaat, Harm en Dieke niet te bezoeken. Ze hebben in zoveel toch vooraan gestaan.’

Hij ziet Tonny vragend aan.

‘Maar als ik van mijn kant ook eens een vraag mag stellen: Wat is de reden dat jij daar nu speciaal nog vanavond over naar hier komt?’

‘Die mensen voelen zich in de grond getrapt, en Elze eveneens. Ik geloof wel, dat ze toch anders hebben verdiend.’

‘Zeker hebben ze dat,’ is ook het oordeel van mijnheer Voordeman. ‘Hoe kon Margje dat nu doen...’ loopt mijnheer Voordeman achter zijn bureau te peinzen.

‘Een beroerde zaak, Tonny. En ik ben dan ook voornemens er persoonlijk nog naar toe te gaan. Al gaat Harm ook nog zo tekeer, hij is de goedheid zelf en mag nooit de gedachte hebben dat hij door ons is gepasseerd. Eerlijk gezegd, Tonny, ben ik blij het te weten. En ik zal er met Margje contact over opnemen.’

‘Houd mij er verder buiten,’ merkt Tonny op, wanneer mijnheer Voordeman hem uitlaat.

Deze belooft het, en even later loopt Tonny, een wetenschap rijker, door het nu haast schemerdonker Houtwijk: Margje Krijger vergat opzettelijk Harm en Dieke.

Hij weet nu pas goed, hoe fel Margje is en in Elze een rivale ziet. Het is voor Tonny geen geheim, dat Margje een oogje op hem heeft.

Was ze laatst op die dansavond er ook niet op uit om ten koste van alles met hem aan de zwier te kunnen gaan? Het bier had haar goed gedaan en Tonny had zijn kans voor het grijpen, maar hij wou het niet, ook al vindt hij haar beslist niet onaardig.

Enfin, ze is later op de avond met een militair uit geweest en zal wel aan haar trekken gekomen zijn. Ze gaat er groot op, dat ze van huis uit nog al behoorlijk in de centen zit. ‘Wie met mij in

een hooiberg kruipt, ligt met zestigduizend gulden in zijn armen,' zei ze die avond.

Maar toen was ze een weinig in de lorem en het interesseerde Tonny geen zier. Hij weet nu ook wel zeker, wie op een der vorige repetitieavonden begon te lachen, toen hij een woord met Elze wisselde. Margje was de aanstichtster van die giechelpartij. Zij zit boordevol jaloezie jegens Elze en zal geen gelegenheid onbenut laten om haar te kleineren. Dat ze daarom tijdens haar rondgang voor de collecte de woning van Harm en Dieke met opzet meed, staat nu voor Tonny als een paal boven water.

Rotmeid, zo overdenkt hij, wanneer hij langzaam in de richting van zijn huis loopt. Hij duikt wat dieper in zijn jas, want de avonden beginnen alweer wat frisser te worden.

Thuisgekomen hoort hij, hoe de timmerlieden nog volop bezig zijn met het verbeteren van het toneel.

Alles moet op tijd klaar komen en er resten nog maar een vijf weken. Dan moet de revue draaien, met een toewijding zoals stellig sedert jaren in Houtwijk niet meer aan de dag gelegd is.

Maar ergens is voor hem de glans er reeds af. En voor Elze ook, ondanks dat ze daarstraks nog met nadruk tegen hem zei: 'Goed, Tonny, ik zal mijn rol spelen, reken erop!'

Maar diep in haar hart heeft ze bepaald geen lust om eraan mee te doen, dat weet hij wel zeker.

En hij kan het van haar begrijpen.

Vreemd, nauwelijks is de vrede aangebroken, of de mensen proberen elkaar weer de loef af te steken en het leven zuur te maken.

Tonny vraagt zich in stilte af, of Elze nu al slapen zal.

Hij zou haar zo graag nog even spreken om haar het raadsel, waarover ze straks nog zo vol gissingen waren, te ontsluiëren.

Maar ze zal nog even in het ongewisse moeten blijven; op de eerstvolgende repetitie zal hij het haar uit de doeken doen.

Daartoe verplicht hem immers de vriendschap tussen hen beiden?

4

Anne Borkes staat glunderend achter de tapkast in haar weer geheel hersteld café. Ze mag dan al even in de vijftig zijn en haar man, die na een slepende ziekte reeds vroeg kwam te overlijden, nog steeds erg missen, aan vitaliteit en charme heeft ze, haar leeftijd in aanmerking genomen, nog weinig ingeboet. Ze is flink en bijdehand, werkt gewoonlijk alleen met haar zoon Tonny in de zaak, maar heeft voor deze avond enige extra hulpen aangezocht. Want weldra breekt het ogenblik aan waarop heel Houtwijk reeds maanden met spanning heeft gewacht: de bevrijdingsrevue zal dan in première gaan, uitsluitend voor genodigden. En na deze eerste avond zullen er zeker nog vier volgen, de kaarten hiervoor zijn ook reeds uitverkocht.

Anne scheidt als ondernemende zakenvrouw de grote voldoening dat zij voor het eerst na de oorlog weer zoveel mensen in haar zaal ontvangen mag.

Achter de deuren, die het cafégedeelte van de grote zaal scheiden, klinkt het steeds sterker wordend geroezemoes van stemmen. Bij haar aan de tap zitten reeds enkelen die in de vorm van een pittig borreltje een voorproefje van het grote gebeuren genieten.

Tonny komt gehaast nog even naar haar toe en zegt, dat hij nu naar de kleedkamer gaat en daar voorlopig zal blijven.

‘Goed, jongen, ik red me wel, er is hulp genoeg,’ zegt ze. ‘Ik kom zelf zo ook in de zaal want dan gaat hiervoor de zaak zo lang dicht. In de pauze tappen we wel weer,’ zo zegt Anne nog. En ze lacht gelukkig tegen haar zoon, die alles voor haar is. Hij heeft evenals zij hard gewerkt om de boel weer in orde te krijgen en daarnaast heeft hij ook nog een bescheiden rol in de revue op zich genomen.

Reeds een kwartier voor de aanvang zijn haast alle plaatsen in de zaal bezet. Het is voor sommigen een blij weerzien, waarin vluchtig herinneringen uit donkere tijden worden opgehaald. Op de derde rij zitten ook Harm en Dieke, er zijn voor hen stoelen gereserveerd. Jonge meisjes, in oranje jurkjes gestoken, hebben hen naar hun plaatsen geleid. Dieke knabbelt met zichtbaar genot op een pepermuntje en moet op zeker ogenblik opstaan wanneer een oude bekende haar komt begroeten. Ook Harm krijgt een handdruk maar wekt de indruk blij te zijn dat hij weer kan gaan zitten en dat hij liever een minder opvallende plaats zou hebben ingenomen.

Maar Dieke is een en al beweeglijkheid, kijkt rond naar alle zijden en steekt zo nu en dan een hand op wanneer ze weer een oude bekende ziet. Harm geeft haar stiekem een por in een van haar dijen, als heimelijk teken dat ze daarmee moet ophouden. Maar zijn vrouw is op haar manier uit en wenst de avond naar haar goeddunken te besteden.

Naast hen zijn nog twee stoelen onbezet en Dieke vraagt aan Harm: ‘Wie zouden daar nu nog moeten zitten?’

Maar Harm wil zich er niet druk over maken en zegt ongeïnteresseerd: ‘Weet ik dat? Misschien de burgemeester wel.’

Dat Harm met de helm geboren is, heeft Dieke nooit gehoord, maar ze zou het haast geloven wanneer even later de burgemeester met zijn vrouw de zaal binnenkomt en door de meisjes naar de stoelen naast Harm en Dieke gebracht wordt.

Het bloed vliegt Dieke naar het hoofd en ze krijgt het even later flink benauwd wanneer ze in d'r zenuwachtigheid het hele pepermuntje doorslikt. Ze ziet dat haar kleding in schrill contrast staat met die van de burgemeestersvrouw, maar troost zich met de gedachte dat Harm ook niet het salaris van een burgervader heeft genoten.

Lang tijd om erover te prakkizeren heeft ze echter niet, want een gongslag kondigt aan dat het ogenblik van beginnen aangebroken is. Eerst komt de meester op het voortoneel en spreekt

een begroetingswoord tot de aanwezigen, waarin hij tevens uiteenzet welke moeilijkheden er allemaal moesten worden overwonnen om tot dit alles te komen. Hij is overigens kort en krachtig in zijn woorden en wenst allen een zeer goede avond toe.

Wanneer even later het prachtige toneel, badend in een zee van kleurig licht, zichtbaar wordt, Houtwijkse schonen met gratie hun eerste bevrijdingsdans uitvoeren, kan Dieke evenals zovele anderen haar ogen haast niet geloven: ‘Wat prachtig! Wat mooi!’

Hoe hebben ze dat allemaal toch voor elkaar kunnen krijgen, zo gaat het door haar gedachten. Maar ze krijgt geen kans om er met Harm ook maar een woord over te spreken, want alles gaat in één vlot, ononderbroken tempo door: declamatie, schetsjes, dansjes, vlaggenparades, het lijkt wel of er geen eind aan komt.

Dan is er de pauze en de kelners gaan rond met koffie en gebak, deze avond aangeboden door de organisatoren. Hiema kan men naar eigen believen een drankje bestellen. Dieke en Harm nemen beiden een oude klare, de borrel die ze altijd, zij het met mate, hebben gedronken.

Harm wordt nu wat spraakzamer en knoopt op zeker moment zelfs een gesprek met de burgemeester aan. Dieke breekt haast het angstzweet uit wanneer ze bemerkt dat Harm behoorlijk los van tong wordt. Zo zwijgzaam hij meestal is, zo spraakzaam wordt hij na het gebruik van een borreltje.

Wanneer ze de kans krijgt zegt ze even tegen hem, met een weinig trots in haar stem: ‘Ik vind dat Elze het goed doet.’

Maar ze heeft haar woorden niet zo zacht gesproken, of de burgemeester heeft er ook wat van opgevangen. Harm bemerkt dit ook en zegt: ‘Een knappe meid, niet waar burgemeester?’

‘Ja, een intelligent en heel apart type, dat nichtje van jullie,’ zegt de burgervader en hij kijkt Harm en Dieke veelbetekenend aan.

Eerlijk gezegd is Dieke blij wanneer de pauze is afgelopen en de opvoering weer verder gaat. Het is een aaneenschakeling van genot, al zijn er ook ernstige momenten in. En één ervan komt wanneer Elze, staande op een kleine verhoging, gehuld in een prachtig wit gewaad een gedicht declameert:

- Het Licht der Vrijheid, eenmaal diep verborgen,
mag nu weer schijnen op ons pad;
het is het dagen van de morgen
waarvoor zo menig strijder bad.
- Te mogen leven onder rechten, ongeschonden,
voor hen die geloven is er steeds een thuis;
dát geloof heeft ons in nood verbonden
en gaf ons allen kracht naar kruis.

De honderden in de zaal horen haar haast ademloos aan, zien haar gebaren en gelaatsuitdrukking, haar handen die zich vouwen als in een gebed. In haar zachte, volle stem ligt niets van haat of nijd, noch van uitbundige vreugde, enkel maar een stil getuigen.

Er komt geen applaus en na haar laatste woorden sluiten hoorbaar de gordijnen, zo stil is het in de zaal.

Maar zodra de finale als een machtig slotakkoord is verklonken, breekt de dankbaarheid van het publiek pas goed los. Die eenvoudige, vaak zo stille Houtwijkers, ze applaudisseren met tranen in hun ogen, minutenlang. Bloemen worden aangedragen voor de medespelende dames. Vanwaar ze komen is haast onbegrijpelijk, zoveel zijn het er. Plotseling gebeurt er iets onverwachts: een man met een benig gelaat, reeds kalend hoofd en gekleed in een prachtig kostuum, stormt wild enthousiast met zijn armen vol bloemen het toneel op en deelt ze uit onder de medespelenden. Op het laatst heeft hij nog een groot boeket over, hij treedt ermee op Elze toe, kust haar de hand en overhandigt het haar.

Het publiek toont opnieuw een laaiend enthousiasme en het lijkt

of er geen einde aan zal komen.

‘Elze! Elze!’ wordt er vanuit de zaal haast in spreekkoor geroepen. Maar Elze haakt in bij alle andere medespelenden, als wil zij geen uitzondering vormen, doch wordt dan met haar machtig boeket verlegen. Ze wuift er even mee naar de mensen, komt snel naar voren en daalt het toneeltrapje af. Dan loopt ze met haar bloemenpracht naar de rij waar Harm en Dieke zitten, kust Dieke op haar wang en overhandigt haar dan de bloemen die zij ontving.

En Dieke, in haar eenvoudige, haast sobere kleding, staat daar naast de burgemeester en zijn vrouw, torsend het prachtig boeket. Ze ziet naar Elze op en over haar wangen komen tranen van dankbaarheid.

Elze staat weer tussen de anderen op het toneel, zwaait en lacht, totdat eindelijk de rust in de zaal terugkeert en de meester gelegenheid krijgt om een dankwoord te spreken tot de vele medewerkenden en de belangstellenden.

Wanneer Harm en Dieke zich naar de uitgang van de zaal begeven, worden ze opgewacht door Elze en mijnheer Voordeman, die in veel opzichten de geestelijke vader van de revue is.

Neen, ze mogen zo laat niet alleen naar huis lopen. De auto van mijnheer Voordeman staat buiten voor hen klaar en ook Elze gaat met hen mee.

Elze wil zéker weten, dat ze na al die drukte bij him thuiskomst eerst alles goed voor elkaar hebben, voordat zij zich ter ruste begeven.

Wanneer ze wat dat betreft alles bij Harm en Dieke geregeld heeft, gaat ze weer terug naar de zaal. Allen die aan de revue meedoen zitten aan rijen bij elkaar. Men heeft ook voor Elze een stoel vrijgehouden en daarnaast nog een. Ja, Houtwijk heeft voor haar toch stellig ook in ander opzicht een plaatsje vrijgemaakt. Ze kwam er nog geen jaar geleden als een vreemde en nu deelt ze in de vreugde van de velen die in Houtwijk geboren en getogen zijn.

De ene stoel naast die van Elze blijft nog geruime tijd leeg; een grapjas heeft er een der kaartjes met de opdruk 'Gereserveerd' op gelegd.

Maar na een poos komt Margje Krijger, werpt het kaartje demonstratief weg en zegt: 'Hier ga ik nu maar eens zitten, een ander komt er toch niet.'

Elze doet alsof ze het niet hoort maar weet, door hetgeen Tonny haar laatst heeft verteld, heel goed wat ze ermee bedoelt.

Maar Tonny is nu druk, hij helpt met de andere bedienden zijn moeder, die de glazen bier met grote handigheid tapt.

Elze ziet hoe hij een enkel ogenblik in haar richting kijkt.

De muziek speelt nu volop en er is gelegenheid tot dansen.

Elze wordt menigmaal ten dans gevraagd, maar in de meeste gevallen moet ze zeggen: 'Neen, die dans kan ik niet.'

En daar kan vooral het mannelijk deel van de jonge Houtwijkse bevolking niet goed inkomen: een meisje dat lang niet alle dansen kent.

Zonder dat iemand het heeft gemerkt is ze plotseling vertrokken. Men denkt dat ze naar huis is, doch een enkeling heeft gezien dat ze in de keuken naast het café helpt bij het klaarmaken van de vele lekkere hapjes die men verlangt.

Anne Borkes doet deze avond goede zaken en gezien het succes dat met de revue is ge oogst zullen er nog wel meerdere volgen. Ze moet een glas drinken met Jan Breekorst, een vrijgezel die al jaren een oogje op haar heeft en inwoont bij zijn broer, die een eind buiten Houtwijk een grote boerderij heeft.

Jan Breekorst heeft de broek niet stuk, zo zegt men van iemand die er nogal warmpjes bijzit. En de oorlog heeft hem vast geen windeieren gelegd: handel bleef voor Jan handel. Ergens was hij een uitzondering in de gemeenschap van Houtwijk, volgens zeggen ook in de hongerwinter. Maar geld maakt al gauw weer veel goed en hij heeft bij de meesten er zijn aanzien

dan ook met door verloren. Hij kan het zich wel permitteren een potje te breken, en hij is zelf stellig niet de laatste die dat meent.

Niettemin is Anne nooit op zijn amoureuze ambities ingegaan, al heeft zij het daarnaast heel handig weten klaar te spelen dat zij hem als klant aan de zaak hield. Want Jan heeft veel connecties die met hem bij haar gaarne in het café komen om er, onder het genot van een borreltje, in een stil hoekje de zaken te bespreken.

Hij zit nu aan de tap met nog wat anderen na te praten over de revue. Zijn ogen zijn een beetje doorlopen en hij spreekt met wat onzekere tong. Tussen zijn lippen klemt hij een dikke sigaar met een gouden bandje en hij voert een gesprek met een hem bekende boer. Het verloopt nogal moeilijk, maar het onderwerp is Jan Breekhorst schijnbaar deze moeite wel waard.

‘En toch vind ik, ze hadden voor dat ene nummer niet die vreemde meid moeten nemen. Daar was wel een andere voor te vinden geweest, ik bedoel: een meisje uit Houtwijk zelf.

Goed, ze deed het prima, al sprak ze volgens mij soms wat vreemd. En dan al die drukte om haar...’

‘Wat jij, Anne?’ vraagt hij dan, terwijl hij in de richting van de caféhoudster ziet.

Maar Anne zegt niets. Ze spoelt de glazen met grote ijver en vult ze dan weer, want nu is er voor haar wat te verdienen. Ze heeft voor al de tijd dat men bij haar in de zaal repeteerde noppes in rekening willen brengen, maar nu is zij de zakenvrouw.

‘Anne! Anne! Kom moeder, zeg eens wat!’ schreeuwt Jan Breekhorst nu harder.

Maar ze reageert nog niet.

‘Anne, ben je doof?’ roept hij nu luidkeels.

‘Neen, maar ik heb nu geen tijd,’ klinkt het dan.

Jan Breekhorst voelt zich verongelijkt.

‘Neen, je hebt geen tijd. Maar ik begrijp je wel,’ zegt hij smalend. Dan wendt hij zich weer tot de boer met wie hij sprak:

‘Neen, zo'n gedicht hadden ze niet door zo'n communiste, of weet ik wat ze is, moeten laten brengen. Dat past hier niet.’

‘Dat was toch Elze die bij Harm en Dieke, de koster van de kerk, is? Daarvan is zij toch familie?’ vraagt zijn gesprekspartner nu.

Maar Jan Breekhorst weet het beter.

‘Ben je gek! Die meid komt uit een of ander kamp, - Joost mag weten waar vandaan oorspronkelijk, - en heeft zich hier maar op een goede nacht zonder meer bij Harm en Dieke aangediend. Bang is ze niet, daar heb ik verhalen genoeg van gehoord. Maar om haar nu bij wijze van spreken in die revue direct de eerste viool te laten spelen, dat is verduveld stom!’

Weer kijkt hij met zijn doorlopen ogen naar Anne, maar nu is er iets driftigs in te zien. Hij stoot de boer, met wie hij het gesprek voert, aan en zegt: ‘Zie je wel, ze doet geen bek los. Maar ja, als er nog een schoondochter in kan zitten, en dan een met zulke talenten, kun je er ook misschien beter het zwijgen toe doen.’

Langzaam staat hij op en laat er tergend op volgen: ‘Ja, Jan heeft de ogen 's avonds niet in zijn zak!’

Dan wil hij nog een borreltje voor hem en de boer bestellen, maar Anne zegt: ‘Jan, je krijgt geen borrel meer, je bent zat!’ Dat is net teveel voor Jan. Hij heft dreigend zijn vuist omhoog en slaat hard op de tapkast. Er vallen wat glazen rinkelend op de vloer; mensen die in de nabijheid zitten zien geschrokken op. ‘Een borrel, verdomme! Dat wil ik. Een rondje van mij voor de hele kliek die hier zit. Ben je soms bang voor je geld, Anne? Hier, ik betaal vooruit!’

Hij pakt een bundel bankbiljetten uit zijn portefeuille en zwaait er mee in haar richting.

‘Jan, je krijgt niet meer,’ zegt Anne vastbesloten.

‘Lelijke kreng!’ roept hij uit. ‘Waar is die jongen van je? Die tapt me nog wel. Of staat hij soms te vrijen met die vreemde schoonheid hier van het dorp? Die koningin van het toneel?’

Hij wil juist weer een krachtterm uiten doch wordt dan op een wenk van Anne door twee bedienden van achteren aangegrepen en snel buiten de deur gewerkt. Bij de uitgang slaat hij nog een ruit stuk, doch eenmaal buiten koelt hij snel af.

In de zaal zelf heeft men van het incident aanvankelijk weinig vernomen, doch het wordt al spoedig rondverteld: Anne heeft Jan Breekhorst op straat laten zetten.

Zo mooi de avond is begonnen, zo hoog het enthousiasme oplaaide, zo plotseling valt er nu een zekere beklemming over de feestende menigte. Het wordt door de wat ouderen stiekem besproken: Jan Breekhorst heeft zich openlijk tegen Elze gekeerd. Volgens hem hoort ze niet in de rij van medespelenden thuis. Ze is immers als een vreemde Houtwijk binnengevallen; naar haar verleden kan men enkel maar gissen.

En er zijn er ook in de zaal die vage conclusies durven trekken, ook al liet ze nog zo spontaan de oude Dieke in haar bloemenhulde delen.

Voor Jan Breekhorst is er het vaststaande feit, dat hij haar gezien heeft in het kerkpadje met Tonny, de enige zoon van Anne, naar wier gunst hij jarenlang vergeefs dingde.

En zo'n vreemde meid, die met nauwelijks wat aan d'r lijf over de grens kwam, zit met een klein jaar al in d'r zoon zijn gunst, ja zelfs in die van het hele dorp.

De stemming wil deze avond maar niet terugkeren. De boel proberen stuk te slaan in het café van Anne Borkes is men in Houtwijk niet gewoon. En nu, de eerste mooie avond na de bevrijding, gebeurde het.

Heeft het gebeurde op anderen indruk gemaakt, Anne zelf is er niet van ondersteboven. Ze gaat rustig haar gang, spoelt de glazen en vult ze weer.

Op het toneel spelen de muzikanten de ene bevrijdingsschlager na de andere; in de duisternis buiten het dorp zoekt Jan Breekhorst met moeite de weg die naar de boerderij van zijn broer leidt.

Verliefde paartjes schuifelen innig gearmd door de nog schaars verlichte straten van Houtwijk en in de woonkamer van Anne Borkes zit de meester nog enkele kleine correcties aan te brengen in de teksten, opdat het succes de volgende avonden nog groter zal zijn.

Vier avonden achtereen is vervolgens de zaal gevuld met een dankbaar, van enthousiasme laaiend publiek. Onder de velen die de revue nog voor een tweede maal willen zien, is ook Jan Breekhorst. Hij volgt alles wederom met grote aandacht, drinkt op bescheiden manier zijn borreltje en gaat wanneer de gelegenheid gunstig is naar Anne en vraagt: ‘Anne, ben je nog nijdig?’ Maar die lacht weer en zegt: ‘We praten d'r niet meer over; laat alles weer bij het oude zijn. We moeten allemaal nog weer aan de vrijheid wennen.’

Na enige weken is Houtwijk de revue al een weinig vergeten en het leven gaat er weer zijn gewone gang.

5

Willem Breekhorst is de eerste in de buurt die na de oorlog weer eens een ouderwetse visite geeft. En de buren zijn wat graag gekomen om te genieten van al het goede dat hen op deze avond wordt voorgeschoteld. En dat is beslist niet weinig. Willem heeft een flink boerenbedrijf dat hij ondanks de oorlog behoorlijk op peil heeft weten te houden en zijn vrouw Hannie heeft vast geen twee linkse handen, zodat het er deze avond gerust wat royaal mag toegaan.

Willem had als enige, waarmee hij de nalatenschap van zijn ouders moest delen, zijn broer Jan. Maar die mag in menig opzicht ruimschoots van het goede der aarde profiteren: in zijn jonge jaren heeft hij weinig of geen interesse voor het vrouwelijk geslacht aan de dag gelegd. Alleen toen Anne Borkes weduwe werd, scheen er iets in hem te ontwaken. Die mag hem echter graag hebben als klant, doch daarmee houdt het dan ook beslist wel op. Men houdt hem er soms wel eens mee voor de gek.

Wanneer Jan een behoorlijke borrel op heeft, zegt hij wel eens: 'Pas maar op, vroeg of laat verkoop ik jullie een neutje achter de tapkast van Anne.' Maar tot op heden komt hij er enkel voor als klant, maar niet er achter. Doch deze avond is hij een gewild prater, die het als steeds met de buren goed kan vinden, in het bijzonder met Dirk Krijger, die het dichtst bij hen woont en waarmee hij nog wel eens vaak een handeltje maakt. Jan komt er zodoende vaak en ze kunnen het ook in het zakendoen goed met elkaar vinden. Het is ook daardoor dat Jan op de hoogte is, hoe of het er bij Dirk met verschillende dingen voor staat. Daar is ook diens dochter Margje, een pittige meid, maar geen liefhebster van het boerenbedrijf, doch met liever een bestaan in het

zakenleven. Jan weet drommels goed dat Margje stapelgek is op Tonny van Anne Borkes, net zo gek als hij op Anne. Hij weet tevens dat Margje geen kwaad meisje is, maar dat ze ook in geen enkel opzicht van achteren staat. Alles was voor haar misschien al veel gunstiger verlopen, als die vreemde griet daar bij de oude Harm en Dieke niet in de Houtwijkse samenleving was verschenen.

Hij heeft er al wel eens met Dirk over gesproken, maar die maakt zich nog niet zo druk over de liefdesproblemen van zijn dochter. 'Komt tijd, komt raad,' zegt die. Dat zegt hij trouwens altijd, ook al zit hij nog zo met het een of ander klem.

Maar Jan Breekhorst ziet verder: Wanneer die Margje eens met Tonny bij Anne in de zaak zou trouwen, dan kon het er in zitten dat Anne voor hem wat gemakkelijker te benaderen was. Dit zijn veronderstellingen die doorlopend het brein van Jan Breekhorst bezighouden.

De burens hebben de gebruikelijke kopjes koffie op en nu komt de fles op tafel. Sterke drank is nog steeds niet zo ruim verkrijgbaar, doch Jan met zijn vele relaties heeft het voor zijn broer wat dit betreft ook weten te versieren, en daarom is er keuze genoeg.

En de drank gaat er goed in; de eerst nog zakelijke gesprekken over de boerderij, de meststoffen die alweer verkrijgbaar zijn, de melkprijzen en nog zoveel andere dingen worden al gauw vervangen door luchtiger onderwerpen. De stemmen worden steeds luider en het gelach vrolijker. Ja, de ouderwetse gezellige boerenbuurtvisites, ze zijn er weer; Willem geeft er deze avond een voorproefje van. Het is een vaste traditie dat men in de tijd dat de werkzaamheden niet zo dringen en de avonden langer worden eens bij elkaar op visite komt. Dat daarbij de een wel eens probeert de ander de loef af te steken wat betreft hetgeen er gepresenteerd wordt, is iets dat niet nieuw is en overal valt te constateren. Daarop vormt men in Houtwijk beslist geen uitzondering.

En Willem Breekhorst gooit deze avond met zijn verscheidenheden van drank en andere heerlijkheden hoge ogen, zo hoog zelfs, dat niemand heeft bemerkt dat zijn broer Jan even ietwat geheimzinnig de door rook besluierde kamer verlaat en een poosje later onopvallend zijn plaats tussen het gezelschap weer inneemt.

Anne Borkes zit in haar café en leest met een ietwat verveelde blik het plaatselijk krantje. Er is maar weinig bezoek. Slechts aan één tafeltje zitten een viertal jongelui een kaartje te leggen. Het is er haast ongewoon stil, vergeleken bij een tijdje geleden, toen die revue werd opgevoerd. Dat waren nog eens avonden waarop Anne goede zaken deed. Toch mag ze over het geheel niet klagen. De visites bij de boerenlui komen weer aan en voor zover mogelijk kan zij daar met haar leveranties ook van profiteren. Alleen het assortiment is nog niet zo groot als Anne wel zou willen.

In de woonkamer achter het café rinkelt de telefoon.

Anne staat weinig gehaast op, loopt naar het toestel en neemt het gesprek op.

- Twee flessen jonge en een fles oude klare, of dat vanavond alsjeblieft nog even kan worden gebracht bij Dirk Krijger? - Plotselinge visite, als het kan dus graag gauw.

Anne twijfelt niet aan de waarheid van het verzoek. Dirk zit wel eens vaker plotseling om drank verlegen en dus wil ze het niet weigeren. In de oorlog was hij ook niet te beroerd om haar aan een kilo goede boter te helpen, ook toen ze met de beste wil er geen jenever meer tegenover kon stellen.

Ze vond de stem door de telefoon wel iets anders dan gewoonlijk, maar dat kan ook wel aan de verbinding hebben gelegen, want het is ook wat dat betreft nog altijd niet zo als het vroeger was.

Ze gaat naar de kelder en neemt de gevraagde drank uit de rek-

ken; met ietwat trage tred keert ze weer terug.

In een kleine werkruimte achter de grote zaal is Tonny bezig een van de militairen op de kop getikte motorfiets rijklaar te maken.

Anne weet dat ze hem zal storen, maar hij moet toch van haar nog even de bestelde drank bezorgen.

Wanneer ze bij hem komt zegt ze: ‘Tonny, je moet nog even op pad. Een paar flessen drank naar Dirk Krijger. Twee jonge en één oude, ze hebben er zojuist nog om gebeld.’

Tonny ziet ietwat verwonderd op.

‘Kon dat niet nog wat later? Het lijkt wel of ze daar gek zijn,’ moppert hij.

‘Een goede klant, jongen, daar doe je alles voor,’ zegt zijn moeder.

‘Anders een mooie hap uit je nog kleine voorraad,’ protesteert hij nog.

Doch moeder Anne is zeer beslist. ‘Je knapt je op en brengt het weg, Tonny.’ Ze zet de mand met flessen naast hem neer en verdwijnt zonder nog verder commentaar af te wachten.

Tonny moppert eerst nog wat, doch wast dan onder een waterkraantje zijn handen en verfrist ook zijn gezicht nog even.

Nog geen tien minuten later rijdt hij op zijn fiets in de richting van de boerderij van Dirk Krijger.

Het is een stille, maanlichte avond en wanneer hij goed en wel op weg is krijgt hij er nog plezier in ook.

Het gaat even door zijn gedachten: Plotselinge visite bij Krijger? En dan zo laat op de avond nog.

Hij prakkizeert wat of dat zijn kan, maar kan geen enkele conclusie met zekerheid trekken. Enfin, misschien komt hij er zo wel achter.

Vreemd ziet hij om zich heen, wanneer hij bij het huis gekomen niets ontdekt dat op bijzondere drukte wijst. Hij loopt zachtjes met zijn fiets in de hand tot tegen de muur van de woonkamer. Er zijn zelfs geen stemmen te horen, al brandt er wel licht.

Even staat hij nog gespannen te luisteren, dan loopt hij naar de zijdeur en licht de klink uit het slot. Voorzichtig treedt hij de bijkeuken binnen, waar een flauw lampje brandt.

Het kleine hondje, waarvan hij weet dat de naam Tilly luidt, komt keffend uit zijn mandje dat in een schemerdonker hoekje staat.

‘Koest, Tilly,’ zegt hij.

Dan gaat de deur van de woonkamer los en hij ziet het verwonderd gezicht van Margje.

‘Gunst, Tonny!’ lacht ze dan.

Deze weet, wanneer hij haar vragend gezicht ziet, even niet hoe of hij het ermee heeft. Dan doet hij het doel van zijn komst uiteen: ‘Ik heb hier de bestelde drank. Er was immers haast bij dat die hier werd bezorgd?’

Margje is stomverbaasd.

‘Moet dat alles hier zijn, Tonny? Maar ik weet nergens van. Ja, ik ben zelfs heel alleen thuis omdat bij Breekhorst grote visite is en daar zijn ze van hier ook naar toe. Moet het daar soms ook worden bezorgd?’ zo vraagt ze.

Maar Tonny weet het zeker. Moeder heeft de bestelling aangenomen, en die vergist zich niet, zo gaat het door zijn gedachten.

‘Ik neem die drank niet weer mee, Margje,’ zegt hij dan.

Ze lacht, verbaasd, maar met een warme gloed in haar ogen.

‘Je meent toch niet, dat ik...?’

‘Daar heb ik beslist niet over gedacht,’ zegt hij.

‘Nou ja, laat maar hier, het komt vast wel op,’ is Margjes opvatting.

Ze komt naar hem toe om de flessen over te nemen en naar de kelder te brengen. Hij voelt hoe haar blond krullend haar tegen het zijne komt en ruikt de heerlijke parfum die ze heeft gebruikt.

Margje daalt met snelle treden de keldertrap af en Tonny hoort hoe ze de flessen op een bank plaatst.

Wanneer ze weer met de lege mand boven komt vraagt ze: ‘Wil je niet even in de kamer komen? Ik verveel me toch.’

Tonny bedenkt dat het sleutelen aan zijn motorfiets voor vanavond toch is gebeurd en eerlijk gezegd heeft hij wel lust om eens even een babbeltje met haar te maken.

‘Even dan,’ zegt hij en treedt de mooie woonkamer binnen.

Margje schuift een stoel bij de gezellig warme haard. ‘Hier, Tonny, ga hier lekker zitten,’ zegt ze.

Zelf neemt ze weer plaats in de stoel aan de andere zijde van de haard.

‘Een eigenaardig toéval, dat ik hier zo plotseling nog op visite kom,’ merkt hij op. ‘En dat door drank die dus niet eens door jullie is besteld.’

‘Ik weet er beslist niets van,’ bevestigt Margje nogmaals.

‘Maar daarom kunnen we toch evengoed nog een gezellig babbeltje maken.

Wanneer hebben we elkaar eigenlijk wel voor het laatst gesproken?’ vraagt ze dan.

Tonny weet het niet, maar antwoordt:

‘Ja, dat waren nog eens dagen, avonden om niet te vergeten!’

Margje zegt, flauw lachend: ‘Nou, ik vergeet ze gerust, zoveel vond ik er niet aan. Goed, ik deed mee aan dat gebeuren. Ik ging van het standpunt uit: Je moet wat doen voor de gemeenschap als je daartoe aangezocht wordt. De mond was ons vijf jaren lang gesnoerd, dus mocht er wel eens iets groots gebeuren. Maar wat mijn zuiver persoonlijke herinneringen daaraan betreft ... Neen, ik zal er beslist niet altijd weer aan terugdenken.’

Ze kijkt hem aan, als verwacht ze van hem een vraag.

Maar Tonny wordt er niet verlegen onder. Hij merkt lachend op: ‘Jij verandert ook niets, Margje!’

‘Toch wel, Tonny,’ zegt ze. ‘Ik ben niet meer de wildebras van direct na de eerste bevrijdingsdagen, als je me begrijpt.’

‘Was die eerste dansavond amusant voor je?’ informeert hij dan.

Ze denkt even na en staart in het haardvuur.

‘Amusant niet bepaald. Gevaarlijk wel, maar dat gevaar wist ik voldoende te onderkennen. De risico's van die avond heb ik aan anderen overgelaten. Ergens vond ik het een ruige bende, maar ja, hoe kon het ook anders: gezonde jongens, die jaar in jaar uit dagelijks met de dood voor ogen liepen. Was het iets om hen kwalijk te nemen? Neen toch! Het beste vond ik het, iets voor hen te zijn, maar juist niet dat wat ze van je verlangden.’

Ze rekt zich behaaglijk.

‘Drink je iets, Tonny?’ vraagt ze.

Hij weet het niet, maar wanneer hij de uitnodigende blik van Margje ziet, stemt hij toe.

‘Een jonge,’ zegt hij. ‘Je hebt nu toch genoeg in huis.’

En Margje daalt weer de keldertrap af, haalt een reeds aangebroken fles en plaatst twee glaasjes op een bijzettafeltje, waarop ze ietwat onzeker inschenkt.

‘Jij had die avond zeker ook iets meer verwacht?’ klinkt het uit haar mond, waarna ze voorzichtig aan haar glaasje nipt.

‘Weet ik niet,’ zegt hij. ‘Ik kan moeilijk zeggen, wat ik wel en wat ik niet van een meisje verwacht. Bovendien, ik geloof dat het beter is om te spreken van verlangen.’

‘En die verlangens staan zeker ook bij jou nog wel eens hoog?’ vraagt ze lachend.

Hij ziet haar aan. ‘Soms misschien wel eens, maar nooit te hoog, Margje!’

Ze speelt met haar vingers, denkt na en zegt: ‘Alle jongens praten precies hetzelfde, behalve de Tommy's die avond. Die waren recht op de man af, ja haast agressief.’

Margje drinkt haar glaasje leeg en schenkt het meteen weer vol. ‘Toe, Tonny, drink ook uit,’ nodigt ze.

En even later zit ook hij achter het tweede. Ze is nog dichterbij hem komen zitten en wrijft langzaam haar mooie benen die rood zien door de warmte van het haardvuur. Haar stem is plotseling dieper en loom, wanneer ze zegt: ‘Soms denk ik: als een echte

bekende nou eens zo hartstochtelijk deed, ja... dan zou ik er begrip voor kunnen opbrengen.'

Tonny drinkt langzaam van zijn tweede glaasje, en reageert: 'Word je niet iets te persoonlijk, als ik het vragen mag, Margje?'

Ze laat een van haar voeten op zijn knieën rusten en haar mond blijft het antwoord schuldig.

Hij ziet, hoe mooi en aanlokkelijk ze nu voor hem is.

'Ja, maar het is niet alleen daarom, Tonny. Ik geloof eerlijk dat je ook wel beter weet.'

Hij ziet haar een poos zwijgend aan.

'Ik weet alles, Margje. Maar er is meer. Heus, het is niet zo eenvoudig voor me,' zegt hij dan.

'Ja, Elze is er ook nietwaar? En je houdt ook van haar, misschien wel meer dan van mij. Maar is ze beter dan ik? Liever? Mooier? Heeft ze je meer te bieden?'

Hij zwijgt.

Margje trekt hem dan plotseling naar zich toe.

'Tonny! Heeft de oorlog je dan zo onverschillig tegenover mij gemaakt? Vroeger hield je toch ook al van me? Waarom dan nu niet? Ben je dan nog steeds niet volwassen, zodat je me tot in het uiterste kunt beminnen?'

Wild drukt ze hem dan tegen zich aan. Hij voelt de warmte van haar lichaam en alles wat vrouwelijk aan haar is.

Dan stoot ze hem plotseling weer van zich af en begint te huilen. 'Tonny! Ben ik nu gek van de jenever of van de liefde? Of van allebei? Ik weet het: Je wilt het niet. Nu niet en later ook niet!' Hij is overdonderd en zwijgt, minutenlang.

Margje huilt zachtjes. Ze herneemt de gewone houding in haar stoel en plooit haar jurk weer zo het behoort.

'Je houdt alleen van Elze, is het niet?' vraagt ze door haar tranen heen. 'Als die zo deed, zou je er dan van profiteren, Tonny?'

'Ik weet het niet, Margje,' zegt hij. 'Ik houd van jullie allebei,

van jou en van Elze.’

‘En Elze ook van jou?’ vraagt ze.

‘Om heel eerlijk te zijn: Ik weet het beslist niet, Margje. De bevrijding heeft zoveel voor ons meegebracht, dat we het alles niet zo gauw kunnen verwerken, ook misschien de liefde niet, als je me kunt begrijpen.’

Margje staart peinzend voor zich uit en vraagt dan: ‘Zul je zwijgen over wat ik deed? Het kwam ook zo plotseling, Tonny.’ ‘Ik heb vijf jaren gezweven, Margje. Over heel wat belangrijker zaken, als je weet wat ik bedoel.’

Wanneer ze hem even later uitlaat kust ze hem zacht op zijn wang.

‘Dat mag toch?’ vraagt ze.

Hij zegt niets, kust haar terug.

‘Tot kijk, Margje,’ groet hij dan.

Even later fietst hij huiswaarts. In de weiden langs de weg lopen hier en daar nog wat koeien; hoog boven hem staat de maan aan een onbewolkte hemel. Uit de richting van de boerderij van Willem Breekorst klinkt gezang en gelach.

Daar is de buurtvisite afgelopen, één der eerste na de bevrijding. Ze gaan nu naar huis, ook de ouders van Margje, onbewust van wat zich bij hen thuis tussen hem en hun dochter heeft afgespeeld.

Onbewust ook van het feit dat iemand zijn moeder heeft opgebeld en drank bestelde, die bij Krijger moest worden bezorgd juist in de uren dat Margje alleen thuis was.

En Margje zelf heeft het stellig niet gedaan, daarvan is hij overtuigd. Ze mag dan onstuimig en pittig zijn, een grote liefde voor hem koesteren, ergens heeft Margje zelfrespect.

Dat zou ze in laatste instantie daarstraks nog aan de dag hebben gelegd, daarvoor kent hij haar te goed.

Dit alles gaat door Tonny's gedachten en zonder dat hij het eigenlijk weet fietst hij reeds door de verlaten straten van Houtwijk.

Zijn moeder heeft de deur van de zaak reeds op slot en wacht hem in de keuken op.

‘Dat duurde nog al,’ zegt ze, wanneer hij binnenkomt.

Dan stelt Tonny haar op de hoogte van het feit dat niemand bij Krijger de drank heeft besteld.

‘En ze hebben hem toch gehouden?’ vraagt moeder Anne.

‘Ja, Margje zei dat ik de flessen maar daar moest laten.’

‘Zei Margje dat alleen?’ vraagt zijn moeder dan.

‘Ja, want de anderen waren weg,’ moet Tonny nu bekennen.

‘Vreemd,’ zegt zijn moeder. ‘En heb je het geld?’

‘Ze komen wel even langs,’ zegt hij, want hij kan moeilijk vertellen dat er met Margje helemaal niet over betalen is gesproken.

Moeder Anne doet er verder het zwijgen toe.

Alleen noteert ze: Dirk Krijger. Twee jonge, één oude.

‘Nou ja, hij is er wel goed voor,’ zo merkt ze op, wanneer ze haar boek dichtslaat.

‘Ik denk het ook wel,’ zegt Tonny.

Dan kust hij zijn moeder welterusten en gaat naar zijn kamer. Hij zet zijn slaapkamerraam een weinig aan; de nachten worden al behoorlijk koud.

Maar het duurt nog lang eer hij de slaap kan vatten.

6

De novembermaand is aangebroken.

Dikwijls zijn de dagen triest en regenachtig, de eerste najaarsstormen hebben zich reeds aangediend en zijn gierend over Houtwijk getrokken. Het is zaterdagochtend vroeg en de duisternis begint langzaam te wijken. Maar Elze is al wakker, ze heeft de wekker vastgezet want ze kan deze morgen wat langer blijven liggen omdat ze niet naar haar werk gaat. In overleg met de leiding van het tehuis heeft ze een vrije dag genomen; vanmiddag moet ze in Houtwijk aanwezig zijn om de klok buiten op het kerkplein te luiden. Dan zal immers het ogenblik daar zijn dat het bevrijdingsmonument door de commissie aan het gemeentebestuur zal worden overgedragen.

Mijnheer Voordeman is bij haar geweest met het verzoek of zij vóór de overdracht gedurende vijf minuten de klok wil luiden, daarna zal hij een toespraak houden tot de bij deze plechtigheid genodigden en vervolgens zal de onthulling van het monument plaats hebben door een nabestaande van één der verzetsstrijders.

Omdat het niet tot haar zuiver kerkelijke verplichtingen behoort, kwam hij speciaal met deze vraag tot haar.

En natuurlijk heeft Elze 'ja' gezegd.

Ze overdenkt, nog maar half wakker, de komende gebeurtenissen van deze dag en ziet reeds in haar gedachten het prachtige monument: een man en een vrouw, de armen ten hemel gestrekt als een teken van dankbaarheid voor de herkegen vrijheid. Het is gehouwen uit grijze steen en op een donkere sokkel geplaatst; aan de voet daarvan een krans van prachtige witte bloemen...

Het staat daar zo ontroerend mooi.

De slaap komt steeds meer bij haar terug, en daarmee ook de droom.

Ze wandelt samen met Joury in de prachtige bossen niet ver van diens huis. Haar vader en moeder hebben er met haar over gesproken dat zij maar spoedig de zaak van hen moet overnemen en met Joury moet gaan trouwen.

Dolgelukkig zijn ze aan een lange wandeling begonnen, heel ver weg, diep in het woud, om daar samen te zijn en door niets te worden gestoord. En daar in die stilte worden zij pas goed doordrongen van het grote geluk dat hen wacht, te groot en te mooi haast om waar te zijn.

Ze keren heel laat terug, het is al nacht en de straten in de stad zijn bijna stil en verlaten.

Na het afscheid van Joury gaat ze gauw naar bed, want ze is moe en verlangt naar rust. Hoe lang of ze heeft geslapen, weet ze niet, maar plotseling wordt ze wakker vanwege het zware geronk van vliegtuigen, het geratel van tanks en andere oorlogsvoertuigen. Mensen, in nachtgewaad de straat oprennend, schreeuwen elkaar huilend toe dat er oorlog is.

Gierend komen de eerste bommen omlaag en slaan dichtbij in, een vuurzuil stijgt omhoog en er volgt een dreun alsof het huis het zal begeven.

Ze zet de radio aan en het is een aaneenschakeling van oproepingen en waarschuwingen. Alle militairen moeten zich naar de voor hen vastgestelde bestemming begeven, direct, want de vijand rukt het land binnen.

Even later reeds komt Joury bij haar op de slaapkamer om haastig afscheid te nemen. Het gaat hem onder de zware bepakking onhandig af; hij kust haar door zijn tranen heen en zegt, spoedig weer bij haar te zullen terugkomen, want de oorlog zal immers niet lang duren. Dan kunnen ze gaan trouwen, voor altijd bij elkander zijn...

Maar zij wil hem niet loslaten, neen, zij trekt hem naar zich toe.

De oorlog mag hem niet hebben, zij moet hem bij zich houden. Nog eenmaal kust hij haar, dan maakt hij zich los uit haar omarming en gaat haastig de kamer uit.

Tussen het lawaai van buiten door hoort ze nog hoe hij in zijn soldatenlaarzen de trap afrent en dan de deur in het slot trekt.

Ze loopt naar het raam en ziet hem vaag tussen de chaotische drukte op straat verdwijnen. Niet ver van haar brandt de stad als een hel...

Vreemd, dan is daar plotseling Joury's moeder, huilend, met het droeve bericht dat hij bij de vermisten staat vermeld. - Dat behoeft nog geen dood te betekenen.

Maar ze vliegt op en roept: 'Rotoorlog! Joury is dood! Zeg het maar ronduit: Dood!'

En ze slaat met haar handen op tafel zodat het prachtige servies aan diggelen gaat.

Elze wordt wakker en kijkt in het vragende gezicht van de oude Dieke, die haar kamertje is binnengekomen.

'Kind, wat is d'r toch?' vraagt ze moederlijk.

Ze ziet om zich heen. Daar is alles weer van daarstraks, getuigend van soberheid en zorgvol bijeengespaarde spullen. Geen luxe zoals zij zo even zag. Maar ook geen oorlog of tanks, geen soldaten. Ook geen Joury. Niets van dat alles.

Ze ziet naar het oude mensje voor haar.

'O, Dieke, heb ik je wakker gemaakt? Ik droomde van thuis, van vader en moeder, van Joury en van de oorlog.

Ja, van de oorlog! Verdomme!'

Dieke wil geschrokken wat terug zeggen, maar ze krijgt er geen kans voor. Elze begint te huilen. Haar stem verstikt in de tranen en ze gooit haar hoofd diep in het kussen, keert zich van Dieke af en huilt, vol van grenzeloos verdriet.

En ze hoort niet hoe Dieke praat: 'Kind, kom nou toch! De

oorlog is nu afgelopen. Je bent hier nu veilig, bij mij en bij Harm.

Kom nou, Elze, je kunt zo flink zijn, dat weten ze hier in het dorp allemaal.

Niet huilen Elze, kom nou, niet huilen.

En vanmiddag moet je de klok luiden voor het monument dat ze gaan onthullen.

Ja, dat moet jij doen, Elze!

Nee, dat is geen gewoon kostersbaantje. Dat is een ere-baantje! En voor jou is er ook een plaats vrij. Daar mag jij gaan zitten, zodra je met het luiden klaar bent.

Zijn ze dan hier in Houtwijk niet goed voor je, Elze?

Zijn Harm en ik niet goed voor je?

Neen, ze zijn het niet vergeten dat je Joden en andere vluchtelingen onder het orgel in de kerk had verborgen. En ze zullen het hier ook niet vergeten!

In Diekes ogen komen tranen.

Harm, uit bed gekomen, staat, slechts in zijn ondergoed gekleed, in de deuropening van de slaapkamer en hoort alles aan.

Dieke herhaalt nog eens: 'Elze, zeg het dan, zijn wij dan niet goed voor je?'

Het is, alsof die vraag Elze nu tot de werkelijkheid terugroept. Ze gaat rechtop zitten en ziet met haar behuilde ogen Dieke aan.

'Jullie? God, als alle mensen zo waren als jullie, dan zou er geen oorlog gekomen zijn.'

Harm gaat bescheiden weer naar zijn slaapkamer terug en laat Dieke met Elze alleen. Het oude mensje blijft even zwijgend bij haar zitten en houdt de hand van het meisje vast. Het lichaam schokt zo nu en dan nog van de hevige huilbui.

Plotseling ziet ze Dieke aan en zegt: 'Je bent als een moeder voor me. Goed, ik zal flink zijn, maar het is soms zo moeilijk voor me. Geloof me, dat heeft met bang zijn niets te maken.'

'Wil je thee, Elze?' vraagt Dieke.

Maar Elze is dan plotseling weer de oude. Ze springt uit bed

en zegt tegen Dieke: ‘Ik ga me wassen en aankleden; jullie krijgen van mij thee.’

En Dieke praat niet tegen. Ze kruipt weer bij Harm in bed en laat Elze haar gang gaan. Ze hoort hoe in het keukentje het oude fornuisje wordt aangemaakt en kopjes op tafel worden gezet.

‘Wat een meisje, Harm!’ zegt ze, terwijl ze ligt te luisteren. ‘Mogen we eigenlijk niet blij zijn dat wij haar hier in huis hebben?’

Harm zegt er niet zoveel op. Hij kan slecht zulke emoties doorstaan, ook al kan hij soms nog zo bikkelhard en eigenwijs doen. Bovendien plaagt zijn gewonde arm hem weer.

‘Er komt slecht weer,’ zegt hij wanneer even later Elze hem en Dieke een kopje thee met een beschuitje brengt.

Maar het heeft er de schijn van, dat hij het meer zegt om een onderwerp ter sprake te kunnen brengen.

‘Jij ouwe klagerd, altijd met je slechte weer,’ moppert Dieke, terwijl ze tegen Elze knipoogt.

En die ziet hen daar nu knusjes naast elkaar zitten: twee gelukkige oudjes, hun thee met beschuit genietend in het eenvoudige, kleine slaapkamertje. Ze blijft even bij hen en gaat dan terug naar de keuken, waar ze begint met het verrichten van verschillende kleine karweitjes, die anders door Dieke worden gedaan.

Het is de bedoeling van Elze, dat Dieke dan vandaag wat minder te doen heeft.

Want vanmiddag zullen ook Harm en Dieke tussen de bij de plechtigheid genodigden zitten. Mijnheer Voordeman heeft de koppige Harm weten te overreden dat hij alsnog een bijdrage gaf voor het monument en ook vandaag met Dieke aanwezig zal zijn.

Elze heeft hem daarbij heimelijk gesteund; zij vermocht misschien nog meer dan mijnheer Voordeman de zaak weer in het reine te praten.

Een poosje later komen Harm en Dieke ook in de keuken en ze doen beiden zo opgeruimd mogelijk.

Maar Elze weet drommels goed dat het omwille van haar is.

Maar hoe triest ook de dag begon, wat later breekt buiten het novemberzonnetje door en speelt over het landelijk Houtwijk.

7

Ze zitten in lange rijen op de planken die over stoelen zijn gelegd: de boerenlieden met hun verweerde gezichten en vereelde handen, de ambtenaren met hun kleur van binnenzitters, de eenvoudige meisjes die als koeriersters werkten en de vele anderen die hun bijdragen in het verzet leverden. Het is een uitzonderlijk mooie novembermiddag geworden en het lijkt alsof de natuur dit voor Houtwijk zo belangrijke gebeuren op haar manier wil opluisteren.

Zwijgend zitten ze daar te wachten tot het ogenblik zal zijn aangebroken waarop Houtwijk zijn bevrijdingsmonument ontvangt. Nu is het nog door een doek aan het oog onttrokken en ieder zit daar zo met eigen gedachten.

Waarom is die hier, en wat hebben zij hier achter ons ook al weer gedaan? Wie hadden, als het hen niet tegengelopen was, hier ook nog kunnen ritten?

Dan begint de enige in Houtwijk in gebruik zijnde klok haar klank uit te strooien over het dorp, waar het deze middag stiller is dan anders. Het is voor het dorp een ogenblik van herdenken en daarom zijn de zaken nu enige uren gesloten. Vijf minuten lang klinkt het gelui, dan versterven de laatste klanken en breekt een haast beklemmende stilte aan.

Er gaat een licht gekuch door de menigte, als wil men dat het nu gaat gebeuren.

Maar mijnheer Voordeman, die als enige spreker het woord zal voeren, blijft nog op zijn stoel ritten, als wacht hij nog op iemand. Dat die nog komen moet, is voor de meesten wel duidelijk wanneer ze zien, dat naast Harm en Dieke nog een plaats vrij is.

En ze behoeven niet lang meer in een vragend afwachten te blijven. Elze heeft na het klokluiden eerst nog het eindje van het kerkplein naar hier moeten lopen. Keurig in het donker gekleed komt ze met rustige tred naderbij en neemt naast Dieke haar plaats in. Haar houding is sedert de dag dat men haar voor het eerst zag niet veranderd, haar schoonheid evenmin. En toch meent een enkeling te weten dat Elze meer strijd heeft gevoerd en in zekere zin nog voert, dan men haar kan aanzien.

Mijnheer Voordeman staat nu op en neemt plaats achter een geïmproviseerd spreekgestoelte. Hij memoreert, hoe de plannen ontstonden om tot de oprichting van dit monument te komen, de moeilijkheden welke moesten worden overwonnen, maar bovenal benadrukt hij het doel dat door de commissie werd nagestreefd: een waardig gedenkteken ter ere van hen die hun leven gaven voor de vrijheid.

Dieke zit, met in haar altijd drukke handen een verkreukelde witte zakdoek, vol aandacht te luisteren.

Wanneer mijnheer Voordeman zegt: Wij willen dit gedenkteken zien als een herinnering aan de strijd die onze plaatsgenoten voerden, maar ook aan hen, hoe ver zij ook hier vandaan waren, die met ons voor het ideaal van de vrijheid streden, maakt ze in haar grote aandacht een instemmend gebaar.

Op verzoek van de spreker wordt daarna het monument onthuld en de plaatselijke zangvereniging zingt vervolgens het ‘Wilt heden nu treden’.

Hiermede is de officiële plechtigheid afgelopen en men wordt verzocht naar het verenigingslokaal te komen om aan een koffietafel deel te nemen. Velen maken van deze uitnodiging gebruik, maar Elze gaat met Harm en Dieke door het smalle kerkpadje huiswaarts.

Ze is stil, zo stil zelfs dat Dieke vraagt: ‘Elze, ben je niet lekker?’

‘Jawel,’ zegt ze.

Binnengekomen zet Dieke theewater op en ze praten nog wat

na. Het daarstraks nog zo stralend zonnetje gaat langzaam schuil achter wolkenschermen. Nu speelt het nog flauwtjes door de bloemen welke Dieke in de vensterbank heeft staan, doch de schaduwen worden steeds zwakker.

Elze kijkt ernaar als in een droom. Haar gedachten zijn heel ver weg, dat zien de beide oudjes drommels goed.

Maar ze zeggen niets wat Elze in haar gedachten kan storen en drinken zwijgend hun thee.

Anne Borkes is het niet ontgaan dat Elze, die haar reeds enkele malen in de keuken hielp, een buitengewone kennis van heerlijke gerechten bezit. Dat is voor haar een reden geweest om Elze te vragen of zij bij toekomstige gelegenheden tegen goede betaling bij haar in de keuken wil helpen.

Want Anne wil haar zaak weer spoedig op het oude peil hebben of zo mogelijk nog hoger opvoeren. Het komt steeds meer voor, dat mensen die gaan trouwen of om een andere reden een feestje geven, in tegenstelling tot voor de oorlog dat vrijwel niet meer in eigen huis doen, doch er een zaal voor verkiezen.

Nu Anne weet, dat Elze wat haar kookkunst betreft een niet te onderschatten kracht voor haar kan zijn, wil ze haar gaarne goed betalen. En haar zoon Tonny juicht de plannen van zijn moeder uiteraard zonder meer toe. Anne weet wel, dat Tonny en Elze heel goed met elkaar overweg kunnen, maar dat is nu voor haar nog iets dat op het tweede plan komt. Tevreden klanten en een goede omzet zijn haar, als nog vitale zakenvrouw, in de eerste plaats veel waard.

En de aanvragen om een feestje in haar zaal te kunnen geven komen dan ook steeds meer binnen.

Er gaat haast geen week voorbij of Anne heeft een bruiloft of een andere festiviteit te verzorgen.

En Elze komt nu zoveel mogelijk bij haar in de keuken helpen. Natuurlijk wil ze haar vaste werkring niet verwaarlozen, maar ze weet het met haar diensttijden zo te schikken, dat ze in de

voor Anne belangrijke uren ter beschikking staat. Ook voor de novembermaand, gewoonlijk niet de tijd van trouwpartijen of andere gebeurtenissen, heeft ze al weer enkele afspraken met Anne gemaakt.

November, de maand van de mistige dagen, doet zijn naam plotseling alle eer aan. Het zicht is maar tot enkele meters beperkt en Jan Breekhorst, die op weg is naar boer Paskamp om daar een paar koeien te kopen, kan dan ook maar verduveld weinig voor zich uit zien.

Wanneer hij iemand tegenkomt heeft hij de grootste moeite die zo gauw te herkennen, en dat is nu juist iets waar hij een grote hekel aan heeft. Jan is de man van de joviale gebaren, die onder het passeren nog graag een paar woorden wisselt en als het hem gewent lijkt, met de vraag komt of er nog handel is.

Jan handelt in de eerste plaats in vee, maar daarnaast is alles waar hij winst in ziet hem welkom. Er zijn er veel, die Jan mogen, maar evengoed is het bekend dat sommigen een bijzondere hekel aan hem hebben.

De oorlog heeft zijn naam nou niet bepaald bijzonder goed gedaan. Financieel is hij er wel bij gevaren, maar omdat hij boter en ander voedsel dat hij, - onder het voorwendsel dat het voor ondergedoken mensen was, - bij de boeren voor schappelijke prijzen kon krijgen, weer zeer duur doorverkocht, heeft dat bij sommigen kwaad bloed gezet.

Er zijn er, die hem zelfs niet meer in hun boerderij willen ontvangen, maar daar heeft Jan maling aan. 'De boeren veranderen vanzelf wel weer van gedachten,' zegt hij. 'Alles slijt, waarom dat dan niet?'

Bovendien, hij is van gegoeden huize; de boerderij lag hem niet, maar de handel heel goed. En wie geld heeft kan alles maken, zo meent hij.

Ondanks dat alles buiten zo triest is moet hij, terwijl hij daar zo fietst, zo nu en dan toch in zichzelf lachen: Hoe hij het onlangs op een avond klaarspeelde dat Anne Borkes haar jongen nog

vrij laat naar de boerderij van Dirk Krijger stuurde om er wat flessen drank te laten bezorgen. Toen was die Margje alleen thuis; ze heeft natuurlijk vreemd opgekeken dat die Tonny daar nog bij haar binnenkwam. Maar Jan is er van overtuigd dat ze hem stellig wel hartelijk heeft ontvangen.

Margje is vast niet zo, om tegen Tonny van Anne te zeggen: ‘Nee, daar weet ik niets van, maak maar gauw dat je er weer mee weg komt!’

Integendeel, de kans zit er dik in, dat ze nog een paar uurtjes met hem alleen is geweest want de buurtvisite bij zijn broer was toen nog lang niet afgelopen.

En in een paar uur kan heel wat gebeuren. Zo'n pittig ding als Margje zal, wanneer ze zo'n vlam van haar als die Tonny alleen op visite heeft, wel bijzonder gastvrij zijn!

Nou, wat Jan Breekhorst betreft kan ze het niet gek genoeg gemaakt hebben; hij hoopt er maar het beste van. Hij stapt even van zijn fiets en wil een sigaar opstoken. Eigenlijk jammer, nu met die mist, maar hij komt direct bij Paskamp en een lekkere sigaar is het visitekaartje van een welgestelde veekoopman, denkt hij.

Het is stil zo om hem heen. Het vallen van wat druppels op de verdorde bladeren onder de bomen is het enige wat hij hoort.

Even later fietst hij verder, de eerste zandweg rechts voert hem naar de boerderij waar hij zijn wil. Boer Paskamp is een goede bekende van hem. Enkele jaren voor de oorlog is die boer uit het noorden van het land naar hier gekomen. Hij bracht een stal prachtig fokvee mee en Jan kon er goed mee handelen; ook in de oorlog hebben ze beiden hun kansen niet gemist.

Jan weet, dat Paskamp een paar koeien op stal heeft, die hij voor de winter kwijt wil. Hij weet ook, dat die boer binnenkort een feestje wil geven. Zijn zilveren huwelijk viel midden in de hongerwinter. Toen was er natuurlijk geen sprake van zo iets te doen, maar in de komende weken zal het gebeuren.

Wanneer Jan de ruime keuken bij Paskamp binnengaat, zit die

met zijn vrouw juist aan de koffie.

‘Ook koffie, Jan?’ vraagt boer Paskamp wanneer hij heeft plaatsgenomen.

‘Als altijd,’ zegt Jan. ‘Mistig vanmorgen,’ merkt hij dan op. De boerin is wanneer hij komt nooit uitermate vriendelijk, maar deze morgen is ze wel duidelijk uit haar humeur, dat heeft Jan al met een oogopslag gezien.

Nu is het zo, dat zij hem nooit bijzonder heeft gelegen. Hij vindt de boer zelf een veel pittiger kerel, ook om handel mee te drijven.

Zijn opmerking over de mist beantwoordt ze met: ‘Vertel eens iets wat ik nog niet weet.’

Maar Jan staat direct met zijn woorden klaar: ‘Wat je niet weet? Dat het vee binnenkort een stuk goedkoper wordt,’ zegt hij dan.

Erg gelukkig is vrouw Paskamp daar natuurlijk niet mee. ‘Ja, natuurlijk, als bij ons de beesten goed voor de handel zijn, dalen de prijzen. Bij Jan Breekhorst, tenminste,’ zegt ze er wat achterdochtig bij.

‘De baas kan ook nog wachten met het verkopen, of eerst een ander dan jou laten komen,’ constateert ze ietwat wrevelig.

‘Nou ja, & zeg maar, dat de kans erin zit,’ merkt Jan wat voorzichtig op.

Boer Paskamp zegt niets, maar voelt de ogen van zijn vrouw waarschuwend op zich gericht.

Jan drinkt zijn kopje met graagte leeg en gaat dan met de boer naar de deel om de dieren te zien.

‘Wat ik gezegd heb, geen cent minder,’ zegt vrouw Paskamp nog tegen haar man, wanneer ze reeds voor op de deel zijn.

‘Niet erg best vanmorgen met 't vrouwtje?’ merkt Jan een beetje lachend op.

‘Zenuwen, niets dan zenuwen,’ zegt de boer. ‘Over drie weken willen we feest geven, en daar maakt ze zich nu al zenuwachtig over.’

Jan lacht weer, maar concentreert zijn aandacht tegelijk op de twee koeien welke Paskamp kwijt wil.

‘Achttienhonderd gulden,’ zegt de boer, wanneer Jan hem naar de prijs van de dieren vraagt.

Jan Breekhorst lacht: ‘Dacht je, dat ik jouw bruiloft ga betalen? Kom nou. Zestienhonderd gulden, meer betaal ik niet.’

Dan gaat het er even ouder gewoonte aan toe; wanneer Jan zeventienhonderd gulden biedt geeft Paskamp hem geluk.

Ze praten even nog wat over de andere dieren die in de stal staan en gaan dan weer terug naar de keuken.

‘En?’ informeert de boerin.

Paskamp noemt het bedrag.

‘Zou ook zaak zijn,’ merkt ze vinnig op.

Jan wil weer gaan, doch hij moet van de boer even een borreltje drinken op de goede afloop van de handel. Vrouw Paskamp maakt echter geen drukte om de beloofde borrel in te schenken en de boer moet dat, naar ze duidelijk laat blijken, zelf maar doen. Hij neemt daarbij de vrijheid om zichzelf ook maar met een glaasje te bedenken.

‘Dat hoort er zo bij, Jan,’ zegt hij. ‘En dan ook vast maar als voorschot op onze bruiloft,’ vult hij aan, meteen naar zijn vrouw ziende.

‘Praat me niet over die bruiloft,’ zegt die dan. ‘Wat mij betreft, was alles al maar achter de rug!’

Maar boer Paskamp lacht: ‘Och wat! Anne Borkes verzorgt dat allemaal. Ze heeft prima krachten in de keuken, dus met dat eten, - de grootste zorg van alles, - komt het vast wel goed!’ In het brein van Jan Breekhorst ontwaakt iets.

Hij doet een trek aan het laatste stukje van zijn sigaar, kijkt even in de mist daar buiten en zegt dan: ‘Ja, die Anne bouwt de zaak goed op, alleen doet ze ergens heel stom.’

Vrouw Paskamp kijkt hem verwonderd aan. ‘Doet Anne stom? En dat wil jij me vertellen? O, zeker om niet met jou te hertrouwen?’

‘Dat is een flauwe grap,’ zegt Jan. ‘Anne is nog niet rijp voor een tweede huwelijk. Nee, ik bedoel, ze doet stom met de mensen die ze in haar keuken laat werken.’

‘En 't is er zo prima verzorgd, dat zegt iedereen,’ reageert vrouw Paskamp.

Jan drukt zijn stompje sigaar stevig in de asbak die voor hem op tafel staat en zegt: ‘Neen, ik meen wat anders. Dat ze die vreemde meid, die daar bij Harm en Dieke inwoont, nu ook al in de keuken laat helpen, dat is stom van Anne. Die meid hoort daar niet.’

Vrouw Paskamp ergert zich kennelijk. ‘Waarom niet? Volgens zeggen is het een van haar beste hulpen,’ zegt ze overtuigd.

‘Die meid had al lang weer over de grens moeten zijn, maar wat ik je zeg: ze zal ergens wel niet brandschoon wezen,’ antwoordt Jan Breekhorst.

Vrouw Paskamp wordt woedend.

‘Je durft heel wat te zeggen, Jan. Ik kan ergens begrijpen, dat jij haar niet mag. Maar wat is er op haar aan te merken? Niets! En vergeleken bij jou heeft ze heel wat gepresteerd. Durfde jij je in de oorlog met Joden en Engelse piloten af te geven? Hielp jij ze aan veilige schuilplaatsen? Neen, Jan Breekhorst, dat deed je niet. Je stond ze ook niet naar het leven, maar wel verkocht jij hun de boter voor een schandalig hoge prijs. Ja, op die manier hielp jij! En nou wil jij zo'n arme meid nog wat extra verdiensten uit haar handen stoten? Een kind dat in de oorlog alles deed en nooit om beloning vroeg? Man, donder op en laat alsjeblieft die beesten staan!’

Boer Paskamp kijkt zijn vrouw aan. Deze ziet zijn vermanende blik, maar ze gaat voort: ‘Neen, ik zeg toch wat ik zeggen wil, al gaat het ook duizendmaal over Jan Breekhorst!’

Deze acht het schijnbaar raadzamer om te vertrekken. Hij bespreekt nog even met Paskamp wanneer hij de dieren zal laten ophalen en gaat dan, zonder diens vrouw te groeten, naar buiten.

De boer loopt met hem mee.

Wanneer Jan Breekorst reeds met zijn fiets in de hand staat zegt hij: ‘Wat zei ik ook weer: Zeventienhonderd gulden voor die twee beesten?’

Paskamp lacht: ‘Dat zou je niet meer weten!’

Jan kijkt veelbetekenend naar Paskamp; er speelt een flauw lachje om zijn mond. Dan zegt hij: ‘Ik betaal tweeduizend gulden, driehonderd in de hand waar je vrouw niet bij is. Maar dan moet jij mij een plezier doen.’

Boes Paskamp ziet naar Jan op, als kan hij het haast niet geloven.

‘En dat is?’ vraagt hij dan.

Jan komt nu heel dicht bij hem staan, kijkt even of er ook iemand in de nabijheid is en zegt zachtjes: ‘Dan moet jij Anne Borkes bij het bespreken van je bruiloft zeggen, dat jij niet wilt dat die Elze meehelpt in de keuken, wanneer ze voor jullie het feestmaal klaarmaken.’

‘Driehonderd gulden is veel geld,’ zegt boer Paskamp.

‘Dat dacht ik ook,’ is Jan zijn opmerking.

Dan springt hij op zijn fiets en verdwijnt in de mist.

8

Het herstel van de kerk in Houtwijk zal ongetwijfeld enorme bedragen vragen. Zeker, een tegemoetkoming in de kosten van overheidswege ligt in het verschiet, maar de gemeente zelf zal toch ook nog flink in de geldbuidel moeten tasten, wil ze alles weer zo hebben als het eenmaal was. Daarnaast zijn er nog verschillende bijkomstigheden welke het kerkbestuur, nu er toch gebouwd moet worden, gaarne wil realiseren. Er is dus voor de kerkelijke gemeente van Houtwijk zeer veel werk aan de winkel.

De dominee weet evengoed als ieder ander dat de oorlog meer geld onder de mensen heeft gebracht en daarom zint hij, in overleg met het kerkbestuur, op middelen om er iets van mee te pikken.

Hij mag dan een overtuigd zieleherder zijn, daarnaast is hij realistisch genoeg om te zien dat geld een onontbeerlijk middel is om zelfs een geloofsgemeenschap goed in stand te houden.

Daarom heeft hij het stoute plan opgevat om een grote bazar te organiseren in de zaal van Arme Borkes.

De gemeenteleden hebben ook in andere zin van hun offerbereidheid stellig al volop blijk gegeven, maar enkele vrolijke bazaravonden zullen vast de verdiende aandacht krijgen. Er zijn voorbeelden te over van de zogenaamde 'bouwpastoors', die met alle ernst ijverden voor het doel dat zij zich hadden gesteld. Men kan er wat Houtwijk betreft rustig een 'bouwdominee' aan toevoegen.

En dominee pakt de zaken flink aan. Hij belegt samenkomsten met ouderen en jongeren uit zijn gemeente, vormt verschillende

commissies van voorbereiding en legt, langzaam maar zeker, de basis voor een bazar die zonder meer slagen moet.

Tot de werkzaamheden van een gedeelte der medewerkenden behoort het verkrijgen van goederen welke men via verkoping bij opbod, vrolijk-rad en andere kansspelen aan de man wil brengen.

Bij de velen die voor dit alles op pad gaan behoort ook Elze. Zij doet het eigenlijk meer op aandringen van Dieke; ergens voelt ze zich niet helemaal op haar gemak. Haar contacten met dit alles vloeien enkel voort uit het feit dat zij wegens de invaliditeit van Harm het kosterschap waarneemt. Zuiver kerkelijk gezien staat ze er eigenlijk buiten. Zo heeft ze het ook gesteld toen ze bij Harm en Dieke thuis er een keer met dominee over sprak.

Maar mede door het feit dat ook andersdenkenden en zelfs mensen die verder niet met de kerk te maken hebben, toch hun steun geven, achtte dominee dat geen overwegend bezwaar. Gezien haar populariteit is Elze voor hem juist een persoon die de zaak van de bazar in niet geringe mate kan dienen.

Dominee was zeer diplomatiek tegenover haar, want Elze heeft, toen hij eenmaal over haar geloofsopvatting een gesprek wou aanknopen, gezegd: 'Ik doe mijn werk hier zuiver ter wille van Harm. Of ik al dan niet kerks ben, is mij vooraf niet gevraagd en ik zou een antwoord daarop ook schuldig blijven.'

Maar een feit blijft, dat Elze heeft toegezegd, te willen helpen bij het verzamelen van goederen voor de bazar.

De gemeente is daartoe in verschillende werkgebieden verdeeld en daarvan krijgt Elze er ook een toegewezen. Wanneer ze maar even vrije tijd heeft trekt ze erop uit. De meeste mensen, zowel in het dorp als buitenaf, ontvangen haar voorkomend en willen - als het zou kunnen - wel uren met haar praten.

Haar komst is dan ook vrijwel nooit vergeefs en op de meest gulle wijze worden haar goederen voor de bazar toegezegd. Het is zo uitgevallen, dat ze ook naar de boerderij van Dirk Krijger moet. Ze is er even van geschrokken toen ze zag, dat ook hij bij

haar op de lijst stond vermeld. Maar ze dacht er niet aan, anderen te vragen of die in haar plaats daar naar toe wilden gaan.

Op een zaterdagmiddag even na drieën komt ze er op bezoek. Het werk is er goeddeels aan de kant, dat kan ze buiten rond het huis al direct zien, want ondanks dat de winter voor de deur staat ligt alles er keurig bij. De pleintjes rond het huis zijn keurig schoongeharkt en geveegd en alles wijst erop dat het mensen zijn, die in hart en nieren het boerenbedrijf liefhebben. Omdat ze niemand ziet, gaat ze door de keukendeur naar binnen. Vrouw Krijger is er alleen en bezig met het poetsen van wat koperwerk. Op het grote witte fornuis staat een ketel waarin het water zachtjes zingt. Er hangt een geur van frisheid, die Elze behaaglijk aandoet en vluchtig gaat het door haar gedachten dat het vergeleken bij hier in het huisje van Harm en Dieke toch altijd een beetje muf ruikt.

‘Dag, vrouw Krijger!’ groet ze.

De boerin, een knap mens, ziet haar welwillend lachend aan, veegt de handen vluchtig af en reikt haar dan de hand.

‘Dag, Elze! Gunst meisje, je komt zeker voor de bazar? Nou, ik vind het leuk dat jij nou deze buurt eens komt bezoeken. Ja, ik had er al zo iets van gehoord. Pak een stoel, Elze. Ik moet eerst even de handen wassen, dan praten we verder.’

Elze is stomverbaasd van die gulle begroeting. Ze is nu even alleen, want vrouw Krijger is naar de bijkeuken gegaan. Ze kijkt door de van Hollandse degelijkheid getuigende boerenkeuken en moet zichzelf bekennen dat ze eigenlijk nog nimmer zo iets heeft gezien. Daar hangt de vinnig tikkende klok met korte slinger en er bovenop een prachtig lofwerk. Een eindje daarnaast, in een keurig donkerbruine eikenhouten lijst, een kleurig geborduurde doek, waarop een levensboom, familienamen en jaartallen voorkomen.

Alles typisch Hollands denkt ze, en in haar herinnering komen de beschrijvingen welke zij vroeger in haar vaderland over de

grond waar zij nu is wel eens heeft gelezen.

Was het toeval of een bestemming, dat zij zich toen reeds zo interesseerde voor de gewoontes en de eigenschappen van het volk in dat kleine landje aan de Noordzee?

Lang tijd om erover na te denken krijgt ze niet, want vrouw Krijger komt alweer terug.

‘Zo, dat is dat,’ zegt ze terwijl ze naar een kast gaat en wat theekopjes pakt.

‘Je drinkt toch zeker ook thee?’ vraagt ze aan Elze.

‘Graag,’ luidt het antwoord.

Vrouw Krijger zet de kopjes vlug uit, vier in getal, en schenkt de thee in. Dan zegt ze: ‘Wacht, de baas en Margje even roepen, die zijn op de deel bezig.’

Er gaat een schok door Elze: Dus Margje is ook thuis!

Vrouw Krijger is maar even weg, komt dan met de anderen terug en herneemt het woord: ‘Eerlijk, ik vind het bijzonder leuk dat jij eens komt. Ja, voor de bazar geven we natuurlijk, nietwaar, baas?’ vraagt ze aan haar binnenkomende man.

Die heeft nog niet eens de gelegenheid gehad om Elze te begroeten en zegt, terwijl hij op haar toeloopt: ‘O, Elze van Harm en Dieke, nietwaar?’ Hij reikt haar de hand en Elze voelt, hoe stevig die boer doordrukt.

‘Inderdaad, naar die naam luister ik,’ lacht ze.

Maar Margje kent haar beter en is reeds direct bijzonder joviaal tegen haar. ‘Hallo, Elze!’ groet ze.

‘Ik kan wel zien, jullie kennen elkaar al langer,’ merkt vrouw Krijger lachend op.

‘Ja, we hebben elkaar al dikwijls gezien,’ antwoordt Elze.

Dan stekt het gesprek even.

Vrouw Krijger heeft het in de gaten en begint, naar haar man ziende: ‘Ja, die bazar, wat moeten we daar nu voor geven? Een stuk of wat kippen, wat konijnen of zo iets?’

Dirk Krijger kijkt even nadenkend naar buiten, dan antwoordt hij: ‘Ik heb er nog acht konijnen zitten, stuk voor stuk mooie

dieren die toch voor de winter weg moeten. Ik zou zeggen: schrijf die maar op.'

Zijn vrouw knikt instemmend, maar vraagt nog: 'Is dat wel genoeg?'

'Voorlopig wel, dacht ik zo,' zegt haar man.

Elze noteert in haar boek bij de toegezegde artikelen acht konijnen van Dirk Krijger. Margje, die tegenover Elze aan tafel zit, merkt op: 'Je moet maar konijn zijn en via het vrolijk-rad aan de man komen!'

Haar moeder schenkt onderwijl nog een kopje thee in en informeert: 'Hoe staat het daar eigenlijk nu bij Harm en Dieke? Kunnen die mensjes nu eigenlijk nog wel behoorlijk rondkomen? Ik weet wel, breed hebben ze het nooit gehad, maar nu Harm niet meer kan en alles steeds duurder wordt...'

Elze denkt even na. 'Och, ze redden zich nog wel. Bovendien zorg ik er wel voor dat ze krijgen wat nodig is en het zal immers toch zo worden dat er een oudedagsvoorziening komt? Daar heeft tenminste de dominee laatst ook al met Harm over gesproken. En dan kunnen ze het stellig zelf wel weer rooien.' Vrouw Krijger kijkt Elze aan en zegt: 'O, je bedoelt, als jij eens niet meer bij hen zou zijn?'

'Ja, dat zou kunnen,' is het antwoord.

Elze buigt het gesprek in een andere richting door op te merken dat vrouw Krijger nog zo'n mooi oud serviesgoed heeft.

De boerin is zichtbaar blij met deze opmerking: 'Ja, van mijn moeder. Prachtige spullen had die. Mijn broer had ook heel veel mooi goed; moeder heeft het nog verdeeld tussen ons beiden, want we waren thuis maar met z'n tweeën. Maar hij is er niet meer... Weg. Zijn boerderij ook. Al zijn mooie spullen zijn vernield. De oorlog...'

In de ogen van vrouw Krijger komen tranen.

Elze voelt zich als in een wurgende greep. Weer die confrontatie met dat oorlogsleed. Ze kan haast nergens komen of ze voelt dat er wonden geslagen zijn.

En dan ziet ze naar Margje, die haar moeder troost: ‘Kom moeder, niet meer over praten, we moeten toch immers verder.’ Ze hoort, hoe warm die Margje tot haar moeder spreekt en opeens kan Elze van Margje houden, ook al weet ze, dat die door dik en dun een rivale in haar meent te zien.

Dirk Krijger steekt de brand in zijn pijp en zegt: ‘Ja, Elze, jij zult er ook het nodige wel van weten. We hebben het er laatst nog eens over gehad. Ik geloof wel, dat over wat jij hier in die paar maanden hebt verricht een boek zou zijn te schrijven. En wat je daarvoor hebt gedaan, daar kunnen we enkel maar naar raden.’

Elze voelt dat de boer een poging doet om iets uit haar verleden aan de weet te komen. Ze wimpelt alles af met de woorden: ‘Och, ik deed gewoon wat ik meende te moeten doen.’

‘Dan was je mening wel ernstig, denk ik,’ zegt Krijger en dan verlaat hij de keuken om op de deel weer aan zijn werk te gaan. Vrouw Krijger bergt het mooie serviesgoed weer in de kast en zegt dan tegen Margje: ‘Even in de bijkeuken nog wat koper poetsen. Praten jullie als je wilt nog maar een poosje door.’

Voor ze het weet, is Elze met Margje alleen. Ze ziet haar aan en herkent er veel van haar moeder in. Het gaat door haar heen, wanneer Margje zo sprekend op haar moeder lijkt, kan het ook in ander opzicht geen kwaad meisje wezen.

‘Zal ik je eens iets heel moois laten zien?’ vraagt Margje dan plotseling.

Elze weet niet, hoe of ze het met haar heeft.

Ze ziet haar een weinig vragend aan en antwoordt dan: ‘Ja, als je wilt, graag!’

Dan gaat Margje haar voor naar een mooie kamer, wijst naar de muur waar een groot, prachtig schilderstuk hangt. Even is ze stomverbaasd.

‘Het huis van Harm en Dieke! Het kerkpaadje! Maar dat kan geen amateur geweest zijn, dat is het werk van een kunstenaar, dat zie ik zo!’ roept Elze uit.

En ze treedt op het schilderij toe om naar de signatuur te kijken. ‘Laat maar, Elze,’ zegt Margje. ‘Hij was hier ondergedoken en inderdaad een zeer goed schilder, maar hij durfde dat werk niet te signeren, uit angst dat hij eenmaal zou worden ontdekt. Toch is hij van hier gevlucht omdat we werden gewaarschuwd voor huiszoeking. Naar we later hoorden is hij gezien in Westerbork. De rest is niet moeilijk te raden. Houd je van schilderijen?’

‘Ja,’ zegt Elze, ‘ik ging vroeger vaak naar musea, want ik houd van kunst in velerlei vorm.’

‘Je bent dus eigenlijk enigszins kunstzinnig aangelegd?’ vraagt Margje.

‘Men zegt het wel, maar ik zou het zelf niet zo volop durven beweren. Het is zo'n groot woord.’

Ze kijkt weer naar het schilderij en herhaalt zachtjes: ‘Het huis van Harm en Dieke... wat prachtig!’

Even blijft ze er zwijgend voor staan, dan zegt ze: ‘Kom, Margje, ik moet verder! Drie gezinnen moet ik hier in de buurt nog bezoeken. Stel je voor dat ik overal zo lang praat als hier, ik zou niets opschieten.’

‘Het is toch wel leuk, dat je eens hier bent geweest, ook voor moeder,’ merkt Margje op.

Ze ziet Elze aan en vraagt dan: ‘Zijn we eigenlijk wel eens niet wat vreemd en onhartelijk tegen elkander geweest?’

‘Ik weet het niet, misschien wel,’ zegt deze.

Dan neemt ze afscheid, dankt voor de genoten thee en de ontvangen toezegging voor de acht te schenken konijnen. Op de deel nodigen Margje haar ouders Elze uit, nog eens terug te komen.

‘Ja, Elze, doe dat,’ valt ook Margje bij.

Wanneer ze bij het volgende huis is aangekomen, zijn haar gedachten nog bij hetgeen ze zo even heeft ervaren.

9

De tijd gaat voort. De bazar, ten bate van de kerk, heeft dank zij veler medewerking een prachtig resultaat opgeleverd en boer Paskamp heeft zijn zilveren bruiloft gevierd in de zaal van Anne Borkes. Driehonderd mensen waren erbij uitgenodigd. Voor de familieleden en goede kennissen was er een diner, als steeds keurig verzorgd. Jan Breekhorst heeft later wel gehoord, dat ook Elze die dag bij Anne in de keuken hielp. Vreemd kwam het hem niet voor, want boer Paskamp heeft voor de driehonderd gulden, waarmee Jan wilde bereiken dat Elze die dag werd uitgeschakeld, hartelijk bedankt. Ergens was het ook een domme zet van hem, want hij kon op zijn vingers natellen dat zijn plan maar een kleine kans van slagen had. Het was immers ook een grote vraag, of Anne Borkes zich door haar klant, in dat geval boer Paskamp, zou laten beïnvloeden Elze die dag niet bij de werkzaamheden in te schakelen. Want Anne boert goed, ze moderniseert haar zaak steeds meer en laat zich niet gauw door anderen de wetten stellen. Het is duidelijk dat het haar financieel zeer goed gaat en Jan Breekhorst rekt wel eens na, dat zijn kansen om nog eens met haar aan de gang te komen, steeds kleiner worden. Als het haar een beetje minder meezat, zou ze misschien nog eerder tegen hem wat toeschietelijker worden en erover denken, de zaak maar aan haar zoon over te doen. Maar ja, dan is daar nog het probleem, dat die eerst een vrouw moet zoeken, want zonder een vrouwmens kan een zaak als die van Anne niet draaien. Niet dat haar zoon er geen kan krijgen: Jan meent twee kandidaten te weten, maar niets wijst erop dat Tonny zich voor één daarvan zoveel interesseert dat het vaste verkering wordt. Hij zal wel een beetje van twee walletjes eten,

zo denkt Jan Breekorst. Maar nu, vanavond, wil hij zijn hersens daar niet bijzonder over pijnigen. Neen, hij wil genieten, want er staat Houtwijk een grote attractie te wachten.

Anne Borkes heeft een duur gezelschap geëngageerd, dat in haar zaal een veelzijdig kleinkunstprogramma zal afwerken. Reeds enige weken hebben bontgekleurde raambiljetten de aandacht op dit gebeuren gevestigd en de Houtwijkers lazen met graagte wat hun deze avond zal worden voorgeschoteld. Er is nog steeds het bijna niet te verzadigen verlangen naar gezelligheid in de uitgebreidste zin van het woord. De spanning, waaronder vijf jaren lang moest worden geleefd, is geweken en de mensen willen nu weer eens volop kunnen genieten van de vreugden die de vrijheid meebrengt.

Dat weet ook Anne Borkes en ze waagde de gok. De mensen schrikken eerst wel even van de toegangsprijs die vermeld staat, maar het sensatienummer van de avond: het optreden van een 'wereldbekende helderziende en hypnotiseur' verdreef die schrik al spoedig. De mensen hebben reeds dagen tevoren hun kaartjes gehaald en een plaats besproken. Want Anne laat niets aan het toeval over: ieder mag zijn plaats kiezen, mits er maar extra voor wordt betaald. Ook Jan Breekorst heeft zich van een plaats verzekerd: de derde rij van voren, en naast hem zit zijn zakenrelatie boer Paskamp.

Het is nog bijna een half uur voor de aanvang, wanneer reeds de eerste belangstellenden him plaatsen innemen. Jan Breekorst is ook reeds vroeg aanwezig, maar drinkt eerst voor in het café aan de tap nog een 'neuswarmertje', samen met Paskamp. Zijn robuuste figuur steekt min of meer boven alle anderen uit en zijn stem is haast in gelijke verhouding.

Hij ziet, dat aan één der tafeltjes Driekes Veen zit, een klein boertje uit de buurt, die een vlotte vrouw en maar liefst tien kinderen heeft. Driekes is een harde werker en spaart zijn lichaam niet, maar hij is een taaie en weet het wonderwel te rooien. Jan Breekorst heeft er in de oorlog wel eens zaken

mee gedaan, met die verstande, dat hij van Driekes distributie-bonnen kocht. Door zijn groot aantal kinderen kon die er nog wel eens een paar missen en Jan wist ze wel op de juiste manier te benutten, daarvoor was hij handelsman. Maar nu is de oorlog voorbij en Jan is plotseling niet meer zo geïnteresseerd in Driekes' wel en wee.

Vanachter zijn borrel ziet hij nu een beetje meewarig naar het kleine, tanige mannetje. Een beetje spottend zegt hij, tegelijkertijd knipogend tegen boer Paskamp: 'Zo Driekes, ook hier? Pas maar op, anders maakt die goochelaar straks een muis van jou.'

Er klinkt een algemeen gelach. Driekes voelt zich duidelijk beledigd, neemt even een slokje van zijn borrel en dan schieten zijn diep-liggende oogjes plotseling vuur. Hij staat op en in zijn sjofel confectiepak loopt hij op Jan Breekhorst toe: 'Ja, en jou verandert hij in een vlo.'

De mensen die het horen, lachen nu nog harder en bij velen ligt het er in dat ze duidelijk sympathie voor Driekes koesteren. Maar Jan Breekhorst doet nu eenmaal graag groot, vooral wanneer hij in de buurt van Anne is. En die is druk in de weer om de mensen van het gevraagde te voorzien. Doch ze is niet zozeer bij haar werk, of ze hoort wel dat Jan de kleine Driekes in het zonnetje probeert te zetten. Jan kijkt naar haar, om te peilen hoe goed zijn grap bij Anne aanslaat. Maar die doet alsof ze hem niet ziet, en dat vindt hij wat jammer. Want Anne is deze avond, waarop zij Houtwijk iets bijzonders presenteert, mooier dan ooit en Jan zou geld willen geven als ze maar eens een enkel blijk van toenadering jegens hem aan de dag zou leggen. Maar tot op dit ogenblik is daar nog niets van te bekennen.

De grote zaal is geheel gevuld. Ook Jan Breekhorst en boer Paskamp nemen hun plaatsen in. Enkele dames, nogal schaars gekleed, lopen tussen de rijen door om programma's te verkopen. Natuurlijk koopt Jan er een en ook nu heeft hij weer een opmerking die het volgens hem doen moet.

Wanneer de dame dicht bij hem staat en het blaadje aan hem overhandigt, zegt hij: ‘Nou juffrouw, ik kan wel zien dat de textiel nog op de bon is!’

De grap heeft niet het resultaat dat hij verwacht. Het enige wat ze zegt is: ‘Hè, wat ben jij een leukerd! Ik zal de hele avond goed aan je denken.’

Weldra begint het gezelschap aan zijn programma. Een vlotte conferencier, die op zijn reis naar Houtwijk het een en ander buitensporigs heeft beleefd, een nog vlotter accordeontrio, een jongleur, dames, met naar Houtwijkse begrippen nogal veel bloot, en na de pauze het hoogtepunt van de avond: het optreden van de ‘wereldbekende helderziende en hypnotiseur: het grote wereldwonder’.

De man, die razend vingervlug is, en met kaarten en diverse voorwerpen, portefeuilles en andere eigendommen van het publiek goochelt, wordt, wanneer hij zijn laatste optreden aankondigt, plotseling ernstig. Hij vraagt de medewerking van de zaal, maar mensen die het om een of andere reden liever niet doen, adviseert hij zuiver toeschouwers te blijven. Doch de meesten zijn enthousiast, ze zeggen hem na wat hij zegt, en doen wat hij doet. Dan komt de klap op de vuurpijl: de vrijwilligers moeten de handen in elkaar vouwen en hem in zijn gebaren volgen. Er zijn er die het doen, maar bij velen komt ook twijfel op en ze trekken zich van dit nummer terug.

‘Jullie handen komen steeds vaster, vaster, nóg vaster! Nu zitten ze helemaal vast!’

De meesten brengen hun handen van elkaar, maar er zijn er ook, die als aan hun stoel genageld met gevouwen handen blijven zitten. Ze moeten naar voren komen en na een praatje zus of zo komen ze spoedig weer in hun gewone doen. Er resten nog enkelen, die met hun handen muurvast in elkaar blijven zitten. En één daarvan is Jan Breekhorst. Boer Paskamp en anderen die bij hem zitten, lachen dat ze schudden.

‘Kom Jan, doe die kolenschoppen toch los!’ roept er een.

‘Jan, de borrel wordt koud!’ gekscheert een ander.

Driekes Veen, die achter hem zit, roept: ‘Hier Jan, ik heb nog tabaksbonnen, je hebt ze voor het aanpakken!’

Maar Jan zegt niets. Alleen tegen Paskamp raast hij: ‘Toe, help mij dan, dat ik ze weer los krijg!’

En Paskamp rukt aan Jans handen, maar het is een vruchteloos pogen. Ze blijven muurvast gesloten. De anderen zijn inmiddels door één van de medewerkende dames uit het gezelschap op het toneel gehaald en hebben de vrijheid herkrege. Jan Breekhorst blijft als laatste over. Maar de bereidwillige dame, waarvan hij daarstraks een programmablaadje kocht, komt nu ook naar hem toe.

Ze lacht spottend: ‘Ach lieverd, jij alleen nog over? En je was zo aardig tegen me! Kom maar lief met me mee!’

De mensen die er bij zitten lachen zich tranen als ze dat horen en zien hoe Jan Breekhorst meegeloofd wordt naar het toneel. De gediensdige dame helpt hem bij het bestijgen van de verhoging en voorzichtig wordt Jan nu op een stoel gezet. Willoos laat hij dit alles toe. De dame verdwijnt en ‘het grote wereldwonder’ houdt zich nu met hem bezig.

‘Zo, meneer, zitten uw handen zo vast?’

Jan knikt.

‘En je deed het vrijwillig?’

Jan knikt weer.

‘Je hebt wel gehoord wat ik vooraf zei?’

Eveneens een bevestigend gebaar.

‘Heb je een borrel gedronken? Kom, man, je zult wel moe zijn.’ Inderdaad, Jan is moe, zo knikt hij.

‘Dan zullen we je maar even laten slapen, is dat niet beter?’

De zaal buldert het uit en het is alsof er een ondertoon van leedvermaak in ligt.

Zeker, Jan gebaart dat hij slapen wil.

Een paar streken van de hypnotiseur langs zijn hoofd en hij snurkt zo hard, dat het zelfs tussen het gelach door hoorbaar

is. De man op het toneel komt nu pas goed aan zijn trekken. Hij voelt, dat hij het publiek mee heeft.

‘Zo, wil je nu eventjes heerlijk dromen? Van een lieve juffrouw? Heel mooi en knap? Zo eentje als je daar straks in de zaal gezien hebt?’

Om Jans mond plooit zich een brede lach.

‘Ja,’ zegt hij.

‘Wil je die juffrouw wel een zoen geven? Het mag wel hoor! Ze wil er wel duizend!’ De man krijgt van zijn charmante helpster een afschuwelijk lelijke grote pop aangereikt. Hij houdt ze Jan voor en zegt: ‘Hier, kus maar! Ze wil het wel hebben!’

De zaal is bijna buiten zichzelf van het lachen. Boer Paskamp, die het eerst met tegenzin aanzag, is niet meer te houden. Hij lacht dat de tranen hem over de wangen lopen en slaat met beide handen op zijn knieën.

‘Jan, Jan, wat hebben ze je te pakken,’ schreeuwt hij.

Driekes Veen staat boven op zijn stoel. Omdat ook de anderen vóór hem zijn gaan staan, moet hij wel, om nog wat te kunnen zien.

En Jan Breekhorst knuffelt en kust de lappenpop met het afschuwelijke namaakgezicht, dat het een lust is.

Eindelijk vindt de hypnotiseur het genoeg en beduidt de zaal dat er stilte moet komen. Die komt er, haast als op commando. Dan wendt ‘het grote wereldwonder’ zich weer tot Jan.

‘Zo, nu is het genoeg, laat haar nu maar los.’

Jan laat de pop los en die wordt door de assistente lachend afgevoerd.

‘Droom je wel eens vaker?’ vraagt hij dan.

De in trance verkerende Jan knikt. ‘Ja,’ zegt hij.

‘Ook van iemand, waar je veel van houdt? Je hoeft het niet te zeggen, hoor!’

‘Ja, ik droom vaak van Anne,’ zegt hij dan.

Nu lijkt de zaal één groot gekkenhuis te worden. Het is geen lachen meer wat de mensen doen, het is brullen. Driekes Veen

staat boven op zijn stoel te dansen en gooit zijn pet door de zaal. Er sneuvelen bierglazen en stoelen begeven het. ‘Het grote wereldwonder’ beduidt de zaal dat hij gaarne stilte wil en die komt er. Nog is er het geluid van glasscherven waarin getrapt wordt en stoelen die niet meer staan kunnen. Maar verstaanbaar voor iedereen vraagt de man dan aan Jan Breekhorst: ‘Maar nu wil je niet meer dromen en wakker worden, nietwaar?’

De hypnotiseur krijgt een bevestigend antwoord. Hij strijkt Jan vervolgens weer een maal of wat langs zijn hoofd en zegt dan: ‘Zo, nu ben je wakker!’

Jan Breekhorst slaat de ogen op; hij komt van zijn stoel en, zwiebelend op zijn benen, ziet hij vreemd om zich heen. De mensen klappen dat er haast geen eind aan komt. De schaars-geklede dame komt nog eenmaal op en maakt lachend een buiging voor Jan, maar het is voor hem het gebaar van een zegevierende torero.

De hypnotiseur bedankt Jan voor de vrijwillige medewerking en helpt hem in zijn onzekere gang het trapje af. Onder aan de trap draait deze zich nog eenmaal om en schreeuwt: ‘Verrek allemaal!’

Achter in de zaal staat Anne Borkes; op haar gelaat ligt een blik van grote voldoening. Wellicht niet enkel omdat zij er deze avond financieel goed uitrolt, maar ook omdat Jan Breekhorst voor honderden Houtwijkers op een haast ondenkbare wijze in het zonnetje is gezet. Dat Jan gek op haar is en dat zij hem niet moet, is een publiek geheim. Zijn verkondiging voor de volle zaal dat hij van haar droomt, vindt ze onbetaalbaar en iedereen raakt er tegen haar niet over uitgepraat. Na afloop van het programma gaan velen voor in het café nog een borreltje pakken. Zij maken haar een compliment dat ze Houtwijk zulk een mooie avond heeft bezorgd.

‘Het succes heeft me zelf totaal overdonderd,’ zegt Anne meerdere malen.

Driekes Veen zit met een voldaan gezicht op een barkruk en

slaat er nog een paar naar binnen. Hij heeft plezier, zoveel zelfs dat hij hem spoedig 'om' heeft en door enkele gediensstige Houtwijkse jongeren per auto naar zijn huis wordt gebracht.

Jan Breekhorst heeft geen behoefte meer aan een borrel. Hij probeert zo stiekem mogelijk met boer Paskamp de zaal uit te komen, maar voor hem dat lukt moet hij eerst nog heel wat schimpscheuten incasseren.

Eenmaal buiten gekomen zegt hij tegen Paskamp: 'Ik heb net een gevoel alsof ik zat ben en barst van de hoofdpijn. De politie, die zal eraan te pas komen!' zo dreigt hij.

Doch Paskamp is wijzer en zegt: 'Je deed vrijwillig mee en iedereen was tevoren gewaarschuwd. Zo iets is hier nog niet verboden, en je haalt er niets van.'

Maar het wil er bij Jan Breekhorst niet in, dat zo iets nu maar zonder meer mag.

'In de oorlog hadden ze met zo iets niet moeten komen,' laat hij zich ontvallen.

'Maar we zijn nu vrij, en vrijheid blijheid,' is boer Paskamp zijn commentaar.

'En nog wordt een fatsoenlijk mens bedonderd,' zegt Jan nijdig.

'Als je erom vraagt, dan zullen ze dat ook altijd wel blijven doen,' antwoordt Paskamp.

Hij neemt even later van Jan afscheid en als hij de laatste honderd meters naar zijn boerderij alleen aflegt, lacht hij hardop: 'Jan droomt van Anne Borkes! Wat een ouwe gek!'

Thuisgekomen en zich in zijn slaapkamer gereed makende voor de nachtrust vertelt hij het voorgevallene aan zijn vrouw.

'Prachtig! Een mooie grap! Dat doet die Jan net goed!' roept ze, onbedaarlijk lachend.

Ze slapen evenals zovele anderen in met de gedachte, dat Anne Borkes haar plaatsgenoten een onvergetelijke avond heeft bezorgd.

10

De winter is gekomen, eigenlijk nog eerder dan men had verwacht. Het bleef nog zo lang zulk mooi en zacht weer. Sommige mensen merkten al op: We hebben er zonder veel narigheid al een stukje van achter de rug. Maar zo zacht het nog lang bleef, zo vinnig slaat de koude nu toe. Het is nog maar een jaar geleden, dat Nederland hongerde als nog nooit tevoren, en alhoewel de situatie ook nu nog niet bepaald van overvloed getuigt, mag ze toch al vrij bevredigend worden genoemd.

Harm en Dieke komen - nu het buiten zo koud is - nog maar weinig in het dorp. Dat wat ze voor hun levensonderhoud nodig hebben haalt Elze wel in huis. Maar de winter zal het niet alleen bij een plotselinge koude laten, de afgelopen nacht is er ook een flink pak sneeuw gevallen. Harm had het al voorspeld: 'Dieke, d'r komt sneeuw, de arm plaagt me zo.'

Maar Dieke wuifde het als altijd weg en noemde haar man een wandelende barometer, die het vaker mis dan goed heeft. Maar Harm verdedigde zijn voorgevoelens met de opmerking dat het houtgewas in en om zijn hofje zo helder op de bast was, en dat duidt volgens de mensen die de natuur met aandacht volgen op vriezend weer.

'Donker in het holt, niet lang meer kold', is een gezegde dat ook Harm reeds lang kent en het komt maar al te vaak uit ook.

In ieder geval, op deze morgen van Kerstmis ligt Houtwijk onder een flink pak sneeuw. Elze heeft zich voor deze dag, vanwege haar kosterschap, van haar vaste werkzaamheden vrij gemaakt. Vanavond immers is er dienst in de kerk en dan zal zij er haar werk moeten doen; niet alleen dan, maar er gaat bijna een hele dag van voorbereiding aan vooraf. De kerk moet immers goed verwarmd zijn en het is bepaald geen kleinigheid om

zo'n grote ruimte een beetje behoorlijk op temperatuur te brengen. Omdat de oorlogsschade nog maar voorlopig is hersteld zijn er nog lekken genoeg waardoor de warmte volop naar buiten kan verdwijnen.

De brandstofvoorziening is eveneens nog beperkt en de drie grote kolomkachels welke de kerk moeten verwarmen kunnen heel wat kolen aan voordat him hitte overal wat is doorgedrongen.

Dat is nog maar een van de karweitjes waarmee Elze deze dag druk zal zijn en Harm is een en al raadgever in de stookaangelegenheden.

Hij zou wel zo met haar naar de kerk willen lopen om te helpen, maar de weg is er nu eenmaal niet naar.

‘En denk erom, Elze, niet de kachels direct helemaal vullen. Eerst zorgen dat je er goed vuur onder in hebt en dan geleidelijk aan bijvullen. En die ene schoorsteen achterin trekt slecht. Met die kachel moet je vooral goed oppassen, anders heb je zo de hele zaak vol kolendamp!’

Elze zegt maar ja en neen, al naar het haar het beste lijkt.

Dieke remt haar man een beetje af: ‘Harm, hou toch in vredesnaam nu eens op met commanderen. Je doet net, alsof Elze nog niet eerder de kachels in de kerk heeft aangemaakt.’

‘Ja, maar niet op Kerstavond,’ zegt Harm.

‘Maakt dat dan soms nog verschil?’ vraagt Dieke.

Harm zijn woordenvloed stokt nu even. Het is alsof zijn stem een weinig overslaat wanneer hij zegt: ‘Nee, dat eigenlijk niet, maar vroeger deed ik het altijd. Zelfs vorig jaar in die rottijd kon ik het nog, en nu voor de eerste keer niet meer...’ Dieke ziet peinzend door het kleine raampje naar buiten.

Het begint buiten opnieuw te sneeuwen.

Na enkele ogenblikken zegt ze: ‘Er konden vanavond wel eens weinig mensen in de kerk komen.’

‘Je bedoelt dat het niet druk zal worden, Dieke? Op Kerstavond gaan ze juist haast allemaal naar de kerk, de burgers net zo goed

als de buitenlui. Dat weet ik, na bijna veertig jaren de koster hier te zijn geweest, wel zeker!’

Harm spreekt met overtuiging en Dieke weet, dat de Kerstavonddienst voor Harm wel zo ongeveer de mooiste van het hele jaar was.

Vroeger ging zij ook met hem mee. Na afloop hielp zij hem dan vlug bij wat opruimingswerkzaamheden en het verzorgen van de kachels voor de komende Kerstdag. Thuisgekomen dronken ze dan in hun knusse keukentje, waar de ouderwetse kachel heerlijk brandde, het met bijzondere zorg gezette kopje koffie, waarbij een stukje eigengebakken kerstkrans. Dat waren voor hen avonden om nooit te vergeten.

En nu, vanavond, zal het de eerste keer zijn dat zij niet in de kerk komen, want al willen ze het nog niet zo weten: het lopen begint hen toch wel wat zwaar te vallen en nu het gesneeuwd heeft, is het voor hen nog moeilijker te doen.

Elze voelt wel, dat er bij Harm en Dieke een hunkering is naar vroeger dagen. Ergens bevreemdt haar dat niet, want wanneer ze eerlijk bij zichzelf te rade gaat is het daar niet anders.

Maar ze verzet zich ertegen en zegt: ‘Het komt allemaal vanavond wel goed, wees maar gerust. Ik heb met de dominee alles al besproken en na de dienst kom ik zo gauw mogelijk weer thuis.’

Ze staat op het punt om naar het dorp te gaan. Het is nog maar ruim negen uur, doch ze zal nu al wel aan haar werk moeten beginnen. Als ze straks zo tegen het middaguur weer naar huis gaat, wil ze meteen de boodschappen welke Dieke nodig heeft meebrengen.

En daar zal ook een extraatje voor hen beiden bij zijn, zo heeft Elze zich voorgenomen.

Wanneer ze de buitendeur achter zich sluit en het kerkpadje inloopt, kijkt ze nog even om. Ze ziet Harm zijn ietwat droevig gezicht achter het raampje. En Elze weet het: hij kijkt haar na omdat zij nu de gang maakt welke hij op Kerstavond bijna veer-

tig jaren lang maakte. Harm voelt dat hij het nu niet meer kan, nooit meer zal kunnen. De afgelopen oorlog heeft hem een klap gegeven en ook zijn jaren beginnen mee te spreken.

Ze kan zich volkomen indenken wat er nu in Harm omgaat. Ergens wordt hij vandaag opnieuw geconfronteerd met het feit dat hij buiten de maatschappij is komen te staan.

Dan ziet ze in de richting van het dorp. Vreemd! Ze zou er iets van haar eigen vaderland in kunnen herkennen: de zwaarbesneeuwde daken der huizen, welke daar haast sprookjesachtig rond de dorpskerk zijn gelegen; de afhangende takken der coniferen, die als geduldige wachters langs haar pad de zware sneeuwlast torsen. Alleen is er de gehavende toren die wat troosteloos boven dit alles uitreikt op de dag dat er gezongen wordt van Vrede op aarde, in de mensen een welbehagen. Ja, voor het eerst sedert vijf jaren is er hier in Houtwijk en in vele landen weer vrede.

Het is, alsof een plechtige stilte zich over Houtwijk heeft uitgespreid; alles gaat haast geluidloos. In het dorp zoeken maar weinig mensen hun weg naar de winkels, die weer wat schaarse kerstartikelen in hun etalages hebben. Zij die Elze tegenkomen groeten haar hartelijk en sommigen maken zelfs een kort praatje met haar, waarbij ook vluchtig wordt geïnformeerd, hoe of het er bij staat met de gezondheid van Harm en Dieke.

Wanneer ze bij de kerk aankomt, gaat ze eerst naar de kleine opbergruimte waar wat bezems en een schop staan. Elze begint de ingang naar de kerkdeur het eerst wat sneeuwvrij te maken, dan pakt ze een mand vol aanmaakhout en gaat daarmee de kerk binnen. Ze doet er wat van in de kachels en steekt de brand er in. Het hout begint knetterend vlam te vatten en met kleine beetjes vult ze er kolen bij, totdat er een behoorlijke gloed in zit. Reeds enkele dagen eerder heeft ze in de kerk wat kerstsfeer geschapen en met de hulp van enkele dames de kerstboom gereed gemaakt.

Daardoor is voor vandaag haar grootste taak dan ook, te zorgen

dat het er vanavond goed warm is. Al branden de kachels nu dat het een lust is, van werkelijke warmte is nog geen sprake en Elze weet drommels goed dat die het eerst boven in de kerk blijft hangen. Harm heeft haar van zijn ervaring op dit terrein verteld en gezegd, dat het pas in de loop van de namiddag overal in de kerk wat warmer zal worden.

Alvorens ze een poos vertrekt, controleert ze eerst alles nog eens zorgvuldig en daarna sluit ze de kerkdeuren.

Ze wil nu nog even wat beter sneeuw ruimen bij de kerk en de plaats waar de klokkestoel staat, want ze vindt het eigenlijk nog wel een prettig baantje.

Er komt een klein jongetje met een speelgoedshopje bij haar lopen en vraagt: ‘Mag ik je helpen, juffrouw?’

‘Natuurlijk mag je helpen,’ zegt Elze en het kereltje begint te scheppen dat het een lust voor haar is om er naar te kijken.

Ze ziet in zijn kinderogen en vraagt: ‘Hoe heet je eigenlijk?’

‘Ik ben Karelkje, en van mijn moeder, en lekker niet van jou!’ klinkt het plagend.

Elze lacht en ziet de kleine aan. Neen, dat kind is niet van haar. Stel je voor: zij een kind, dat moeder tegen haar zegt. De gedachte die bij haar opkomt overrompelt haar. Een eigen kind te hebben, is het eigenlijk wel zo vreemd daaraan te denken. Het had toch immers al lang zo kunnen zijn?

Maar dan plotseling wil Elze niet verder doordenken, ze weet dat het beter voor haar is, dat niet te doen. En ze gaat voort met het ruimen van de sneeuw, totdat ze alle stoepjes rond de kerk schoon heeft.

In de verte ziet ze Tonny van Anne Borkes ook bezig met hetzelfde werk. Natuurlijk heeft hij haar al lang ontdekt en hij zwaait nu met zijn bezem als teken van groet. Elze zwaait op gelijke wijze terug.

Ze bergt haar spullen weer in het kleine berghok op en wanneer ze even later verder het dorp in loopt, ziet ze hoe Tonny onder het vegen door steeds nog weer in haar richting kijkt.

Ze wordt er eigenlijk een beetje warm van.

Nu hoopt ze maar, vlug haar boodschappen te kunnen doen, want ze wil wanneer het tijd van eten is, graag weer thuis zijn. Het briefje, waarop de boodschappen voor Dieke staan geschreven, geeft ze even bij de winkelier af. Die kan ze dan gereed maken en Elze kan ze in de namiddag gauw even ophalen.

Vandaar gaat ze even naar de bloemist om een kerststukje voor Dieke te kopen. Wanneer ze ernaar vraagt, hoort ze dat ze eigenlijk al aan de late kant is, want er zijn er geen meer. Alleen nog enkele hele grote en verder wat goed, dat met recht tot een overschotje kan worden gerekend.

‘Jammer, Elze,’ zegt de vrouw van de bloemist. ‘Had je er een voor Dieke willen hebben?’

‘Ja, inderdaad,’ zegt Elze.

‘Ik zal eens even kijken wat ik nog voor je kan doen.’ Met deze woorden verdwijnt de vrouw naar een ruimte achter de winkel, waaruit ze even later met een prachtig stukje terugkomt.

‘Net nog iets voor Dieke, niet waar?’ vraagt ze lachend. Elze is er even een beetje verlegen onder. ‘Prachtig!’ zegt ze dan.

Wanneer ze de prijs hoort, begrijpt ze wel dat die bepaald niet aan de hoge kant is, doch ze praat er niet te veel over, omdat er inmiddels meer klanten in de winkel zijn gekomen. Na te hebben betaald neemt ze het kerststukje voorzichtig in haar handen en met de wens: Prettige Kerstdagen, verlaat ze de winkel.

Nu nog wat sigaren voor Harm kopen, denkt ze.

De rookartikelen zijn, evenals zoveel andere dingen, nog gerantsoeneerd, maar Elze heeft wat bonnen weten op te sparen en kan daardoor Harm toch een verrassing bereiden. In de winkel aangekomen wacht ze rustig haar beurt af. Er zijn haar nog al wat mensen voor, maar weldra is het zover dat de winkelier haar kan helpen. Ze wil juist een paar passen naar voren doen om haar verlangens kenbaar te maken, wanneer Jan Breekhorst binnenkomt. Hij loopt zonder meer door naar de toonbank en

schuift zijn grote, forse gestalte een weinig demonstratief voor Elze.

Die ziet, wanneer ze er het zwijgen toe zal doen, haar beurt voorbijgaan.

De winkelier, niet al te consequent en Jan als goede klant niet graag tegensprekende, is even met het geval verlegen.

Elze ziet het, en zegt: ‘Helpt u hem eerst maar.’

Jan blijkt goed in de tabaksbonnen te zitten. Hij telt ze met een tikkeltje bravour op de toonbank uit en ziet ondertussen tevens een weinig minachtend om naar de achter hem staande Elze. ‘Net bonnen genoeg voor een kistje van vijfentwintig grote sigaren,’ zegt hij, wanneer hij uitgeteld is. ‘Doe maar van de duurste. Daar kun je altijd nog meer op verdienen, dan op een stuk of wat goedkope sprietjes,’ laat hij erop volgen.

Elze voelt dat die woorden meer voor haar bedoeld zijn.

Zodra Jan met zijn inkopen gereed is, gaat hij zonder haar te groeten de winkel uit.

De winkelier zucht en kijkt haar aan als verwacht hij een opmerking. Maar Elze zegt niets, vertrekt geen spier van haar gelaat en vraagt: ‘Tien kleine sigaartjes, alsjeblieft. Je weet wel, van die welke Harm altijd rookt.’

Ze ontvangt ze in een keurige verpakking, geeft de benodigde bonnen en betaalt.

Dan haast ze zich snel naar huis, want ze weet dat Dieke met het middageten zit te wachten.

Wanneer die het kerststukje van Elze ontvangt zegt ze: ‘Maar Elze, dat was toch helemaal niet nodig geweest.’

Harm maakt het korter. Wanneer Elze hem de sigaren geeft zegt hij: ‘Goed zo, jij weet nog eens wat een oude koster toekomt.’ Maar direct daarop informeert hij: ‘En hoe gaat het met de kachels in de kerk?’

‘Komt dik in orde,’ zegt Elze.

De zuurkool met spek, een specialiteit van Dieke in de winterdag, smaakt overheerlijk.

11

Het is heerlijk warm in het kleine keukentje van Harm en Dieke. De lamp spreidt haar gezellig schijnsel over de tafel waaraan Dieke zit te lezen in het Kerstnummer van haar krant. Harm zit zo'n beetje te dommelen, de warmte heeft hem slaperig gemaakt. Elze is een goed half uur geleden naar de kerk gegaan om er haar werk verder te doen. Harm denkt er in zijn dommel wat over na. Gek, eigenlijk is hij nog steeds de koster, ook al steekt hij naar het werk geen hand meer uit. Elze heeft, toen erom gevraagd werd, het werk van hem overgenomen. Officieel heeft hij het nog niet beëindigd en evenmin is Elze als vaste kosteres aangesteld. Het is eigenlijk een beetje oppervlakkig gegaan, een mondelinge overeenkomst, waarbij werd besloten, dat Elze het werk van Harm voor onbepaalde tijd voortzet.

Daar is het bij gebleven en niemand maakt er zich nog erge hoofdbreken over, hoe of het op langere termijn nog moet gaan. Wel heeft de dominee de zaak al eens ter sprake gebracht, mede in verband met eventuele financiële consequenties voor Harm en Dieke, maar toen hem bleek dat Elze het verdiende geld toch zonder meer ter beschikking van hen hield, werd het geval ook voor hem iets minder acuut.

Terwijl Dieke daar zo over haar krant zit gebogen, kijkt ze met vluchtige blikken naar Harm, want ze ziet dat hij bijna in slaap is gevallen. Zijn knikkend hoofd zakt steeds dieper door. Soms haalt hij het weer wat op, doch even later is het weer hetzelfde en eigenlijk is ze bang dat hij nog van zijn stoel duikelt en tegen de hete kachel terecht komt.

Maar plotseling ziet hij uit zijn sluimering op en luistert gespannen. Hij kijkt naar de oude slingerklok aan de muur en ziet hoe

laat of het is, om dan even later weer te luisteren, als hoort hij heel ver een lied dat hem vertelt van iets uit een ver verleden, een herinnering aan reeds lang vervlogen tijden...

Dan staat hij van zijn stoel op. Zijn gang is wat onzeker en met de ene hand steunend op zijn stok, houdt hij zich met de andere aan de tafel vast. Zo staat hij daar en zijn ogen zien heel ver weg. Er komt een traan in en met bevende stem zegt hij dan: 'Hoor, Dieke, daar is ze! Daar luidt de klok voor de Kerstavonddienst. Ja, vorig jaar, toen het nog oorlog was, deed ik het; er kwamen ook toen nog mensen naar de kerk. Bijna veertig jaren heb ik het gedaan, nu kan ik het niet meer...

Hoor Dieke, wat klinkt het nog prachtig. Ja, Elze, je doet het goed...' En hij telt met zijn stok de maat waarin de klepel de klokkemantel raakt: 'Bim-bam! Bim-bam! Ja, het is goed zo, Elze. Alles is goed, mijn kind!'

Dieke ziet uit haar krant op. Vreemd, zo heeft ze Harm nog nooit gezien. Het is alsof zijn ogen spreken van een afscheid, of ze iets zien dat wegebt uit zijn leven, ongrijpbaar wordende voor altijd.

Ze staat langzaam uit haar stoel op en pakt voorzichtig zijn arm, liefdevol, zoals ze het vroeger ook deed toen ze nog jong waren. Het is of Harm nu weer terugkomt in zijn gewone gedachtengang.

'Harm, je moet gaan zitten,' zegt ze. 'Het is toch net zoals je zegt: Alles is goed.'

Vorzichtig helpt ze hem weer in zijn stoel. Hij ziet haar aan en verontschuldigt zich: 'Ik kon het niet helpen, Dieke. Het is ook zo vreemd, ja zo moeilijk, wanneer je beseft dat een ander het werk van je ovemeemt omdat je er zelf niet geschikt meer voor bent.'

'Kom Harm, niet zo sentimenteel. Er is nog genoeg om blij en dankbaar voor te zijn,' troost ze hem.

Ja, dat weet Harm ook wel en hij pakt van een bijzettafeltje, dat dicht bij hem staat, het doosje sigaren dat Elze hem gaf.

‘Sigaren, Dieke! Denk je eens goed in: weer een echte sigaar te kunnen roken. Dat is wat anders dan nog niet zo lang geleden de eigenverbouwde tabak!’

‘Nou, Harm, ik zeg toch dat er nog zoveel is, waarvoor we niet dankbaar genoeg kunnen zijn,’ zegt ze opvrolijkend.

En terwijl zij de koffiebonen fijnmaalt en de waterketel wat meer naar voren op de kachel zet, steekt Harm een sigaar op, waarvan de heerlijke lucht zich door het kleine vertrek verspreidt.

Zijn gezicht staat weer wat opgewekter dan daareven. Hij blaast kringelende rookwolkjes in de richting van de lamp en ziet hoe Dieke van haar eigengebakken kerstkrans wat stukjes snijdt en ze daarna op een schaalje gereed zet.

Het water in de ketel begint nu te zingen en Dieke blijft, terwijl ze haar hand op het hengsel laat rusten, staan wachten tot het water kookt en ze het op de gemalen koffie kan gieten.

Wanneer ze dat even later doet, pakt Harm een paar blokken hout om de kachel nog wat bij te vullen. Hij heeft wat extra mooie uit het schuurtje gehaald, want warmte en gezelligheid, daar houdt hij van.

Juist wanneer hij het tweede blok door de nu van boven openliggende kachel wil laten zakken, zet Dieke de ketel weer terug. Het is een samenloop van beider handelingen die nu plotseling fataal wordt. Harm is het blok hout nog niet uit zijn hand kwijt als Dieke de ketel haastig in de opening wil terugzetten omdat de hete wasem haar langs de handen slaat. Het blok hout raakt klem en de ketel zakt scheef, het kokend water gulpt eruit over een van Dieke haar handen en over haar voeten.

Ze laat de ketel nu helemaal los en schreeuwt: ‘O, Harm toch!’ Het restant kokend water krijgt nu de vrije loop en stroomt sissend over en in de kachel.

Dieke gilt het uit van de pijn. Ze trekt zo gauw haar oude ledematen het kunnen de kousen van haar voeten en staat dan huilend op de rode plavuizen van de keukenvloer. Harm loopt op

haar toe en wil helpen, doch wat moet hij doen?

Zo goed hij kan helpt hij nu Dieke naar een stoel, waarop ze met moeite plaatsneemt. Hij zet een oude stoof voor haar neer, waarop ze de met blaren overdekte voeten plaatst. Hij ziet haar hand, waarop een fel glimmende blaar staat als een trotse zeepbel.

En Dieke huilt, van pijn en van verdriet. Harm loopt rond als een hulpeloos kind, niet wetende wat hij nu verder nog moet doen. Hij ziet de scheefliggende ketel op de kachel, waarlangs de vlammen van de brandende houtblokken nu vervaarlijk omhoog reiken. De stukjes kerstkrans die wachten op him bestemming en de geur van trekkende koffie kunnen hem niet meer interesseren. Hij ziet ook niet dat het vuur van zijn weggeworpen sigaar langzaam maar zeker een gaatje vreet in het mooie tafelkleed, dat voor deze avond speciaal tevoorschijn werd gehaald. Maar wel ziet en hoort hij zijn huilende Dieke: ‘Harm, Harm, wat een ongelukkig gedoe toch! En ik heb zo'n pijn, Harm!’

Hij sluit nu eerst de kachel van boven af, want de vlammen reiken steeds hoger. Door de nu met lucht van brandend hout gevulde keuken loopt hij moeilijk en radeloos rond, roepend: ‘Was Elze er nu maar; wie anders zal ons helpen?’

Hij ziet naar de klok en bedenkt dat er nog minstens een half uur voorbij zal gaan eer ze thuiskomt. Ja, Elze, die zal Dieke goed kunnen helpen, dat weet hij zeker. Op haar kamertje heeft ze zo'n klein wit kastje staan met allerlei spullen erin. Daar zal ook vast iets bij zijn dat ze nu voor Dieke kan gebruiken. Daarom hoopt hij maar, dat ze zo gauw mogelijk thuiskomt.

Dieke zit nu, stil huilend en rillend over haar hele lichaam, te wachten op dat ogenblik. En Harm huilt eveneens.

Zij, die hem daarstraks nog met haar woorden troostte, laat zich nu tussen haar hevige pijnen door ontvallen: ‘Harm, we zijn oud, of we het bekennen willen of niet.’

En Harm gaat naar de buitendeur, opent deze en staart in de duisternis van de wonderstille winteravond. De lucht is helder.

In het zuidwesten staat heel laag de maansikkel en wanneer zijn ogen even aan de avondhemel zijn gewend, kan hij flauw de daken van de huizen in het dorp en ook de kerk onderscheiden. Het besneeuwde kerkpaadje lijkt nog meer verlaten dan ooit. Hij luistert of de kerkdienst nog niet is afgelopen. Dan komt Elze immers gauw naar huis, en die zal Dieke kunnen helpen.

Maar er is nog geen enkele mensenstem te horen, hoe scherp of hij ook luistert. Hij houdt de hand aan zijn oor en spant zich in tot het uiterste om toch maar wat te kunnen horen en dan, terwijl hij daar rillend in de koude staat, dringt heel zacht tot hem door het gezang van de gemeente: Stille nacht, heilige nacht.

Zijn lichaam begint te schokken, hij huilt en zijn zachte stem roept smekend: ‘Elze, Elze kom dan toch!’

Maar zijn roep vervloeit in de stille winteravond als een waterdruppel in de zee. Niemand hoort hem, alleen Dieke.

Hij gaat weer naar binnen, zet zijn stoel naast haar, en samen zitten ze daar in een zwijgend afwachten.

De kerk is bijna geheel bezet, wanneer de dominee de dienst begint. Elze heeft plaatsgenomen bij de grote kerstboom die in de hoek van het kerkgebouw staat. Harm heeft haar gezegd wat ze moet doen, wanneer er eens iets met de brandende kaarsen gebeurt. Maar alles verloopt rustig en ze hoort hoe de dominee het Kerstevangelie leest en zijn predikatie houdt. Het gaat door haar gedachten, welk een goede ingeving het vroeger is geweest, toen zij besloot zich met het Nederlands bezig te houden.

Als leerlinge van de hogere meisjesschool hoorde zij wel eens vertellen van het landje aan de Noordzee, met zijn windmolens, zijn mooie stadsgrachten en de prachtige bollenvelden. Haar vader kwam er toen wel eens, met name in Amsterdam, waar hij zaken deed. Hij had haar eenmaal beloofd, dat ze eens met hem meemocht en vlak voor de oorlog uitbrak was er zelfs sprake van dat zij en Joury samen met hem zouden gaan. Zij had er

dikwijls over gelezen, dat Nederland in de eerste wereldoorlog een toevluchtsoord was voor velen uit de door oorlog geteisterde landen, en zelf door zijn neutraliteit buiten het oorlogsgeweld bleef.

Maar toen kwam de tweede oorlog, bepaald niet onverwacht, en het noodlot sloeg toe. Het eerst in haar land, maar spoedig in heel Europa, ook in Nederland, ja over een groot deel van de wereld.

Alles om haar heen viel weg: vader, moeder, Joury. Zij werd als zoveel miljoenen ingeschakeld bij de grote oorlogsproductie, werd een willoos onderdeelje van een machine die meehielp dood en verderf te zaaien. Tot op het ogenblik dat zij door medewerking van anderen erin slaagde de weg naar Nederland te vinden, de weg die eindigde in het huisje van Harm en Dieke.

En nu, op deze kerstavond, zit zij hier, nadat zij direct na haar aankomst in dit dorp zich inzette voor de strijd die ook andere moedige mannen en vrouwen met haar streden. Neen, ze deed het niet met het zwaard in de hand. Ze had teveel onschuldig bloed gezien, ze was een meisje van het geweldloos verzet. Ze wou ook nimmer over de politiek praten, haatte die zelfs, maar ze had een groot rechtvaardigheidsgevoel wanneer ze onrecht zag, onverschillig wie of het werd aangedaan.

Tussen haar mijmeringen door kijkt ze naar de kaarsen in de mooie, groene denneboom, die schaduwen werpt op de eeuwenoude kerkmuur, waarin de sporen van granaatscherven nog zichtbaar zijn.

En ze ziet de markante hoofden van de Houtwijkse boeren en burgers, waarmee zij reeds in de eerste dagen van haar verblijf hier contacten kreeg. Mensen die haar direct begrepen, ook al sprak ze bepaald nog geen vlekkeloos Nederlands. En die wisten spoedig wie zij was, hielpen haar zoveel ze konden bij het werk waarin ze, zonder dat ze het eigenlijk wou, spoedig geheel en al was betrokken. Aan velen van hen heeft zij een persoonlijke herinnering, aangename en ook wel wat minder prettige. Maar

ze ziet hen nu allemaal als mensen, die hunkeren naar geluk en vrede in hun eigen innerlijk leven.

En ze denkt even aan Harm, die bijna veertig jaren lang hier op deze plaats zat en zijn taak als koster vervulde. Deze avond is hij er voor het eerst niet. Zij is er in zijn plaats, en de mensen in haar nabijheid werpen zo nu en dan stiekem een blik in haar richting, als zien ook zij dat de oude koster hier op deze kerstavond voor het eerst ontbreekt.

De gemeente zingt op verzoek van de dominee: ‘Er is een twijg ontloken.’ Plotseling komen tranen in haar ogen en de lichtjes in de kerstboom vervagen tot wazige, puntige vlekjes.

Ze kent de melodie reeds uit haar kinderjaren, toen moeder thuis piano speelde en zong: Es ist ein Reis entsprungen.

Moeder, die Duitse van geboorte was, had een prachtige stem. En Elze ziet weer de zware zilveren kandelaars op de piano, waarin, soms zacht flakkerend, en dan weer statig de kaarsen brandden, en dan daarnaast de fraai bewerkte meubelen en al het andere dat er was.

Het duizelt haar even: Polen, Duitsland, Nederland. God, wat is er toch met deze wereld?

Dan is er plotseling het ‘Amen’ van de dominee en ze gaat als in een droom naar de uitgang van de kerk, waar ze de buitendeur nu voorzichtig opent. Een koude luchtstroom slaat haar tegemoet en ze komt weer enigszins tot rust. De mensen schuifelen langzaam de kerk uit en velen knikken haar zwijgend toe. Vrouw Paskamp drukt haar in het voorbijgaan zelfs vluchtig de hand en fluistert: ‘Prettige Kerstdagen, Elze!’

En zacht is daar nog het naspel van het orgel: een improvisatie op het lied dat haar even geleden terugvoerde naar zoveel moois uit een ver verleden, waarvan haar nu alleen de herinnering nog rest.

Wanneer de laatste kerkgangers zijn verdwenen, praat ze nog even met enkele leden van het kerkbestuur wat na. De dominee neemt afscheid van haar en dan is ze weer alleen. Haar voet-

stappen klinken vreemd in de grote, nu lege ruimte. Ze maakt haast om met haar werk klaar te komen, dooft de kaarsen in de kerstboom, vult de kachels bij en sluit deze secuur af. In de rijen banken valt nog het een en ander te ordenen; na een klein half uurtje is ze met dit alles klaar.

Wanneer ze bezig is haar mantel aan te trekken, meent ze in het kerkportaal iets te horen. Ze schrikt niet, maar wel ziet ze even vreemd op en nog meer is dat het geval wanneer ze ontdekt dat Tonny Borkes daar is binnengekomen. Hij spreekt haar met ietwat nerveuze stem aan.

‘Dag Elze, ben je nog niet klaar?’

Ze is verwonderd over deze vraag, maar wil, - ondanks dat ze haast heeft om naar huis te komen, - toch een gesprek met hem niet ontwijken.

‘Ja, Tonny, ik ben zojuist met mijn werk klaar, maar de dienst liep toch wat langer uit dan ik had gedacht. Ik heb je zo straks in de kerk niet gezien.’

‘Ik was er ook niet, Elze.’

‘Nu ben je te laat.’

‘Misschien niet waarvoor ik kom. Ik wou je zo gaarne spreken, Elze.’ Ze staat met haar hand bij de schakelaar van het licht.

‘Zo? Laat me dan eerst de kerk sluiten.’

‘Maar het is buiten koud, Elze.’

Ze loopt langzaam met hem het portaal uit, draait de schakelaar om en sluit de kerkdeur af. Even huivert ze in haar mantel, ze voelt nu dat het inderdaad vinnig koud is. Dan neemt ze het gesprek weer op.

‘De kerk is voor de ere-dienst, niet voor andere zaken, Tonny.’ Hij lacht: ‘Neen, maar wel eens geweest, bijvoorbeeld voor de onderduikers die jij er had verstopt onder het orgel.’

‘Toen was het oorlog, Tonny. Nu niet meer.’

‘Dus je wilt eigenlijk liever niet met me praten, Elze?’

‘Natuurlijk wel, ik zou geen goede vriendin van je zijn, als ik geen woorden voor je over had.’

Hij komt nu wat dichterbij haar staan en het is haar eerlijk gezegd niet onaangenaam. Ze hoort hoe zijn stem vol is van emotie.

‘Ik zag je daar vanmiddag bezig, Elze, toen je druk was met het ruimen van de sneeuw. Ik moest steeds weer naar je kijken. En ik zag dat kind daar bij jou, dat op zijn manier hielp. En opeens dacht ik nog veel meer, Elze! Ik vond je zo mooi en ik voelde dat ik vanavond naar je toe moest om nog eens met je te praten.’

Zijn stem wordt nu nog zachter en vol van bewogenheid; hij komt nog dichterbij haar. ‘Elze, je wou een goede vriendin van me zijn, heb je dat niet dikwijls gezegd?’

Ze zwijgt even. ‘Ja, Tonny, ben ik dat dan niet?’

Hij wacht, als zoekt hij naar woorden.

‘Ja, maar ik wou zo graag meer... Ik bedoel, dat je zegt werkelijk van mij te houden.’

Het is alsof Elze innerlijk nu plotseling koel wordt.

‘Tonny, ik heb je altijd gezegd: laten we als goede bekenden het op vriendschap houden, en dat is mij eerlijk gemeend. Dwing mij niet, iets anders te zeggen, want dan zou ik tegenover je liegen.’

‘Dus, als ik het goed begrijp, je zou met mij nooit een vaste verkering willen, Elze?’

‘Ik geloof dat ik heel eerlijk ben, wanneer ik zeg dat ik het niet zou kunnen, Tonny.’

‘Waarom niet?’

Ze zwijgt weer en denkt diep na.

‘Ik ben laatst bij Margje geweest en heb een hele poos met haar gesproken. Mijn opvatting ten opzichte van haar is sedert dat ogenblik veel anders geworden. Ik bedoel: Margje is niet kwaad en zij houdt van jou, ik weet het zeker. Beken het maar Tonny, jij bent haar ook niet ongenegen. Zij zal je misschien gelukkig kunnen maken, beter dan ik...’

Tonny moet even iets wegslikken en heeft moeite dat alles zo

gauw te verwerken. ‘Ik vind Margje aardig, Elze, dat ontken ik niet, maar ik weet beslist niet of zij mijn ideale vrouw zou kunnen worden.’

‘Hoe bedoel je, Tonny. Ze is toch knap, lief en echt vrouwelijk. En bovendien: zou je zonder meer van mij verwachten, dat ik wel aan al je idealen kan beantwoorden?’

‘Ik vind haar minder romantisch dan jou, Elze.’

‘Je trouwt toch niet om de romantiek, Tonny? Meen je dat wel, dan kom je met iedere vrouw bedrogen uit, als ik het zo zeggen mag.’

‘Neen, misschien zeg ik het ook niet goed. Ik bedoel: er is in jou iets dat me sterker trekt, Elze.’

Ze weert hem in zijn hartstochtelijke omhelzing een weinig af. ‘Kom, Tonny, begrijp me goed. Ik wil een goede vriendin van je zijn, maar ik wil de herinnering aan hem die ik eenmaal lief had geen geweld aan doen. Op deze avond niet, maar ook niet in de toekomst. Kun je daar dan geen begrip voor opbrengen?’

Ze bemerkt dat hij huilt en wordt er haast verlegen onder; voorzichtig probeert ze zich van hem los te maken.

‘Kom, laat me gaan, ik moet naar Harm en Dieke, die zullen niet weten waar of ik blijf. Wees flink Tonny en denk nog eens ernstig na over wat ik van Margje heb gezegd.’

Hij blijft haast wezenloos voor haar staan; ze ziet zijn silhouet dat afsteekt tegen de oplichtende sneeuw. Dan reikt ze hem de hand en zegt: ‘Tot ziens, Tonny.’

Hij wil haar een kus geven, maar zij gaat terug en zegt: ‘Neen, Tonny, nu niet meer erover doorpraten of wat dan ook. Op Kerstavond is iedereen thuis, anderen denken dan ook aan het thuis dat er eens was. En herinneringen kunnen zo kostbaar zijn, dat je ze nimmer kwijt wilt. Kun je dat begrijpen, Tonny?’ ‘Elze, je bent zo moeilijk voor me. Ik bedoel, je wou een vriendin voor me zijn. Kan vriendschap dan niet veranderen in liefde?’

‘Misschien wel eens, Tonny, maar die tussen ons wellicht niet.

Misschien is het wel dom van mij geweest om vriendschap met je aan te gaan; ik heb dat anders gezien dan jij. Heus, Tonny, ik meen het goed met je en wil er nog wel eens uitvoerig met je over praten. Misschien dat je mij dan beter begrijpt.'

Zij maakt haar hand uit de zijne los en gaat het kerkplein af. Hij loopt zwijgend met haar door het sneeuwtapijt, dat zachtjes kraakt onder hun voetstappen.

Even later scheiden hun wegen en al zou hij het ook duizend maal willen, haar te vragen of hij haar mag vergezellen tot het huisje van Harm en Dieke, hij doet het niet, omdat hij weet dat Elze het deze avond zonder meer zal afwijzen.

Kerstavond heeft voor Elze meer betekenis dan voor hem, zo overpeinst hij.

In de winkelatalages brandt hier en daar nog een kerstboom. Achter ramen waar de gordijnen niet gesloten zijn kan hij zien, hoe de gezinnen gezellig bij elkander zitten. Vaag hoort hij ergens het Vrede op aarde uit een radio klinken.

Ja, inderdaad: voor het eerst sedert vijf jaar is er weer vrede op aarde, tenminste hier in dit deel van de wereld. Maar in zijn hart is geen vrede, daar is strijd en werd een wond geslagen. Misschien wel, omdat hij erom vroeg. Heeft Elze het hem vroeger al niet dikwijls laten merken, dat ze enkel vriendschap met hem wou?

De stilte in het kerkpadje wordt nauwelijks verbroken door de donkere gestalte die zich haastig in de richting van het kleine huisje daar begeeft. Een konijntje, dat zich tegoed heeft gedaan aan de boerenkool in Harm zijn hofje, zoekt haastig een heenkomen achter een doomenhaag.

Door de ramen boven de oude voordeur valt het licht dat daarbinnen straalt naar buiten; het is alsof twee vragende ogen Elze aanzien wanneer het stoepje opgaat.

Heel ver weg klinkt een schot uit een geweer. Stropers, zo weet ze. Zelfs in de kerstnacht worden de geweren nog aangelegd, al is het dan op onschuldig wild.

12

Harm en Dieke wonen niet zo afgelegen aan het stille kerkpaadje, of het dringt wel in het dorp door, dat Dieke zich vrij ernstig met kokend water heeft gebrand. Sommige mensen nemen de moeite om haar eens even op te zoeken, want de wonden willen niet zo snel genezen als Dieke zelf wel wenst. De wijkzuster gaat er regelmatig naar toe om haar voeten te verzorgen. Niet omdat Elze zo iets niet kan, maar meer om Dieke te bewijzen dat het dorp haar niet is vergeten. De dominee heeft er uitvoerig met Elze over gesproken en zij kon diens opvatting volkomen delen: Harm en Dieke hebben beide door de oorlog een knak gekregen; zij konden een haast ondenkbare moed opbrengen in een tijd die zo vol was van spanning, maar nu die is weggevallen komt de reactie op alles wat doorstaan is.

Het feit dat Harm zelf het kosterschap niet meer kan uitoefenen is iets dat hen beiden ook in geestelijk opzicht heeft aangeslagen. Zij hebben de bevrijding mogen beleven, maar zijn daarna in zekere zin in het luchtledige gekomen. De band die er met zovelen was gegroeid, verslaptte al spoedig, want vergeten wat anderen aan goeds voor hen deden, daarin waren de mensen al gauw heel sterk. Nog een enkel briefje, een bedankje, en dan vrijwel niets meer. Natuurlijk zijn er nog de enkelen die op vaste tijden iets van zich laten horen, en die hebben ook Harm en Dieke met de jaarwisseling nog van hun dankbaarheid blijk gegeven. Ja, men weet al spoedig heel nauwkeurig hoe het bij Harm en Dieke reilt en zeilt, want de mensen die er op bezoek gaan, doen ieder op hun beurt wel het een en ander op. Alleen wanneer het gesprek in de richting van Elze begint te lopen, is het alsof er een slot op de nog praatgrage monden van de beide

oudjes valt, want daarover laten ze niets los. De verklaring welke Harm er in de laatste maanden voor de bevrijding over gaf, - dat het een nichtje van hen was, even van over de Duitse grens afkomstig, - vindt al lang geen geloof meer.

Ze komt van veel verder, zo zeggen sommigen, maar toch is Elzes afkomst ook voor hen een raadsel.

En ze moet ook verkering hebben met die jongen van Anne Borkes, zo weten ze. Maar dan is daar ook de tegenspraak, die luidt dat Tonny met Margje van Dirk Krijger scharrelt. Het dorp raadt en gist, maar niemand weet er het juiste van. Wat men al lang weet, is dat Elze een prachtige stem heeft en in haar jeugd goede ontwikkelingskansen heeft gehad. Want ze is in veel opzichten de meerdere van andere meisjes in Houtwijk. De opvoering van de bevrijdingsrevue, welke de afgelopen herfst plaats vond, was er een der eerste bewijzen van, maar ook daarna heeft Elze getoond dat ze op vele gebieden boven de middelmaat ligt. Het gevolg daarvan is geweest dat men haar voor verschillende functies aanzocht, welke ze ook veelal aanvaardde.

‘Je moet je niet terugtrekken, Elze,’ zei Dieke altijd, wanneer ze er met haar over sprak. En ook ter wille van haar gaf ze menigmaal aan een verzoek tot medewerking toe. Zo krijgt ze ook te maken met een vergadering welke is belegd in de zaal van Anne Borkes. Het doel is, te komen tot de oprichting van een plaatselijke ontspanningsvereniging. Deze na-oorlogse tijd is vol activiteiten op allerlei gebied en wat dat betreft vormt ook het gemoedelijke Houtwijk geen uitzondering.

Er is een algemene uitnodiging in de krant verschenen. Iedereen die voor dit plan voelt, kan zich aan de zaal vervoegen om zich als lid aan te melden. Een half uur na de gelegenheid hiertoe zal er een vergadering worden gehouden, waarin door één der leden van de voorlopige commissie een uiteenzetting zal worden gegeven van hetgeen in grote lijnen wordt nagestreefd, en tevens zal een definitief bestuur worden gevormd, waartoe de voor-

lopige commissie in haar geheel aan de vergadering wordt voorgedragen.

De agenda van deze samenkomst is vooraf in het plaatselijk blad duidelijk toegelicht, zodat iedereen er tot op zekere hoogte al een weinig mee bekend is.

In die voorlopige commissie zijn ook Margje Krijger en Elze benoemd. Het heeft een enkeling wellicht verbaasd, dat ze beiden daarin zitting hadden, doch toen men hoorde dat het voortvloeide uit de zo succesvolle bevrijdingsrevue, was het ook nog gauw weer als vanzelfsprekend beredeneerd. En dat er niet zo'n diepe kloof tussen die twee bestaat als sommigen wel willen beweren, blijkt ook deze avond, want ze zitten gezellig pratend naast elkaar aan tafel en hun gesprekken lopen zo nu en dan uit in een vrolijke lachpartij.

De grote organisator van Houtwijk, mijnheer Voordeman, is voortdurend tussen de belangstellenden in de zaal om alvast enige uitleg te geven van de plannen die er reeds bij de commissie bestaan. Uiteraard zal hij dat straks voor de vergadering nogmaals doen, maar teneinde sommige lieden reeds tevoren in de gelegenheid te stellen, zich een oordeel over verschillende zaken te vormen, meent hij er goed aan te doen reeds vooraf wat contacten te leggen, in het bijzonder met hen, van wie hij in de toekomst goede medewerking meent te kunnen verwachten.

Het valt Elze op, dat zich in een hoek van de zaal een nog al groot aantal mannen bevindt die haar nauwelijks bekend zijn. Zeker, een enkele ervan kent zij meer dan goed, zoals Jan Breekhorst, die zijn grote blamage toen met die hypnotiseur schijnbaar al lang weer is vergeten. Hij praat hoog boven de anderen uit en geeft met enige bravour een rondje aan bekenden die daar bij hem zitten. 'Op de goede afloop, jongens,' zegt hij en heft zijn glas. De anderen vallen hem gul bij.

Elze maakt Margje stiekem attent op hetgeen daar gebeurt, en die kijkt even wat geschrokken, wanneer ze constateert wie er allemaal zitten.

‘Wat is er, Margje?’ vraagt ze, wanneer ze ziet dat die haast wit wegtrekt.

‘O, niets,’ is het antwoord. ‘Ik zie alleen dat Jan Breekhorst nog al wat vrienden naar de vergadering heeft meegebracht, naar het mij toelijkt wel een twintig.’

‘Zouden die ook allemaal lid zijn geworden?’ vraagt Elze. Margje informeert dan even vluchtig bij mijnheer Voordeman, die inmiddels zijn plaats aan de tafel weer heeft ingenomen.

‘Ja, ze zijn allemaal lid geworden,’ verklaart ze tegen Elze, terwijl ze weer naast haar gaat zitten.

De oproep tot het bijwonen van deze vergadering heeft wel succes, want nog steeds komen er mensen binnen. Verschillende van hen schijnen bij voorkeur in de buurt van Jan Breekhorst te willen zitten. Het is opvallend hoe joviaal hij doet, wanneer hij hen ziet en vrijwel onmiddellijk gebaart hij aan Tonny van Anne dat ook zij een borreltje van hem moeten hebben.

‘Schrijf allemaal voor mij op, Tonny,’ roept hij breed lachend. Het heeft er de schijn van, dat het Jan ook deze avond weer op geen honderd gulden steekt.

Elze ziet op een bepaald ogenblik dat mijnheer Voordeman een bedenkelijke blik in de richting van Jan Breekhorst werpt. Maar dan ziet ze meer: bij de laatstbinnengekomenen zijn er wat, waaraan zij niet bepaald de meest aangename herinneringen heeft.

Dan is er in haar even een stil vermoeden, maar ze maakt zich er niet druk om.

Margje schikt nog wat meer naar Elze toe. Waarom, dat weet deze niet, maar het valt haar op dat die nu plotseling maar zeer weinig spreekt en ze ziet, hoe gespannen haar gezicht staat en haar handen nietszeggende krabbels op een blokje schrijfpapier maken.

Eindelijk schijnt de belangstelling volledig te zijn. Er komen geen mensen meer binnen en mijnheer Voordeman opent de vergadering.

Hij spreekt zijn grote voldoening uit dat er voor deze vereniging zoveel interesse blijkt te bestaan en hoopt dat ze tot verheffing en onderhouding van het culturele leven in Houtwijk werkzaam mag zijn. Hij zet de doelstelling op korte, zakelijke manier uiteen en vraagt daarna wat of de gedachte is welke er hieromtrent onder de aanwezigen bestaat.

Het blijkt dat men er zich wel mee verenigen kan en daarna gaan enkele andere punten, welke voor deze avond ter bespreking zijn aangekondigd, onder de hamer van mijnheer Voordeman door.

Maar plotseling komt er een verstrakking in de tot nog toe zo vlot verlopen oprichtingsvergadering.

Dat gebeurt wanneer het voorstel, de voorlopige commissie tot definitief bestuur te benoemen, aan de orde komt.

Mijnheer Voordeman krijgt bij dit agendapunt niet zonder meer de goedkeuring van de vergadering.

‘Stemming! Stemming!’ wordt er vanuit de zaal geroepen.

‘Ja natuurlijk stemming, niet zo maar iedereen in het bestuur!’ schreeuwt er een met een stem als van een dorpsomroeper nog boven uit.

Het wordt nu bepaald rumoerig in de zaal; er klinken woorden van afkeuring over hetgeen er geroepen wordt. Mijnheer Voordeman weet met veel moeite het woord weer te krijgen.

‘De vergadering verlangt dus een schriftelijke stemming, wat betreft de bestuursvorming?’ zo weet hij met moeite boven het geroezemoes uit te komen.

Een luid ja-geroep klinkt op.

‘We willen geen stropoppen zijn en alles maar goedvinden wat men ons voorstelt. Vijf jaar hebben we de koppen dicht moeten houden, nu niet meer!’

Een luid gelach en handgeklap in de hoek van Jan Breekhorst en zijn vrienden.

Jan geniet zichtbaar, staat van zijn stoel op en wenkt in de richting van Anne, die achter de tap staat. Hij beduidt dat er nog

een rondje moet komen, doch Anne doet alsof ze het niet ziet. Mijnheer Voordeman beraadslaagt tussen de drukte door met de andere commissieleden; hij beklemtoont dat er nu zonder meer met briefjes moet worden gestemd. Haastig worden nu blanco papiertjes gereed gemaakt.

Mijnheer Voordeman beduidt dat hij graag stilte wil; hij steekt zijn rechterhand langdurig omhoog als teken dat hij het woord verlangt. Wanneer hij hiertoe de kans krijgt zegt hij: ‘Goed, dan gaan we tot schriftelijke stemming over. Aannemende dat iedereen hier het lidmaatschap heeft verworven, zal thans aan u allen een stembriefje worden uitgereikt. De voorlopige commissie kan zonder meer tot bestuur worden gekozen, er kan ook over de acht commissieleden afzonderlijk worden gestemd.’

Dan is er een poosje lang het geritsel van papiertjes die worden uitgereikt en daarna verstilt het wat. Potloden worden doorgegeven en hier en daar klinkt een onderdrukte lach.

Een poosje later beginnen leden van de commissie de briefjes op te halen in een paar blikken bussen welke inderhaast uit Anne haar keuken zijn gehaald.

Onder toezicht van de gepensioneerde dorpsveldwachter, aan wiens onkreukbare eerlijkheid men ook nu nog niet twijfelt, worden de stemmen geteld.

Dat heeft echter nog al wat voeten in de aarde, want de telling houdt er nog al om, dat is de vergadering spoedig duidelijk.

De gesprekken, die eerst wat fluisterend worden gevoerd, nemen in luidruchtigheid toe en in de buurt waar Jan Breekorst zit wordt alweer om een rondje geroepen.

‘Op de goede afloop,’ voegt er iemand met lichtelijk overslaande tong aan toe.

Wanneer eindelijk de uitslag bekend kan worden gemaakt, staat mijnheer Voordeman zijn gezicht somber. Hij staat op en ziet even zwijgend over de menigte, als verwacht hij stilte. Die komt na enig wachten ook.

Nerveus schraapt hij enige malen zijn keel en wanneer hij

spreekt valt het hem hoorbaar moeilijk.

‘In mijn functie als voorzitter van het voorlopig comité kan ik u thans de uitslag van de door de vergadering verlangde stemming geven. De commissie is op één lid na in haar geheel herkozen, en wel met uitzondering van mejuffrouw Elze, die niet de vereiste meerderheid der stemmen heeft gekregen.’

Achter in de zaal klapt iemand in zijn handen; overigens hangt er een ijzige stilte. De vergadering voelt dat mijnheer Voordeman nog niet is uitgesproken. Hij blijft even zwijgend staan, als probeert hij de reacties te peilen. Een papiertje dat hij tussen zijn vingers heeft strijkt hij herhaalde malen in een scherpe vouw. Er komt een vastberaden trek om zijn mond en hij gaat dan verder: ‘Aangezien hier duidelijk sprake is van een vooropgezet plan, een lid der commissie te boycotten, nemen de overige commissieleden de vrijheid, voor de hen toegekende bestuursfunctie te bedanken, en wel om de reden dat zij geen heil zien in een vereniging, waarin nu reeds kan worden geconstateerd dat er een met drank betaalde oppositie is.’

Hij kijkt daarbij ongemeen strak in de richting waar Jan Breekhorst zit.

Er gaat een ontevreden gemompel door de zaal.

Mijnheer Voordeman zou geen ervaren organisator zijn, wanneer hij deze vergadering niet tot een goed einde bracht.

Nog voordat het geroezemoes van stemmen weer te hoog opklinkt zegt hij: ‘De voorlopige commissie zal in haar geheel aanblijven totdat in een daartoe binnen een week na heden te houden bijzondere ledenvergadering een definitief bestuur is gekozen, waaraan geen der huidige commissieleden deel wenst te hebben. De overige hiervoor genomen besluiten zullen worden genotuleerd en in de volgende vergadering ter goedkeuring worden voorgelegd.

Ik verklaar hiermede deze vergadering voor gesloten en wens u allen een goede thuiskomst.’

Daar kan Houtwijk het mee doen. De mensen kijken bedrukt en

er worden minder vriendelijke woorden gewisseld. Het lijkt er even op, dat enkele der aanwezige leden de handen bedenkelijk los hebben zitten, maar gelukkig loopt alles nog met een sisser af.

Jan Breekhorst is met zijn aanhang bijzonder snel vertrokken, en daardoor kan er nu wat vrijelijk over worden nagepraat.

Anne is woest. Zij verklaart onomwonden: 'Omgekocht, dat heeft hij ze. Een tientje per man. Ik heb het gehoord van een van hen die de tong door de jenever wat los had zitten. Hij heeft er ruim een veertig naar hier weten te praten.'

Ze zet zich goed in postuur, slaat zich stevig op de borst en zegt: 'En wat kon ik eraan doen? Niks, doodgewoon niks! Het was een openbare vergadering en ze werden allemaal nog lid ook. Nou ja, de mensen willen wel tegenwoordig, dat zie je steeds maar weer.'

Maar heb je nou eigenlijk ooit zo'n gekkenboel gezien?'

Tonny overhandigt zijn moeder het briefje waarop de voor rekening van Jan Breekhorst gebruikte consumpties staan opgeteld. Anne is er niet geheim mee. Ze ziet wat er staat en zegt: 'Bijna tachtig gulden hebben ze van hem verzopen, mijnheer Voordeman! Bijna tachtig gulden! Moet u nog peultjes?'

Ze geeft het briefje weer aan haar zoon en zegt: 'Hier, bewaar jij het maar en reken jij ook met hem af, wanneer hij komt betalen. Als hij bij mij komt en hij heeft nog praatjes ook, sla ik hem desnoods uit mijn zaak.'

En tegen mijnheer Voordeman zegt ze zakelijk, doch beslist: 'U kunt de volgende week de zaal van mij voor een tweede vergadering huren, met dien verstande, dat u Jan Breekhorst in opdracht van mij de toegang weigert.'

Dat is taal waarvan zelfs mijnheer Voordeman opziet. Al heeft hij er in zijn binnenste ongetwijfeld schik mee, hij blijft de man van besluiten, regelingen en statuten, zodat hij zich tegen Anne laat ontvallen: 'Ja, maar Jan is lid van de vereniging.'

Doch Anne is resoluut: 'Steeds tot uw dienst, mijnheer Voorde-

man, dat weet u. Maar één ding zeg ik nadrukkelijk: Of Jan Breekhorst blijft er buiten, of de hele vergadering eruit!’

Ze slaat driftig met haar knokkels op de tapkast.

Mijnheer Voordeman doet er nu het zwijgen toe, pakt zijn aktentas en betaalt de door de commissie gebruikte consumpties. Dan gaan ze allen de zaal uit en praten buiten nog even na, doch men komt geen stap verder. Jan Breekhorst heeft, met de medewerking van misschien niet het meest vlekkeloze en op sensatie beluste gezelschap, Elze een hak gezet, dat is duidelijk.

Doch die is er heel kalm onder en Margje troost haar met de woorden: ‘Elze, je mag trots zijn, wanneer je zulke kerels als Jan Breekhorst tegen je hebt. Voor de serieuze mensen hier is dat een heel goed teken. Het zal nog eens averechts uitpakken tegen hem, geloof dat van mij!’

Elze lacht en met haar volle, zachte stem zegt ze: ‘Margje, ik begrijp je. Er zijn erger dingen dan een onnozel gebeuren als daarstraks.’

‘Ik loop een eindje met je mee,’ zegt Margje en samen gaan ze door de stille straten van Houtwijk, waar de straatverlichting nog steeds maar op enkele punten brandt.

Wanneer ze nog maar een eindje gelopen hebben, komt Tonny hen achterop. Hij vergezelt hen tot in het donkere kerkpadje. Daar praten ze nog even wat en dan neemt Elze afscheid.

Ze gaat naar het kleine huisje, waar het licht reeds gedoofd is. De andere twee vervolgen hun weg door de duisternis. Elze hoort nog zacht hun stemmen, die steeds verder van haar wegklinken.

Terwijl ze de oude ijzeren deurkruk in haar hand neemt en de klink licht zegt ze: ‘Ja, Tonny, zo is het beter.’

13

Het is met de vergadering van de plaatselijke ontspanningsvereniging voor de tweede maal lelijk tegengelopen. De manier waarop Jan Breekhorst na zijn geslaagde zet de kaarten heeft blootgelegd betekende eigenlijk de genadeslag voor de pas opgerichte vereniging. De vergadering waarin men een definitief bestuur moest kiezen was maar door een handjevol leden bezocht en er kwam na herhaald stemmen nog geen bestuur tot stand. Het is nu zo, dat het gehele plan op losse schroeven is komen te staan. Mensen die zich als lid hadden gemeld deponeren thans al weer boze brieven en bedankjes voor het lidmaatschap bij mijnheer Voordeman in de brievenbus. Ofschoon deze zich, teleurgesteld over het zo trieste verloop der eerste vergadering, van de hele zaak heeft teruggetrokken, krijgt hij nog diverse prachtige epistels onder ogen. Alles wijst erop dat de boel volkomen plat komt te liggen, en zelfs zijn organisatietalent zal daar met de beste wil niets aan kunnen veranderen.

De grote eenheid, welke er vooral het laatste jaar vóór en de eerste maanden na de bevrijding in Houtwijk heerste, begint al weer de eerste tekenen van verzwakking te vertonen.

De schotjesgeest, die men er voor de oorlog zo volop kende, keert langzaam maar zeker treug. Na de succesvolle opvoeringen van de bevrijdingsrevue en de zo geslaagde show-avond, waarvoor Anne Borkes zorgde, heeft Houtwijk nog geen hoogtepunten in het plaatselijk amusement gekend.

De ontspanningsvereniging, ontsproten aan het brein van mijnheer Voordeman, zou daarvoor hebben kunnen zorgen. Nu dit niet het geval is gaat men straats- of buurtsgewijze feestjes orga-

niseren en dat lukt over het algemeen best.

Daar de winter al weer een weinig op zijn retour is en de dagen wat langer beginnen te worden, valt het Harm vooral bij zacht weer niet mee, altijd binnen te moeten zitten.

Het is op een morgen in de tweede helft van februari. Er is zojuist een hagelbui overgetrokken en de korrels bedekken met hun smetteloos wit het Heine hofje van Harm, waarin overigens alweer de eerste tekenen van de naderende lente vallen waar te nemen. Hij zit binnen door het raampje te kijken en ziet dat de zon nu even doorbreekt. Het doet hem goed, en hij zegt: ‘De eerste maartse buien, Dieke! Het gaat de goede kant weer op!’

Maar Dieke zegt niet veel. Ze heeft nog altijd hinder van haar voeten, en dat zal ook nog wel een tijdje zo blijven, heeft de zuster haar laten weten.

‘Morgen ga ik alvast wat spinazie zaaien, daar in dat hoekje,’ zo gaat hij door. ‘Daar waar die liguster staat komt de koude wind haast niet en je zult zien dat het goed gaat.’

Maar Dieke lacht er een weinig om.

Harm wordt er een beetje kriegel van: ‘Ja, ik weet wel wat je denkt, Dieke. Dat ik het niet meer kan, nietwaar? Maar al duurt het ook nog zo lang, wat spinazie zaai ik morgen.’

‘Je doet maar,’ zegt ze. ‘Als je niet meer kunt vanwege je arm, schei je er vanzelf wel mee uit.’

Maar Harm heeft zijn antwoord wel klaar: ‘Ja, Dieke, het gebeurt toch, en als ik tijd over heb dan zaai ik ook vast wat in de tuin van mijnheer Voordeman. Dat deed ik vroeger immers ook altijd.’

‘Tijd zul je wel genoeg hebben, maar je lichaam zal het wel laten afweten,’ zegt ze wat koel.

Dooh Harm blijft er bij dat hij het wil doen, ook al omdat de dokter heeft gezegd, dat hij die arm toch zoveel mogelijk wat moet gebruiken, al is het dan ook alleen er wat mee oefenen.

Het is alsof het naderend voorjaar Harm op zijn oude dag weer

nieuwe energie geeft. Hij bedenkt allerlei klusjes waarbij hij de arm nodig heeft.

Dieke moet erom lachen, wanneer ze aanhoort wat Harm allemaal beredeneert. 'Je bent een ouwe gek, Harm. Er is met recht reden om te veronderstellen dat je het voorjaar in het hoofd hebt. Vandaag of morgen gaat er iets mis en dan is het weer een hele tijd met je gebeurd.'

Hij gaat die avond wat vroeger naar bed dan anders, want de volgende dag moet het spinaziezaad in de grond, bij hem en bij mijnheer Voordeman.

'Wat zal hij kijken, wanneer ik morgen nog weer eens bij hem kom tuinieren,' zegt hij, terwijl hij met zijn voorbereidingen om te gaan slapen begint.

'Wat je tuinieren noemt,' zegt Dieke een beetje wrevelig. 'Het is nu eenmaal niet anders, Harm, maar wat jij van plan bent vind ik gewoonweg niet verantwoord. Maar je scheidt er gauw genoeg mee uit, dat weet ik zeker.'

Harm doet er verder maar het zwijgen toe, loopt gewoontegetrouw nog even naar buiten om te zien hoe of het weer is. Hij doet het deze avond zelfs met meer aandacht dan anders de laatste tijd het geval was.

'Het is buiten veel zachter,' zegt hij, wanneer hij even later weer binnenkomt.

'Maak dan maar gauw dat je in je nest komt,' adviseert Dieke. 'Hoe laat moet ik de wekker voor je afstellen?' vraagt ze er spottend bij.

Harm geeft er geen antwoord op, wenst alleen welterusten en verdwijnt dan in het slaapkamertje.

Elze is nog druk bezig met een handwerkje en Dieke breit nog aan een paar nieuwe sokken voor Harm. Plotseling rusten de naalden in haar handen en ze kijkt Elze aan. Die voelt dat Dieke wat op haar hart heeft en jawel, het oude mensje steekt al van wal. 'Mag ik je eens wat vragen, Elze?'

'Natuurlijk, Dieke.'

‘Ik had vanmiddag even bezoek uit het dorp en toen werd mij verteld dat Tonny van Anne Borkes min of meer verkering met jou zoekt. Is dat waar?’

Elze ziet even verwonderd op. ‘Nog al een vraag, en recht op de man af!’ zo is haar eerste reactie.

Dieke breidt een paar steken en lacht dan een beetje vreemd.

‘Natuurlijk, daar houd ik van. Neen, het gaat er mij niet om dat ik wil zeggen of je het wel of niet moet doen, zo iets zou mij niet passen. Maar, Elze, ik wou eigenlijk wel eens van je weten, of je er al wel eens hebt over nagedacht dat je vroeg of laat met bepaalde problemen te maken krijgt. Om het nu maar ronduit te zeggen: ik bedoel, dat wij er ook niet altijd blijven lopen.’

Elze wacht even met haar antwoord, werkt zwijgend verder aan haar handwerkje en ziet dan Dieke aan.

‘Neen, ik neem je het ook niet kwalijk dat je er over spreekt. Och, ik vind Tonny een aardige jongen, ben goed met hem bekend, maar meer wil ik verder bepaald niet.’

Dieke is nu schijnbaar waar ze wezen wil.

‘Maar maak je het hem dan niet moeilijk, Elze? Een jongen ziet in vriendschap al heel gauw meer dan een meisje ermee bedoelt.’

Elze ziet haar een beetje verwonderd aan.

‘Ik ben me daar bepaald niet van bewust. Ik heb hem altijd duidelijk gezegd dat ik niet aan vaste verkering denk. Vanaf het eerste ogenblik dat ik met hem sprak heb ik dat ronduit laten blijken.’

Dieke knikt en zegt: ‘Ja, Elze, en ik weet ook heel goed waarom. Maar toch geloof ik, dat je de houding van thans tegenover Tonny op tactische wijze moet herzien. Een man, zo mag ik hem in dit verband toch nu wel noemen, ziet in een zuiver als vriendschap bedoeld gebaar reeds gauw veel meer... Tonny zijn moeder zegt, dat haar jongen hinkt op twee gedachten en dat er soms geen land met hem te bezeilen is.’

Elze knikt begrijpend. ‘Ja, je bedoelt: hij hoopt op Margje en

op mij. Maar wanneer hij nuchter nadenkt is die tweeslachtige gedachte bij hem helemaal niet nodig.'

Dieke wordt dan nog meer moederlijk in haar woorden.

'Margje is bepaald geen kwaad meisje, Elze, maar ze moet nogal heet gebakerd zijn, zeggen de mensen.'

Elze is ergens een beetje verbaasd over de dingen waarmee Dieke nu voor de dag komt...

'De mensen zeggen zoveel, het liefst spreken ze over het slechte van een ander, indien dat er tenminste is. Het goede zwijgen ze meestal dood.'

Diekes hoofd maakt een instemmend gebaar. 'Daar weten we alles van. Maar toen ik dat vanmiddag zo hoorde, dacht ik: Zou Elze er niet goed aan doen nu eens duidelijk partij te kiezen? Ik hoor nu, dat je het eigenlijk al gedaan hebt, al is het dan misschien nog niet duidelijk genoeg geweest, en daarom praat ik er nu maar niet verder over.'

Ergens is Elze verbitterd. Ze neemt zich voor, in de toekomst wat meer afstand van Tonny te nemen.

Toch is Dieke nog niet geheel los van haar thema, want ze begint weer: 'Ja, Elze, er zijn in het leven zo van die dingen dat een mens onwillekeurig wat verder gaat denken. Ik hoorde vanmiddag ook, dat de gemeente plannen heeft om het kerkpaadje hier breder te maken en door te trekken tot aan de grote weg die naar Elsvoorde loopt. Het zou nog wel een poosje kunnen duren, maar na wat jaren moet het er volgens zeggen toch wel van komen. Ze weten nu al te vertellen dat ons huisje hier dan helemaal weg zou moeten. Stel je voor, Elze: ons huisje weg; de plaats waar Harm en ik sedert wij hier als jonggetrouwde mensen kwamen, altijd hebben gewoond.'

Elze is, nu Dieke zo bewogen maar tevens openhartig met haar praat, niet geheim met haar mening.

'Het zou me niet verwonderen. Natuurlijk zullen ze in de nabije toekomst eerst de verwoeste huizen weer opbouwen, maar daarna zal er hier in het dorp, evengoed als op andere plaatsen het

geval is, wel veel verandering komen. Dat ze van het kerkpaadje hier nog eens een straat maken, lijkt mij inderdaad niet onwaarschijnlijk.’

Dieke ziet haar met haast ongelovige ogen aan.

‘Ons huisje weg... Kun jij dat inderdaad geloven, Elze?’

Dieke ziet in de vreemde, vragende ogen van Dieke.

‘Er zal stellig veel veranderen, Dieke, ook al is het voor de mens vaak moeilijk om het te geloven. Dat is met alleen hier het geval, maar geldt ook wel in heel ander opzicht.’

Dieke staart zwijgend in het lamplicht. Ze denkt zichtbaar diep na en stamelt dan: ‘Ons huisje weg, maar dat kan ik niet geloven! Waar zouden we moeten blijven? Neen, dat zal men ons niet aandoen!’

‘Laten we er vanavond niet verder over doorpraten,’ zegt Elze. ‘Het zijn allemaal nog maar vage toekomstplannen waarover we ons niet te hard moeten inspannen. Is het niet zo, dat elke dag genoeg heeft aan zijn eigen leed?’

Ze moet een geeuw onderdrukken.

Dieke geeft er geen verder antwoord op, maar zegt: ‘Ja, we gaan ook naar bed. Harm is al lang in het land der dromen.’ Of die inderdaad droomt, weet Elze niet, maar wel hoort ze dat hij zwaar snurkt. Dieke zal hem zo eerst wel een por in zijn ribben moeten geven, want anders kan zij niet slapen.

Elze wenst haar goedenacht, zoekt dan haar kamertje op en overdenkt nog wat Dieke zei over haar vriendschap met Tonny en over de toekomstvragen waarmee het oude mensje loopt te tobben.

‘Wij blijven er ook niet altijd lopen’, ja, dat zei Dieke daarstraks. Elze vindt dat het ergens een vreemde avond is geweest, een waarin het gevoel van een bepaalde onzekerheid heerste...

Het enige dat haar in de overpeinzingen voor het slapen gaan nog wat opgewekt kan stemmen, is de gedachte dat de winter alweer haast voorbij is en de dagen met zonniger en warmer weer beginnen te komen.

Harm gaat tenminste morgen het eerste spinaziebed in de grond doen, in het hofje van zichzelf en ook bij mijnheer Voordeman. Eigenlijk heeft Elze maar een flauwe voorstelling hoe deze groente eruit ziet, maar ze heeft aan Harm gemerkt dat het zaaïen van de eerste spinazie voor hem een handeling is die door de jaren heen het teken was van het naderend voorjaar, waarin alles weer nieuw en mooi werd.

Zelfs nu zijn levensavond eigenlijk al is aangebroken wil Harm, ondanks zijn gedeeltelijke invaliditeit, dit gebeuren voor zichzelf nog weer doen plaatsvinden. En al zal zijn werk dan wel niet zoveel om het lijf hebben, allicht of hij brengt er nog wel wat van terecht.

Daarbij komt nog, dat het voor Dieke misschien wel goed is dat ze Harm eens een paar uurtjes voor de voeten kwijt is, want als hij daar maar geregeld achter het raam zit te mokken, is dat bepaald ook geen aardigheid voor haar.

Alzo de dingen van deze avond overdenkende sluimert ze langzaam weg en geniet spoedig de slaap na een dag vol beweging.

Ze hoort niet meer, dat Harm, na de eerste por van Dieke te hebben gekregen en even met snorken te hebben opgehouden, nu weer ronkt alsof hij er geld mee kan verdienen.

14

De andere morgen is het prachtig weer.

Harm is al vroeg uit de veren; wanneer Dieke en Elze nog in bed liggen is hij al volop bezig. Hij maakt de kachel aan, zet thee en dekt de tafel. Nog voordat de beide vrouwen in het keukentje zijn, is hij al in zijn hofje bezig. Op het meest door de ligusterhaag beschutte plekje begint hij, zo goed en kwaad het gaat, de grond wat om te spitten. Hij doet het met korte tussenpozen, want hij voelt drommels goed dat hij geen vijftig jaren meer is. Wanneer hij zo enige tijd bezig is geweest, komen Dieke en Elze naar hem toe.

‘Je bent er inderdaad wel vroeg bij,’ zegt Elze tegen hem. Dieke staat er met de handen in haar zij zwijgend bij en overziet wat Harm reeds gedaan heeft.

Hij steekt zijn schop nu even in de grond, zet zijn rug eens wat recht en spuwt gewoontegetrouw van zijn pruim.

‘Ja, de spinazie moet hoognodig in de grond,’ zegt hij.

Dieke schudt een beetje misnoegd haar hoofd, als denkt ze er het hare van. Elze lacht tegen hem, ze weet maar al te goed hoe fijn hij het vindt wanneer ze even haar belangstelling toont. Dieke in haar gereserveerdheid waarschuwt: ‘Doe het nou alsjeblieft kalm aan; vanavond is het weer niets dan klagen over die arm. En met dat spinazie zaaien in de tuin bij mijnheer Voordeman, daarmee zou ik maar wachten tot morgen. Keulen en Aken zijn ook niet in één dag gebouwd.’

Harm antwoordt er maar niet op, doch gaat weer rustig aan zijn werk. Het is Dieke wel meer dan duidelijk, dat Harm toch straks ook bij mijnheer Voordeman aan de slag wil.

Elze gaat dan naar binnen om even later terug te komen en naar haar werk te gaan.

De altijd bezorgde Dieke zegt dat ze het maar kalm aan moet doen en Harm maakt nog even een grapje tegen haar, door op te merken dat het zo groeizaam is dat, als ze vanavond weer terugkomt, de spinazie er al staat te groeien.

Dieke ziet Harm zijn zwoegen nog even aan. Ergens vindt ze het fijn dat hij er de lust nog toe heeft, maar het wil evenmin uit haar gedachten dat Harm nu eigenlijk boven zijn krachten werkt. Doch ze wil hem er niet van weerhouden en bedwingt zich niet verder tegen te spreken.

Ze gaat haar huisje binnen en begint op de haar eigen wijze met de dagelijkse bezigheden: de tafel opruimen, bedden opmaken en zorgen voor het middageten.

Wanneer ze Harm roept om koffie te drinken is hij tot haar verwondering al met zijn eigen spinaziebed gereed. Dieke moet zien, hoe goed hij het toch nog voor elkaar heeft gekregen en de eerlijkheid gebiedt haar Harm een compliment te maken. Na het koffiedrinken staat hij op en zegt: 'Zie zo, nu ga ik nog een poosje naar mijnheer Voordeman zijn tuin. Wat zal hij opzien, dat ik toch nog weer bij hem kom tuinieren! Dat zal hij vast niet meer verwacht hebben!'

'Harm, doe het nou kalm aan en maak je niet te druk,' zo waarschuwt Dieke nogmaals.

'Mens, wees er toch gerust op. Voor de middag ga ik eerst de boel er een klein beetje opruimen, desnoods al een stukje ompsitten en na het middageten ga ik er rustig mee verder. Ik heb de tijd helemaal aan mijzelf.'

Hij neemt een verse pruim tabak, zoekt zijn spullen bij elkaar en loopt even later met schop en hark over de schouder het kerkpaadje in, op weg naar het dorp. Hij heeft bij mijnheer Voordeman al tientallen jaren, ja haast zo lang hij en Dieke in Houtwijk wonen, de tuin daar verzorgd en alhoewel de familie drommels goed weet, dat Harm er nu wel mee moet ophou-

den, zullen ze het ongetwijfeld fijn vinden dat hij toch nog komt om, zo goed en kwaad het gaat, de eerste spinazie van dit jaar in hun tuin te zaaien.

Dieke ziet hem na zover ze kan, dan gaat ze weer naar binnen om haar werk verder af te maken.

Margje Krijger is naar het distributiekantoor geweest om er wat bonnen in ontvangst te nemen. De oorlog mag dan al wel een jaartje afgelopen zijn en de aanvoer van veel artikelen weer langzaam op gang komen, er zijn nog steeds goederen waarvoor men bonnen of een speciale vergunning nodig heeft. Dikwijls is dat bonnen af halen nog een tijdrovend gedoe, want de administratieve rompslomp brengt nu eenmaal een niet altijd even vlugge afhandeling mee.

Maar deze morgen is het haar meegevallen. Er waren maar weinig mensen voor haar en daardoor was zij al spoedig aan de beurt en kwam gauw met haar bonnen klaar.

Ze moet nu voor haar moeder nog even bij schoenmaker Hakman vragen of de schoenen, welke hij reeds voor enige weken ter reparatie heeft ontvangen, al gereed zijn. Ze weet welhaast zeker, dat zulks nog niet het geval is. In gedachten ziet ze Hakman al voor zich staan in zijn kleine, nogal rommelige werkplaatsje. Hij zal zijn brilletje even wat omlaag halen, over de glazen heen kijken en zeggen: 'O, Margje, neen, ze zijn nog niet klaar. Ik ben d'r vanmorgen juist aan begonnen, kom met een paar dagen terug.'

Haar veronderstelling wordt even later bij haar bezoek aan de schoenmaker bewaarheid en met de verzekering dat het spoedig in orde komt, staat ze gauw weer buiten.

Nu vindt Margje zo'n vergeefse gang naar schoenmaker Hakman nog beslist niet zo erg, want juist daarnaast ligt het café van Anne Borkes en de gedachte, dat de kans erin zit Tonny nog even te spreken, is haar bepaald niet onaangenaam. Toen ze van het distributiekantoor kwam fietsen heeft ze tot haar ver-

bazing gezien dat de oude Harm in de tuin van mijnheer Voordeman bezig was. Hij was echter niet zo druk, of hij zag haar ook en zwaaide bij wijze van groet zo goed hij kon naar haar en op zijn gezicht stond een lach waarmee hij als het ware zeggen wou: Dat had je niet gedacht, hè?

Wanneer Margje daar zo buiten voor de kleine etalage van het winkeltje van Hakman staat, komt juist Anne Borkes haar café uit. Ze heeft een klein trapje in de ene hand en een emmertje in de andere.

‘Dag Margje,’ groet ze.

Die is er haast even verlegen mee, wanneer ze de moeder van Tonny daar zo florissant voor zich ziet staan.

‘Goedenmorgen, mevrouw Borkes,’ groet ze beleefd terug.

Ze wil eigenlijk meteen weer op haar fiets weggrijden, doch Anne komt, wanneer ze het trapje en de emmer heeft neergezet, wat dichterbij haar toe.

‘Heb je het gehoord, Margje? De oude Harm staat warempel nog weer bij mijnheer Voordeman in de tuin te werken. Het werd hier zo even nog in het café verteld. Zeg nou eerlijk: Is dat nou eigenlijk nog wel werk voor zo'n man, die zelfs het kosterschap niet meer kan uitoefenen?’

Margje staat daar met haar fiets aan de hand; het liefst zou ze het antwoord op deze vraag ontwijken. Ze zegt: ‘Ja, ik zag hem daar zo straks ook.’

‘Toch eigenlijk geen doen meer voor hem,’ zo gaat Anne voort. ‘Maar ja, als je zo'n oud, eigenlijk nog gezond kereltje hele dagen voor je voeten hebt, en hij loopt daar van verveling maar wat te mopperen, geloof ik dat je er ook haast iets van zult krijgen.’

Margje, die toch bepaald niet zo gauw verlegen is, weet eigenlijk niet wat of ze er op antwoorden moet. Ze ziet hoe vlot Anne het trapje opklimt en het grote raam begint te lappen.

‘Kom, ik moet naar huis, het is zo middag,’ zegt ze.

Juist wil ze op haar fiets stappen, als er een geweldige slag door

het dorp klinkt. Ze krijgt het gevoel alsof ze voor de grond zal gaan; Anne duikelt zonder meer van het trapje en de grote ruit waarmee ze bezig is gaat onder enorm gerinkel aan diggelen. Rondom hen is het geluid van brekend glas en vallende dakpannen. Mensen komen, schreeuwend van schrik, uit hun huizen de straat op rennen. Een eind verder komt een dikke rookwolk over de huizen aantrekken en ook in de straat drijft een grijszwarte damp langzaam op hen toe; de scherpe lucht van geëxplodeerde munitie trekt Margje in de neus. Alles maakt de herinnering aan de ergste dagen van de bevrijding, toen bombardementen schering en inslag waren, weer opnieuw levend.

‘Dat was een bom, Margje,’ zegt Anne, die na de val van het trapje al weer op haar benen staat. ‘De bommen welke hier in de oorlog zo dichtbij vielen stonken net zo.’

Anne wrijft zich met een van haar handen langs de pijnlijke dijen en bekijkt onderwijl het front van haar zo mooi opgeknapte café, waar nu vrijwel geen ruit meer in zit.

‘Een bom?’ vraagt Margje. ‘Hoe kan dat nou?’

Maar Anne weet het wel: ‘Een blindganger die ergens is blijven steken. Het barst hier op de keper beschouwd eigenlijk nog van die rommel.’

De mensen in de straat, van de eerste schrik bekomen, begeven zich nu in de richting van de onheilsplek, doch niemand durft er nog dichtbij te komen. Wel zien ze, dat het in de tuin van mijnheer Voordeman is gebeurd. Van het mooie huis is een flink stuk uit de achtergevel weggeslagen en van een zware oude beuk is vrijwel niets meer over dan een versplinterde massa.

Staalbrink, de dorpsmid, die in de meidagen van 1940 onder dienst is geweest en volgens ingewijden tijdens de laatste maanden van de oorlog onder zijn woning haast een compleet munitiedepot had, is de eerste die de situatie wat van nabij opneemt. ‘Dat is een bom geweest, en ook geen kleintje,’ zo zegt hij.

Een enorme kuil, meerdere meters in doorsnede, getuigt waar het projectiel heeft gelegen.

Niet alleen het huis van mijnheer Voordeman, ook de omliggende huizen hebben hun portie meegekregen. Van gewonden is, voor zover op het eerste ogenblik bekend, gelukkig geen sprake. Een gunstige bijkomstigheid is dat de familie Voordeman zelf deze dag naar een familiefeestje buiten het dorp is, anders was het met hen wellicht ongelukkig afgelopen.

Staalbrink is juist bezig zijn bevindingen aan de inmiddels gearriveerde politieman door te geven, wanneer Margje Krijger met een wanhopig gebaar door de menigte dringt en tegen Staalbrink uitroept: 'Maar Harm, de oude Harm, ik heb hem zo straks hier in de tuin aan het werk gezien!'

Margje schreeuwt niet, maar ze huilt het uit.

Staalbrink zijn gezicht wordt dan haast wit van schrik. Hij ziet om zich heen, kijkt naar de kuil, die al een weinig met water begint vol te lopen en ziet dan tussen de takken van een zwaar gehavende treurwilg de flarden van een jas hangen. De politieman ontdekt de afgerukte kap van een houten klomp, die onder tegen het restant van een tuinmuur is terecht gekomen.

Hij pakt ze op en ziet naar de flarden van de jas die daar langzaam heen en weer worden bewogen door de in de voorjaarswind wiegende takken.

Staalbrink, de bonkige onverschrokken kerel, die in de oorlog eigenlijk nergens bang voor was, krijgt de tranen in de ogen en constateert: 'Dat is de jas van oude Harm, ik zie het zo.'

Hij en de politieman zijn de eersten die het zeker weten, wanneer ze even later ook de stukgeslagen tabaksdoos met de naam Harm vinden.

Al spoedig weet heel het dorp het: er is een bom ontploft in de tuin van mijnheer Voordeman. De oude Harm heeft er gewerkt en is er misschien met zijn schop of wat dan ook op gestoten. Natuurlijk heeft niemand geweten dat daar een projectiel was achtergebleven. Anne Borkes herhaalt het waar zeer velen bij zijn: 'D'r ligt overal nog van die rommel. Nou is d'r dan eens iets ernstigs mee gebeurd. En nog wel juist Harm, die zoveel

voor een ander deed, werd er het slachtoffer van.'

Hetgeen nog van zijn aanwezigheid in de tuin daar kan getuigen is afschrikwekkend en maar zielig weinig.

Jan Breekhorst komt een uurtje later het café van Anne binnen om erover te praten onder het genot van een borreltje. Hij stapt met een op zijn manier komisch gebaar door de grote open ruimte, waar straks nog de grote spiegelruit zat, naar binnen. Maar Anne zegt: 'Neen, Jan, vandaag tap ik niet. De zaak gaat dicht, want we hebben een dode in de familie.'

'In de familie?' vraagt Jan met een verwonderd gezicht.

'Ja,' zegt Anne, 'want hij was een van de onzen, als je mij tenminste kunt begrijpen.'

Hij gaat daarop heen en vraagt niet meer.

15

Iemand kan het noodlot jarenlang tarten, maar het zal niet toeslaan. Doch plotseling, op een ogenblik dat men het niet verwacht, zal het hem bespringen en hem alles ontnemen wat hem lief is.

Dieke en Harm hebben vijf jaren lang haast ondenkbare risico's durven nemen. Zij mochten het aanbreken van de vrijheid beleven en hadden de stille hoop, nog wat jaren te kunnen leven en werken zoals zij zich dat in de donkerste dagen van de bezetting voor ogen stelden.

Zeker, geheel en al zonder letsel kwamen zij niet uit de oorlog tevoorschijn; Harm hield er een onwillige arm van over en de doorstane angsten hadden hen beiden stellig aangevreten. Maar ze leefden nog en waren dankbaar en gelukkig. Dat Elze de laatste maanden voor de bevrijding bij hen kwam en na de oorlog besloot voorlopig bij hen te blijven, was een bijkomstigheid waarvoor ze niet minder dankbaar waren.

En de mensen in Houtwijk wisten het werk dat door Harm en Dieke gedaan was op de juiste wijze te waarderen. Zij waren voor velen het symbool van geweldloos verzet, mensen die niet haatten en zeer principieel waren. Niemand kwam bij hen tevergeefs om hulp en het was alsof vriend en vijand deze beide oudjes een goed hart toedroeg. Harm was de man die in veel dingen raad wist en Dieke de zorgzame, moederlijke vrouw, die altijd weer tot helpen bereid was. Zij werden aan de oorlog geen cent beter, neen, ze wilden dat ook niet.

Maar niets is dikwijls ondankbaarder wezen dan een mens, dat is duidelijk gebleken sedert de dag dat het noodlot dit kleine,

vrome en gelukkige gezin wreed uiteensloeg. Vanaf het ogenblik dat Dieke van het zo ongelukkig gebeuren op de hoogte werd gesteld is ze geestelijk volkomen gebroken, een menselijk wrak dat niet meer tot normaal denken in staat is.

Het heeft sommigen bevreemd dat ze er zo volkomen aan ten onder ging, anderen achtten het verklaarbaar, omdat Harm toch de enige op aarde was waarmee ze heel haar leven had gedeeld. En nadat ze hem die morgen door het kerkpaadje naar de tuin van mijnheer Voordeman zag lopen heeft ze hem nimmer teruggezien. Niemand heeft hem teruggezien, om de eenvoudige reden dat er niets meer te zien was.

De oorlog is wreed en een verdwaalde blindganger is in vredestijd niet minder wreed.

En de mens, het wezen dat zo dikwijls zinloos geweld ontketende, kan zo vertederend lief zijn, maar ook meedogenloos hard. Het kleine Houtwijk is feller dan ooit met de neus op deze naakte waarheid gedrukt.

Die ongeluksmiddag werd Elze op de verpleeginrichting waar zij werkte, van het vreselijk gebeuren voorzichtig op de hoogte gesteld. Ze ging direct mee en in het huisje trof zij Dieke met enkele naaste bureu. Er was geen zinnig woord met haar te spreken. Elze werd door de anderen geraadpleegd, als gold het haar eigen vader. Zij hielp adviseren hoe er gehandeld moest worden en ze gaf naar beste weten haar raad. Adressen van mensen die in de oorlog bij Harm en Dieke waren geweest werden achterhaald en uitnodigingen tot bijwonen van de droeve plechtigheid werden verzonden.

Doch het was een niet grote schare belangstellenden welke de begrafenis bijwoonde. Dieke zelf kon er niet zijn en Elze liep als enige naaste achter de baar. Verder meest mensen uit Houtwijk en een enkele relatie uit de oorlogsdagen. De meesten deden het af met een kort briefje, een nietszeggend kaartje en sommigen lieten helemaal niets van zich horen.

Er werd nog enige weken over nagepraat, toen raakte het ge-

beuren met Harm al weer een weinig op de achtergrond.

Elze nam haar ontslag omdat Dieke niet alleen kon blijven. Door het aannemen van thuiswerk kan ze nog een behoorlijk loon verdienen en in haar onderhoud voorzien.

Maar in het dorp ziet men haar niet zoveel meer; de boodschappen laat zij bezorgen, bakker en winkelier zijn dan ook bijna de enigen die nog regelmatig met haar in contact komen.

De zomer is warmer dan de laatste jaren het geval is geweest. Wekenlang staat de wind in het oosten en het is, alsof er maar geen regen wil komen. In het kleine hofje heeft Elze, zo goed en kwaad het haar lukken mocht, nog het een en ander gezaaid, maar door de aanhoudende droogte is er maar weinig van terecht gekomen.

Dieke zit zo nu en dan buiten op een stoel, nauwelijks nog beseffende wat er om haar heen gebeurt en Elze moet haar doorlopend in de gaten houden. Ze kan er uren wezenloos zitten staren, dan plotseling met een verdwaasd gezicht ópstaan, het kerkpadje inkijken en roepen: 'Kijk, daar komt hij weer aan. Daar is Harm weer!'

Dan moet Elze haar met zachte hand weer naar de stoel terugbrengen en op dagen wanneer zo iets zich dikwijls herhaalt is ze blij dat de avond aanbreekt en ze Dieke naar bed kan helpen. Want slapen kan die ondanks alles wondergoed, al heeft ze meestal eenmaal in de nacht een ogenblik dat ze over Harm droomt.

Het is weer een warme julidag geweest. De zon is als een reusachtige oranjebol in het westen ondergegaan en binnen in het huisje hangt nog de benauwende hitte van de nu voorbij dag. Elze heeft Dieke reeds naar bed geholpen en in het schemerdonker zit ze nog even over het werk dat ze heeft verricht na te denken. Maar erg concentreren kan ze zich daarbij niet. Haar gedachten zijn deze avond zo vreemd, zo geheel anders dan gewoonlijk. Ze voelt, hoe eenzaam het eigenlijk rond haar is geworden en denkt terug aan de dagen toen ze nog volop in het

dorpsleven was opgenomen. Het is eigenlijk nog zo kort geleden en het lijkt Elze of er haast jaren over zijn heengegaan.

Ergens heeft die eenzaamheid haar een beetje onverschillig gemaakt.

Ze hoort hoe de oude klok in de schemerdonkere keuken de tijd wegtikt: seconden, minuten, die zich vormen tot uren. En die keren nimmer terug, zo overdenkt ze. Haar jonge leven ebt, zonder dat ze het zich eigenlijk volkomen bewust is, weg met de uitzichtloze sleur waarin zij zich nu bevindt. Weet ze eigenlijk nog wel dat ze jong is?

Ze schrikt op uit haar overpeinzing wanneer er haast geruisloos een donkere gestalte in de deuropening verschijnt. Even heeft ze moeite om te zien wie het is.

‘Dag Elze,’ klinkt het zacht.

Ze hoort nu dat het Tonny is.

‘Gunst, Tonny!’ zegt ze op haast fluisterende toon.

Ze weet niet waarom, maar sterker nog dan daarstraks voelt ze, hoe anders ze vanavond is.

Tonny pakt een stoel en gaat zitten.

‘Je wou zeker eens even komen praten? Nou, ik zou niet weten wanneer ik je heb gezien,’ zo begint ze het gesprek.

Neen, Tonny weet het ook niet, maar hij informeert: ‘Hoe gaat het met Dieke?’

‘Een zielig mensje geworden, Tonny. Ze slaapt nu.’

‘En met jou?’

‘Je bent nogal belangstellend.’

‘Ja, waarom niet? Ben je dan volgens je eigen mening geen belangstelling meer waard?’

Even zwijgt Elze. ‘Och, ik weet het niet; alles interesseert me op het ogenblik zo weinig. Waarvoor zou ik eigenlijk nog interesse hebben? Wat heeft het leven mij hier nog te bieden? Het is iedere dag maar weer dezelfde sleur.’

‘Dus je vindt het misschien wel leuk, dat ik eens even langs kom om een babbeltje te maken, ook al is het wat laat?’

‘Och, Tonny, voor een gezellig praatje is het eigenlijk nooit te laat.’

Ze schenkt hem een glaasje limonade in. Hij drinkt er een teug van en voelt hoe lauw die is.

‘Je komt zeker van Margje?’ vraagt ze dan.

Hij wacht even met antwoorden. ‘Nee, toch niet. Ik had er eigenlijk vanavond wel naar toe gewild, maar ik kon niet.’

‘Drukte in de zaak?’

‘Nee, dat bepaald niet, maar ik wou naar jou toe.’

‘Om met mij te praten?’

‘Ja, dat geloof ik wel.’

Hij schikt wat naar haar toe. Ze ruikt de geur van zijn fris gewassen lichaam en voelt dat hij even haar hand raakt.

‘Je bent nu wel erg alleen, niet waar, Elze?’

‘Hoe bedoel je: nu, vanavond?’

‘Nee, altijd. Dieke is toch eigenlijk geen mens meer om mee te leven, vooral niet voor een jong meisje als jij. Het is hard, maar waar. Heb je nou eens nooit het verlangen in je, dat er eens iemand bij je komt?’

Ze antwoordt niet direct.

Hij pakt voorzichtig haar hand, houdt die losjes vast en vraagt: ‘Is er nog altijd vriendschap tussen ons, Elze?’

Ze laat het toe en zegt: ‘Ja, waarom niet, Tonny? Ik heb vriendschap nu meer nodig dan ooit.’

Dan is er een poos stilte in het donkere vertrek, waar de zoele warmte nog maar niet wil wijken.

Ze gaapt even, moe van de zorg en de drukkende hitte.

‘Je gaat zeker nu ook zo slapen?’ vraagt hij dan.

Er is in hem een gespannen afwachten.

‘Laten we buiten verder praten, Tonny,’ zegt ze en maakt haar hand uit de zijne los. ‘Koelte zal je goed doen.’

Geruisloos lopen ze naar buiten en nemen plaats op het kleine houten bankje, dat Harm daar eenmaal timmerde.

Ze ziet naar de sterrenklare avondhemel en zucht diep.

‘Heb ik het mis, Tonny, wanneer ik zeg te begrijpen wat je bedoelt?’

Hij antwoordt niet, wil weer haar hand vatten, doch nu weigert ze. Haar woorden zijn dan diep doordacht en ernstig: ‘Misschien is de koelte ook goed voor mij, Tonny. Ik schaam me er niet voor, dat aan jou te bekennen.’

Hij zucht en zegt ontroerd: ‘Ik vind je zo vreemd, Elze. Ja, ik vind mezelf ook vreemd. Wat is er eigenlijk met ons?’

‘Ik geloof van niets, Tonny. Ik ben een vriendin van je. Is het niet eerlijk van een meisje om te bekennen dat vriendschap soms plotseling heel onverwachte moeilijkheden kan scheppen?’

‘Door mijn toedoen?’

‘Misschien wel, misschien ook niet alleen daardoor. Maar Tonny, hoe is het met Margje?’

‘Ik wou vanavond niet naar haar toe. Bij haar kom ik nog dikwijls genoeg, dat weet ik nu wel zeker.’

Hij voelt dat Elze van deze woorden schrikt.

‘Zo? Ik geloof dat ik je begrijp. Maar waarom dan nog wel zo laat op bezoek bij mij? Was het om dat moment van zo even? Tonny, hoe staat het nu toch met jou!’

Hij begint zacht te huilen. ‘Elze, wat heeft die oorlog ons toch miserabel slecht gemaakt. Kun jij dat nou allemaal begrijpen?’ ‘De mooiste jaren van ons leven zijn verloren gegaan, Tonny. We proberen maar al te vaak de steeds weer zaligmakende gedachte aan vroeger levend te houden. Soms lukt dat, maar niet altijd, zoals bij mij deze avond. We hebben het gevoel, dat wat we gemist hebben te moeten inhalen. Op bepaalde ogenblikken gooien we de normen van fatsoen daarbij als nodeloze ballast over boord.’

‘Ja, dat heb ik gedaan, en dat heeft Margje gedaan. Jij niet, Elze!’

‘Nee, Tonny, ik niet. Juist nog niet, maar ik geloof dat ik niet beter ben dan jullie. Ergens geloof ik dat we niet van slecht zijn mogen spreken. Misschien heb ik het wel moeilijker dan jij en

Margje. Ik heb hier enkel de herinnering, waarvan ik je eerder heb verteld en ik voer nog steeds de strijd om die voor mij te behouden. Maar er is ook mijn lichaam, dat misschien niet altijd met een herinnering tevreden zal kunnen zijn. Ik wil er eerlijk over spreken, waarom zou ik huichelen? Dat ik daarbij wel eens strijd te voeren heb, zal je duidelijk zijn. Maar, Tonny, je houdt toch ook werkelijk wel van Margje?’

Hij wacht even. ‘Beslist wel, Elze, en ze is vast ook goed voor mij. Maar misschien gebeurde vanavond dit hier, omdat zij voor mij eigenlijk te gemakkelijk bereikbaar was. Ik ben me bewust dat het einde van onze vriendschap niet ver meer zal zijn; ik zie zoveel dingen die er op wijzen.’

‘En daarom was het, dat je voor eenmaal iets van me verlangde?’

‘Nu al met meer, Elze, eerlijk niet.’

‘Zijn we eigenlijk wel zo slecht als we onszelf proberen wijs te maken? Ik geloof het niet. De oorlog heeft veel begrippen van degelijkheid en burgerlijk fatsoen doen wankelen en hun voosheid aangetoond. Ik heb wel eens het gevoel dat we in zeker opzicht eerlijker zijn geworden. We hebben er minder behoefte aan dan vroeger om ons mooier voor te doen dan we werkelijk zijn. Ik durf gerust te vloeken tegen vrome huichelarij, niet tegen een eerlijke liefde. Daar kan ik alleen respect voor opbrengen en de wil om ze te begrijpen.

Ik weet het reeds lang: Je houdt van mij en ook van Margje. Wees blij, Tonny, dat zij de jouwe wordt. Ik heb er vrede mee, ook omdat ik jou nooit dat geluk zou kunnen geven dat zij wel kan.’

‘Je bedoelt Elze...’

‘Later, Tonny. Samen met Margje zullen we daar nog eens over spreken. Laat ik je nu met haar feliciteren!’

Hij hapert even in zijn woorden. ‘Maar het is nog zo pas, Elze! Niemand in het dorp weet het nog, we weten het zelf nog maar enkele weken.’

Ze staan daar even zwijgend in de mooie julnacht. Het wordt in deze tijd van het jaar nauwelijks volkomen donker; in het noorden is nog flauw de gloed van het verdwenen daglicht zichtbaar.

Binnen in haar bed roept de oude Dieke klagend om Harm.

‘Moet je niet even naar haar toegaan?’ vraagt Tonny.

‘Neen, zo doet ze elke nacht een keer, maar uit haar bed komen doet ze niet.’

‘Wat heeft die oorlog toch eigenlijk een verdomde boel ellende gebracht, Elze. Zullen de mensen dan nooit leren om met elkaar in vrede te leven?’

Ze zucht, blijft even haar antwoord schuldig, doch het komt.

‘Tonny, laten we daar nu niet meer over praten. Ik heb de strijd gestreden welke ik meende te moeten strijden. Ik heb me in dienst gesteld van de vervolgd en verdrukten, wie of het ook waren. De strijd is voor mij nog niet afgelopen, hij is nog zo dichtbij. Daarbinnen is Dieke, die met haar door haarzelf niet begrepen ellende alles van mij vraagt. Je weet het, er is zoveel anders dat het mij moeilijk maakt. Hoe zwaar het me soms ook valt, toch wil ik trachten het vertrouwen te behouden, in mijzelf en in een ander.’

‘Zal ik Margje van dit alles vertellen, Elze?’ vraagt hij dan.

‘Natuurlijk, Tonny. Tussen ons drieën mogen geen geheimen bestaan, des te beter kunnen we alles van elkaar begrijpen.’

Ze geeft hem een bemoedigend schouderklopje en gaat dan met langzame tred het huisje binnen.

Hij loopt, alles nog eens diep overdenkend, door het stille paadje huiswaarts. Boven hem twinkelen de sterren aan de heldere zomemachthemel. In de verte klinkt het geluid van een accordeon. Hij weet het: in de grote garage van voerman Bantink geeft kleermaker Nelis dansles. Hij is een handig mannetje, rijk bedeed met humor en een goed gevoel voor maat en muziek. In één ding is hij een uitblinker: dansen is altijd een bijzonder sterke kant van hem geweest.

En er zijn er zovelen die het niet kunnen en het daarom willen leren. Want vijf jaren lang kregen ze er de kans niet voor. Nu telt Nelis hen tegen flinke betaling de passen van de foxtrot, Engelse wals en zo meer voor. Hij begint 's avonds om acht uur al met de eerste 'cursisten' en dat gaat door tot het middemachtelijk uur.

Want de mensen willen dansen, liefhebben en vergeten; de oorlog is immers alweer ruim een jaar voorbij...

16

Het gaat met Dieke steeds meer achteruit.

Was ze aanvankelijk geestelijk volkomen gebroken, nu beginnen ook haar lichamelijke functies in erge mate te verslappen, waardoor de zorgen voor Elze nog groter worden. Wanneer ze eens een poos naar de kerk gaat om er haar werk te doen, moet ze het zo schikken dat het valt in de tijd wanneer Dieke slaapt. Eigenlijk dommelt ze voortdurend, maar soms krijgt ze van die ogenblikken waarin ze, voor zover haar oude lichaam dat nog toelaat, opvliegt en begint te praten alsof Harm er nog is.

Even later valt ze dan weer terug in haar halfbewustzijn en reageert in geen enkel opzicht op wat er om haar heen of met haar gebeurt.

Op zondagmorgen, wanneer Elze voor haar werkzaamheden als kosteres naar de kerk moet, komt een vrouw uit de buurt bij haar om op Dieke te letten. Na de kerkdiensten is er weer dezelfde eentonigheid als op andere dagen.

Het is al vrij laat wanneer op een avond de dominee nog bij Elze binnenkomt. Ze ziet er een weinig vreemd van op en groet: ‘Wel, dominee, nog zo laat op bezoek?’

Ze biedt hem een stoel aan.

In een hoek van het keukentje zit Dieke, Elze heeft haar zojuist klaar gemaakt voor de nachtrust.

Het is alsof het mensje de stem van dominee herkent. Ze ziet wat verwaasd in zijn richting en flauw verstaanbaar zegt ze: ‘Ja... Harm komt zo... Hij moet eerst de kippen nog wat voer geven... Maar de kerk gaat toch ook pas over een uur aan...’

Dan spreekt ze een reeks onverstaanbare zinnen uit, begint met haast huilerige stem te lachen en slaat zich als een waanzinnige op de knieën.

Dominee ziet even geschrokken en vertwijfeld toe. Dan zegt hij: ‘Elze, dat gaat zo niet langer. Zoiets is voor jou niet vol te houden. Dieke moet naar een tehuis waar ze haar volledig kunnen verzorgen. Vind jij dat zelf ook niet?’ Elze weifelt even met haar antwoord.

‘Dieke hier weg, dominee? Ja, inderdaad, ik geloof dat het beter is; het kan zo niet langer. Ik kan haar in dit huis niet de verzorging geven welke ze nodig heeft en ...’

Ze spreekt zich niet verder uit.

‘Neen, Elze, ook voor jou kan het zo niet langer. Dat is voor één mens alleen niet vol te houden, al ben je ook geestelijk nog zo sterk.’

Dan is er even een volkomen stilzwijgen in het kleine huisje. In beider gedachten leeft dezelfde vraag: Hoe moet hier gehandeld worden?

Plotseling gooit dominee het gesprek in een andere richting. ‘Hoe lang ben je nu al hier, Elze?’

Ze moet even nadenken. ‘Vanaf half augustus 1944,’ rekt ze na.

‘Dat is dus al bijna weer twee jaar.’

‘Inderdaad, al weet ik het nog als kwam ik hier gisteren. Het was midden in een mooie nacht; er werd verschrikkelijk gevlogen, horen en zien verging ons bijna. Maar tante Ko, die me aan de grens had overgenomen, was evenals ik niet bang. Op maar enkele honderden meters van ons vandaan boorde zich met oorverdovend lawaai een aangeschoten bommenwerper brandend in de grond. Door de felle benzinebrand was alles om ons heen even helder als de dag. We gooiden ons plat op de grond en wachtten een poosje af. Bommen en munitie sprongen uiteen, maar we hadden maar één hoop: niet te worden ontdekt. Toen het vuur wat verminderde gingen we verder, kwamen door het

voor mij geheel vreemde dorp en tante Ko bracht mij hier bij Harm en Dieke.’

‘Wie was tante Ko?’ vraagt dominee.

Elze ziet hem aan.

‘Ik weet het niet, dominee. Ik heb er ook later nooit naar gevraagd. Misschien dat Harm en Dieke het wel wisten, maar die zeiden niets. Trouwens, we waren allemaal geheim met onze namen, dat weet ik van mezelf wel uit de maanden die erop volgden.’

Dominee strijkt even nadenkend langs zijn kin en ziet zwijgend in de schemering daarbuiten.

‘Ja, er waren heel wat naamlozen in die tijd, maar dat waren vaak niet de slechtsten, Elze!’

Ze antwoordt niet, loopt op Dieke toe, die als een kind wild om zich heen begint te grijpen en een bloeiende geranium uit het vensterbankje slaat. Met een doffe plof valt het roodstenen potje met de aardkluit op de keukenvloer. Elze pakt het op en legt het in een hoekje.

Ze zucht: ‘Och, dominee, het heeft geen zin meer om over goed of slecht te praten. We moeten verder, al is het soms ook nog zo moeilijk.’

‘Maar hier gaat het toch zo beslist niet meer, Elze! Zal ik er eens met het kerkbestuur over spreken?’

Ze ziet naar Dieke en voelt dat er nu in zekere zin een vonnis over die zal worden uitgesproken, maar ze is zelf niet minder dan dominee overtuigd dat er gehandeld moet worden.

‘Het is misschien wel het beste, dominee,’ antwoordt ze dan.

Deze staat op en zegt: ‘Ik ben blij, Elze, dat je er ook zo over denkt. De gemeenschap heeft een plicht tegenover Dieke, en die moet naar beste kunnen worden nagekomen. We hebben er in stilte reeds eerder over gesproken doch meenden, alvorens tot handelen te willen overgaan, ook jou erin te moeten kennen. Er is immers geen enkele verdere familie van Dieke?’

‘Neen, ze heeft geen familie meer, dominee, dat heeft ze mij

vroeger wel eens verteld. Eigenlijk heeft ze niets meer.'

'Ze heeft jou, Elze. Ik weet, hoe blij Harm en Dieke waren, toen je besloot te vragen, voorlopig hier te kunnen blijven. Eigenlijk is dat het enige goede wat we van de oorlog hebben overgehouden, zeiden ze toen kort na de bevrijding tegen mij.'

Elze knikt zwijgend. 'Ja, het slechte kwam later voor hen nog wel,' zegt ze dan.

Beiden zien, hoe Dieke vertwijfeld de hand uitsteekt naar iets dat er niet is.

'Elze, we zullen er werk van maken, overtuigd dat het ook jouw instemming heeft.'

Ze knikt bevestigend en laat de dominee uit. Ze ziet hoe zijn statige figuur verdwijnt in het schemerdonkere kerkpadje.

Dan blijft ze nog even in de deuropening staan en constateert dat in het zuiden de lucht zwaar en donker wordt. Nadenkend over het gesprek gaat ze dan naar binnen en helpt Dieke in bed. Ze moet er even van rillen, wanneer ze overdenkt, dat ze met een kind van maar enkele maanden oud evenveel werk zou hebben.

Deze nacht kan ze de slaap maar niet vatten, er is zoveel dat haar bezig houdt. Het is alsof veel dingen uit vervlogen jaren opnieuw tot haar terugkomen: vader, moeder, Joury, de oorlog, deportaties, werkkampen, de ontvluchting naar Harm en Dieke...

Ze ziet door het kleine slaapkamerraampje dat het begint te weerlichten, dommelt dan in doch wordt na een poos met schrik wakker.

Het komt door de regen, die fel neerklettert op het oude dak. Ze hoort hoe windstoten om het huisje gieren en ziet hoe de bliksemstralen steeds feller haar kamertje verlichten. Knetterend volgen de donderslagen elkaar op en de ruiten van het raampje trillen in de sponningen. Maar ze komt er niet voor uit bed; wat heeft het immers voor nut? Heeft ze al niet duizendmaal erger

meegemaakt dan een felle nachtelijke onweersbui?

Wat is er eigenlijk nog dat ze kan verliezen? Niets immers!

Zij die nog iets in haar leven betekenden waren Harm en Dieke. En Harm is niet meer, ja eigenlijk is Dieke ook al voor haar weg. Een geestelijk en lichamelijk wrak, waarvoor de dominee een beter onderkomen wil zoeken.

En ja, dan is Tonny van Anne Borkes er ook nog. Die mag haar graag, dat weet ze. Ze had hem zonder enige moeite kunnen krijgen en wanneer ze eerlijk bij zichzelf te rade gaat, mag ze hem ook wel. Maar ze zal de eerste jonge liefde in haar vaderland nooit kunnen vergeten. Tonny heeft ze bewust steeds als een goede vriend gezien, die haar hielp wanneer zij het nodig had.

Een jongen, die in zijn sterk mannelijke emoties eenmaal verder wou gaan dan zij verwachtte. Kan ze het hem eigenlijk kwalijk nemen? Neen, bepaald niet, want was ze zelf ook wel eens niet een ogenblik anders dan ze zich immer had voorgesteld te willen zijn?

Tonny houdt ook van Margje en die liefde is wederkerig. Margje wil en kan zich met alles aan Tonny geven. Zij kan dat niet, wil dat ook niet.

Die twee zullen nu spoedig gaan trouwen. Het dorp weet het waarschijnlijk nog niet, want er is nog geen praat van.

Ze gunt die beiden het grote geluk.

Een felle donderslag doet het huisje in zijn gebinten schudden. Nu schrikt ze toch even op, gaat uit haar bed en opent het raampje. Buiten valt de regen nog steeds in stromen neer; een heerlijk frisse lucht komt haar tegemoet. Ze houdt haar klamme handen even onder het regenwater dat van het dak stroomt; het geeft haar een vreemd gevoel. Een weinig gespannen luistert ze, hoe in het dorp stemmen klinken. Het bevreemdt haar een weinig, maar er is niets te zien. Het zullen wel mensen zijn, die naar buiten zijn gekomen om te zien of er ook wat bijzonders aan de hand is, na die hevige slag van daareven.

Maar er is niets dat op enig onheil wijst. Dan hoort ze, hoe Dieke weer onrustig wordt en begint te roepen. Voorzichtig gaat ze even naar haar kamer en wacht tot Dieke weer rustig wordt.

Elze weet nu, dat deze niet meer voor de morgen wakker wordt, ze kent het verloop van Diekes nachtrust al precies. Dat het heeft geonweerd, daarvan heeft het mensje niets bemerkt.

Even staart ze nog in de duisternis van de nacht. Het weerlichten wordt zwakker, de regen valt nu wat minder hevig. Ze stapt in haar bed en eindelijk komt ook voor haar een diepe slaap. Wanneer ze daaruit ontwaakt ziet ze, dat het veel later is dan het uur waarop ze gewoonlijk haar werk begint.

Nog maar nauwelijks zit ze achter haar kopje thee, of de postbode komt de krant bezorgen. Maar hij doet het deze morgen anders dan gewoonlijk. Nu niet met zijn gezicht maar vluchtig achter de half geopende deur en het vluchtige 'Alsjeblieft', waarmee hij gewoonlijk de post op tafel deponeert. Neen, hij neemt even de tijd en komt het keukentje binnen. Elze kent hem goed: Henk Weltink, een nog jonge, pasgetrouwde man, die ook met haar in de bevrijdingsrevue samenspeelde.

'Goedenmorgen, Elze,' groet hij. 'Wat een weertje, vannacht!' 'Ja, het ging er flink op,' zegt ze.

Hij blijft even staan, kijkt haar aan en zegt dan: 'Je weet het zeker nog niet, maar Jan Breekhorst is vannacht door de bliksem geraakt. Dood! Hij moet, naar men meent te kunnen afleiden, met een dronken gezicht onder de weideafrastering vlak bij de boerderij van zijn broer hebben gelegen, toen de bliksem de draad raakte en ook hij wat van de lading meekreeg. Men vertelt in het dorp, dat hij gisteravond een hele poos bij Anne Borkes in het café is geweest en met een half zatte kop er weer tegenover haar over begon, of ze nou nog niet van gedachten was veranderd en met hem wou trouwen. Toen het Anne begon te vervelen, moet ze hem de deur hebben gewezen.'

Elze staat even verstomd. 'Jan Breekhorst dood?' vraagt ze dan.

Henk kijkt haar aan. ‘Ja, die kende je immers wel?’

Ze zegt niets, wil er niets op zeggen, omdat ze wel weet in wat voor zin Henk antwoord van haar verwacht. Alleen vraagt ze: ‘Drink je een kopje thee?’

Maar Henk heeft nu geen tijd meer, kijkt werktuiglijk wat of het volgend adres is waar hij heen moet en haalt zijn bodetas wat hogerop. Met een ‘Goedenmorgen, Elze’, verdwijnt hij. Buiten, op zijn fiets gesprongen, vervolgt hij zijn weg, een vrolijk liedje fluitend. Voor hem is de dood van Jan Breekhorst een bijkomstigheid die hem weinig doet.

Het gaat door Elzes gedachten: Jan Breekhorst dood. Is dat misschien gebeurd toen het die ene keer zo fel donderde? Was dat het moment waarop haar grote tegenspeler uit het aardse leven werd weggerukt?

Zwijgend maakt ze een kopje thee met beschuit voor Dieke gereed en zet dat weg in het glazen muurkastje, want die zal nog wel even blijven slapen. Dan ruimt ze de tafel af en loopt even het bloemenhof je in; na de onweersnacht ruikt het er frisser dan de voorgaande dagen.

Ze plukt er een klein boeketje om dit binnen in een vaasje te zetten en treft dan voorbereidingen om aan haar thuiswerk te kunnen gaan.

17

Er is nieuws te over in Houtwijk.

De oude Dieke is, mede door de bemoeienis van de dominee, weg uit haar huisje en opgenomen in een tehuis waar men haar de verzorging kan geven die ze nodig heeft. Allen die van nabij wisten, hoe moeilijk Elze het met haar had, zijn het er over eens dat dit de beste oplossing is. Toen het er op aankwam vroeg die Elze warempel nog even de tijd om er nog eens over na te denken, maar na een ernstige en laatste overweging vond toch ook zij dat het niet anders kon. De vraag, hoe of het nu verder daar in dat kleine huisje aan het kerkpaadje zal gaan, is er een die in veel Houtwijkse binnenkamers wordt besproken.

Maar er is nog meer nieuws in het dorp: Tonny van Anne Borkes gaat trouwen met Margje Krijger. Er wordt gesmoesd dat het niet anders kan, maar zeker weet niemand het nog. Sommigen zeggen dat het er dik in zit, want anders had hij die Elze ook nog wel een poosje op sleeptouw gehouden. Daar was hij immers ook nog al gek op?

Maar nieuws dat direct in het oog springt is, dat de kerk weer wordt gerepareerd. Gauwer dan menigeeen had verwacht, wordt met de herstelwerkzaamheden begonnen. Op een warme augustusdag rijdt een truck met een grote aanhanger het dorp binnen. Een hoeveelheid steigerpalen, planken, touwwerk en zo meer wordt bij de kerk afgeladen. Al spoedig beginnen vreemde mannen met de opbouw van het steigerwerk rond de beschadigde kerktoren.

Er is voor de Houtwijkers geen enkele bekende bij. Ze moeten van een grote aannemersmaatschappij zijn, die gespecialiseerd is in een werk als wat hier moet gebeuren. Het zijn allen be-

trekkelijk jonge, steviggebouwde kerels die met hun ontbloot en door de zon gebruid bovenlijf wel van aanpakken weten. De meesten van hen, een zestal, konden bij Anne Borkes een verblijf vinden. Het zijn nog al vrolijke en praatgrage jongens, die het werk aan de kerk in Houtwijk nog maar een klusje vinden bij hetgeen ze op andere plaatsen wel hebben opgeknapt. Een karweitje van hooguit een maand of twee, zo hebben ze gezegd. De opzichter is een oudere, bedaarde en reeds grijzende man, die het blijkbaar met zijn jongens goed kan vinden. Men ziet hem dikwijls in gesprek met de dominee en de leden van het kerkbestuur. Deze herstelwerkzaamheden brengen ook voor Elze uiteraard wat meer drukte mee, maar dat is nog niet het enige. ‘De baas’, zoals men hem steeds hoort noemen, heeft bij haar een tijdelijk onderkomen gekregen. Dat was zuiver toeval, ontstaan door het feit dat Anne Borkes met de beste wil niet meer slaapplaatsen voor deze mensen ter beschikking kon stellen.

Elze kwam reeds direct bij de aanvang der herstelwerkzaamheden met hem in contact. Mede op advies van Anne werd haar gevraagd, of zij deze man, een stoere vijftiger, niet voor een tijdje in de kost wou nemen.

Zo iets zou haar inkomen nog wat kunnen vergroten.

De eerste indruk welke Elze van hem kreeg was gunstig, en mede in overleg met de dominee besloot ze op de aanbieding van Anne in te gaan.

Wanneer ze op een mooie zonnige morgen ziet, hoe de steigers reeds tot aan het bovenste deel van het muurwerk reiken, denkt ze terug aan een declamatie welke zij in de bevrijdingsrevue voor honderden Houtwijkers bracht.

Vreemd, dat die regels nu, wanneer ze daar zo alleen in het eenzame huisje staat, plotseling weer in haar gedachten komen:

Wij allen moeten schouwen droeve resten:
vernielde bouwsels, vol gekromd metaal,

ontzielde lijven van de allerbesten,
geschonden kunst. Hoe kon dat allemaal?

Soms, wanneer de wind uit het zuiden waait, kan ze het gezang van de mannen die daar hoog op de steigers werken bij huis horen.

Wanneer 'de baas' des avonds bij haar in de keuken zit is hij meestal druk met het maken van berekeningen, het bijhouden van werkboekjes, bestellen van materialen en ander administratief werk.

Als hij daarmee klaar is pakt hij dikwijls even de krant en leest die vluchtig door. Hij is steeds correct en uiterst beschaafd tegen haar. Wanneer hij vrijdagavonds voor zijn weekend tot maandag naar zijn woonplaats vertrekt, groet hij met steeds weer dezelfde woorden: 'Nou, tot maandag, juffrouw Elze!'

Het is geen wonder, dat een enkeling in het dorp durft op te merken: 'Die baas wist wel wat hij deed, toen hij zijn jongens bij Anne onderbracht en zelf bij Elze zijn kosthuis koos. Kreeg hij haar daardoor niet haast als op een presenteerblaadje aangeboden?'

Die roddelpraatjes waren evenwel reeds door Elze voorzien, doch ze had er maling aan, vooral ook omdat het een man betrof, die bij wijze van spreken haar vader kon zijn.

Hoewel ze door verschillende dingen wat de kerk betreft, al dikwijls met hem moest samenwerken, en ze zo elkaar al spoedig vrij goed kennen, blijft de conversatie vrijwel steeds tot het strikt noodzakelijke beperkt. Zelfs des avonds wanneer hij met alles gereed is, wordt er nog niet veel door hen gesproken

Totdat op zekere avond 'de baas' schijnbaar niet bijzonder goed met zijn werk kan opschieten. Elze ziet onder haar eigen werk door, dat het bij hem niet wil vlotten en ze schrikt niet weinig, wanneer ze hem plotseling met het hoofd in zijn handen zwijgend in het lamplicht ziet staren.

'Is er iets?' vraagt ze.

‘Neen, juffrouw Elze, er is niets. Ik was alleen even met mijn gedachten ergens anders.’

Eerst wil ze niet meer vragen, schenkt hem een tweede kopje koffie in. Hij heeft nooit veel gesproken, maar ze meent er goed aan te doen, het nu eens tot een uitvoeriger gesprek te laten komen.

‘Dacht je aan thuis?’ vraagt ze dan voorzichtig.

Hij ziet haar even ernstig aan. Ze voelt dat haar vraag hem schokt en ontwijkt even zijn blik.

Langzaam zegt hij dan: ‘Ja, juffrouw Elze, ik dacht aan het thuis dat eens was.’

Zijn ogen worden een weinig vochtig en Elze wordt er verlegen onder. Ze zou wat willen geven, wanneer ze deze vraag niet had gesteld. Haar steeds zo zwijgzame kostganger heeft tot nog toe iets voor haar verborgen gehouden, dat voelt ze nu duidelijk. Maar er is ook in haar de verwachting, dat hij het nu zal willen vertellen.

‘De baas’, die dagelijks zijn jongens daar boven op de steigers zijn instructies geeft, die door de Houtwijkers als de man waarom heel het herstel van hun kerk draait met enig respect wordt gegroet, is nu zichzelf niet meer. Tussen zijn tranen door vertelt hij van zijn leed.

‘Vandaag drie jaren geleden gebeurde het, nu bijna op het uur af. We zaten thuis aan tafel, gereed om naar bed te gaan, doch wachtten nog even omdat er wat vliegtuigen overvlogen. Niet eens zo heel veel, maar er werd wel luchtalarm gegeven en daarom wilden we naar de kelder gaan, die ik zoveel mogelijk had versterkt en waar we ons altijd betrekkelijk veilig waanden.

Ik liep nog even voorzichtig naar buiten, om te zien of er nu eigenlijk wel veel aan de hand was. Plotseling hoorde ik een hoog fluitend geluid boven onze buurt, toen ineens niets meer. Wat er werkelijk gebeurde, hoorde ik later in het ziekenhuis, toen ik weer een weinig herstellende was.

Een aangeschoten vliegtuig liet zijn bommen los...

Voor mij was er toen niets meer, juffrouw Elze. Niets meer ... Begrijpt u wat ik bedoel?

Mijn vrouw en mijn drie kinderen in één slag weg, voor altijd...'

Elze is nu tegenover hem aan tafel gaan zitten. Ze kijkt hem aan, doch moet plotseling haar ogen afwenden. Zo heeft ze nog nooit een oudere man gezien. Ja, toch: haar vader, toen de oorlog pas was uitgebroken en die wist, hoe het er voor hen uitzag.

Een poosje wordt er door geen van beiden gesproken; alleen is er het zachte snikken van haar kostganger.

'Ik weet alles van oorlog af,' zegt ze dan. 'Ja, alles weet ik ervan, maar dat vertel ik nu liever niet.'

Ze doet moeite hem weer te kunnen aankijken; het is alsof er een blik van stil begrijpen in zijn ogen ligt.

Ze is verwonderd, hoe gauw hij zijn emoties weer weet te beheersen en het gesprek met haar kan voortzetten.

'Ik heb leren te aanvaarden, juffrouw Elze, maar het viel mij heel erg moeilijk,' zegt hij nu berustend. Hij ziet haar aan en zijn ogen verraden, dat er vragen omtrent haar bij hem zijn.

Hij wil het gesprek niet zonder meer af breken, bemerkt ze.

'Jij bent geen Houtwijkse?'

'Neen, ik kom hier niet vandaan.'

'Nog niet zo lang hier de kosteres, heb ik gehoord?'

'Neen, sedert Harm die hier met zijn vrouw woonde, werd gewond tijdens het bombardement op de kerk.'

'Ja, ik heb de dominee er het een en ander over horen vertellen. Je was niet bang, naar men zegt?'

'Ik weet het niet. Misschien was ik het toch wel, maar soms kan een mens al zijn angst van zich af zetten. Dat wil niet zeggen dat je inderdaad niet bang bent.'

'We hebben nog iets onder het kerkorgel gevonden, helemaal in een verborgen hoekje. Daar had jij onderduikers verstopt?'

Ze knikt flauwtjes. 'Ja, inderdaad heb ik daar enkele mensen

verborgen gehouden.’

Hij haalt dan een ietwat bevuilde foto uit een boekje tevoorschijn en geeft ze haar. Zwigend wacht hij af, hoe haar reactie zal zijn.

Elze ziet nu de beeltenis van een knappe, nog betrekkelijk jonge vrouw. Er onder staat met sierlijke hand geschreven: *Toujours chez toi.*

‘Altijd bij jou...’ zegt ze zacht en er komt een medelijdend lachje om haar mond.

‘Van een Fransman zeker, denk je ook niet?’ vraagt hij.

‘Mogelijk wel. Hij is hier goed weggekomen. Wie weet of het is inderdaad voor die twee zo gelopen.’

‘Je vroeg nooit naar namen, wanneer je iets deed?’

‘Neen, die wou ik nooit weten. Dan kon men ze mij immers ook niet afpersen, indien er eens iets mis ging.’

‘Het ging je er nooit om, wat voor nationaliteit ze hadden?’

‘Neen, daar vroeg ik nooit naar. Wel weet ik, dat er ook een Duitse soldaat bij was. Ik vertrouwde hem en behandelde hem als de anderen. Hij heeft mijn vertrouwen niet beschaamd.’ Even wacht hij met zijn vragen, doch ziet haar doordringend aan.

‘Je bent zelf een Poolse van afkomst?’

‘Wie heeft dat gezegd?’

Hij is zichtbaar even verlegen door deze wedervraag. ‘Nou ja, een mens vangt wel eens iets op. De Polen, dat is een moedig volk.’

‘Ik ben blij dat je het weet.’

‘Ga je nog eenmaal weer terug naar je land? Je hebt hier immers ook niets?’

Ze zwijgt, neemt een handwerkje op.

‘Neem me niet kwalijk, wanneer ik het antwoord schuldig blijf,’ zegt ze dan.

‘Wat je Nederlands betreft, zou je altijd wel hier kunnen blijven. Was je studente in de talen?’

‘Ik had een voorliefde voor dit land, dat bracht me er toe de taal ervan te leren. Dat het me ooit te pas zou komen, heb ik nimmer durven verwachten.’

Hij staat op, onderdrukt met moeite de neiging om nog meer te vragen en zegt: ‘Kom, ik zet er een punt achter voor vandaag.’ Ze ziet dat hij wat draalt en nog niet goed bij haar weg kan komen. Het stemt haar gerust dat hij weer wat in zijn gewone manier van spreken komt.

‘Ik hoop niet, dat ik indiscreet geweest ben,’ zegt hij verontschuldigend.

Ze lacht en ziet nog eens met aandacht naar zijn gezicht.

‘Neen, dat was je ook niet. Alleen... je deed me aan vader denken!’

Met moeite wendt ze dan haar ogen van hem af, staat op en begint de tafel wat op te ruimen. Wanneer hij even later naar zijn slaapkamer is en zij zich alleen in het keukentje bevindt, kan ze er nog niet over uit.

Deed hij haar inderdaad zo sterk aan haar vader denken, of was het wat anders? Ze worstelt er nog wel een uur lang mee wanneer de duisternis in haar slaapkamertje alle dingen voor haar onzichtbaar maakt. Dat gezicht van hem komt steeds weer in haar gedachten terug.

Neen, het zal dat eerste geweest zijn: dat hij sprak net als vader eenmaal deed, niet in het Pools, maar wel met dezelfde warmte in zijn stem. Iets anders kan het beslist niet geweest zijn, zo overdenkt ze.

Enige dagen later vraagt Anne Borkes, of ‘de baas’ zelf ook niet bij haar in de kost wil komen. Ze heeft nu een kamer voor hem beschikbaar en ‘de jongens’ worden, naarmate zij minder vreemd bij haar zijn, des avonds in het café wel eens wat al te rumoerig.

En ‘de baas’ stemt toe. ‘Het is misschien wel beter,’ zegt hij en kijkt even heel ver weg.

Anne Borkes beaamt zijn opmerking met hart en ziel.

Hij weet niet, dat in de kamer achter Annes café Elze bij een kopje koffie zit te praten met Tonny, die haar vertelt dat het met hem en Margje spoedig tot trouwen komt. 'Moeder weet er alles van,' zo vertelt hij.

Elze zal in de komende tijd weer geregeld bij hen in de keuken komen werken, teneinde het verlies aan kostgeld, door het vertrek van 'de baas', te ondervangen.

De ene dienst is immers de andere waard?

18

De oorlog heeft een enorme achterstand in de produktie van zelfs de meest nodige goederen doen ontstaan. Fabrieken, voor zover ze niet door het oorlogsgeweld werden vernield, of inmiddels al weer zijn hersteld, draaien dag en nacht om deze achterstand weer enigermate in te lopen. Er kan meer personeel geplaatst worden dan zich aanbiedt en daarom laten veel bedrijven bepaalde onderdelen van hun produktie afwerken door mensen die in eigen huis graag een bijverdienste hebben. En één van die velen is ook Elze, die met stevig doorwerken, dikwijls nog na overdag elders te hebben gewerkt, zich een behoorlijk inkomen weet te verschaffen.

Van een bedrijf heeft ze herhaalde malen al de aanbieding gekregen in vaste dienst te komen. Men bood er haar een goedbetaalde baan, maar na enige overweging heeft ze er toch voor bedankt.

Maar niet alleen heeft Elze haar thuiswerk, ook van mensen uit Houtwijk zelf krijgt ze meerdere malen het verzoek, of ze niet wat vrije tijd over heeft om te komen helpen.

De mensen weten, dat zij Dieke niet meer bij zich in huis heeft en trekken daaruit de conclusie dat ze nu over een zee van tijd beschikt.

‘Ik kom werkelijk handen tekort,’ zegt ze wel eens wanneer er weer iemand komt die om haar hulp vraagt.

Wanneer ze zo het een en ander wel eens overdenkt, valt het haar op dat er zo weinigen zijn die eigenlijk nog eens serieus naar de toestand van Dieke informeren.

In de eerste weken dat Dieke niet meer in huis was viel haar,

ondanks alle drukte, de tijd nog wel eens lang. De weken dat de baas, die is belast met het opzicht bij de herstelwerkzaamheden, bij haar in de kost was, scheen dat gevoel van eenzaamheid al minder te worden, en nu is het haast helemaal verdwenen en ze begint het alleenzijn als vanzelfsprekend te aanvaarden.

Regelmatig gaat ze ook nog helpen in de keuken bij Anne Borkes, die wat betaling betreft ongetwijfeld ver boven de anderen uitspringt. Anne mag haar graag en ze heeft nog steeds een grote bewondering voor haar, vooral wanneer ze ziet, hoe ze werkt als een paard en alles doet om uit de zaak te kunnen halen wat er in zit.

Op een morgen, wanneer ze er ook weer helpt, is Elze even alleen met haar in de keuken. Tonny is in de zaal druk bezig de stoelen en tafels te rangschikken, want in de namiddag heeft Anne weer een feestje te verzorgen.

‘Ze trouwen maar, of er geen dagen meer achter zitten,’ zegt ze onder het werken door tegen Elze.

Elze voelt, dat Anne het niet zo maar zegt.

Het gaat door haar gedachten, dat die tot op heden nog niet de kans waarnam om er met haar over te praten dat Tonny en Margje binnen niet al te lange tijd zullen gaan trouwen, móeten trouwen, zoals de dorpsbevolking het gaarne beklemtoont. Ergens vindt Elze het vermakelijk dat Anne er zo lang over zwijgt; ze moest eens weten dat zij er reeds haast vanaf het prille begin van op de hoogte is. Tonny zei het immers ronduit tegen haar op die avond dat hij haar nog zo laat kwam bezoeken?

Elze weet nog, hoe vreemd hij toen was, eigenlijk een beetje ontspoord. Ze heeft wel eens een enkel ogenblik een stil zelfverwijt gekend en zich afgevraagd: ‘Had ik er niet beter aan gedaan, nooit over vriendschap met hem te praten?’ De oude Dieke heeft het haar, toen die nog goed bij stuk was, zo duidelijk gezegd: ‘Een jongen ziet in vriendschap zo gauw meer dan een meisje ermee bedoelt.’

Misschien komt het, omdat Elze vroeger het jonge leven zo heel

anders heeft gekend dan een jongen als Tonny, die in een eenvoudig Achterhoeks dorp werd geboren en er opgroeide. Zij had vroeger op school toch ook wel jongens waarmee ze bijzonder goed overweg kon, terwijl er toch beslist geen sprake was van een verliefd zijn of wat dan ook.

Dit alles nog eens vluchtig overdenkend, werkt ze ijverig voort naast de zwoegende Anne, Tonny's moeder, die zich voor vandaag, nu er weer een festiviteit bij haar in de zaal is, nog zorgvuldiger dan gewoonlijk heeft verzorgd.

Maar plotseling, als heeft ze haar gedachten nu geordend voor een diepgaand gesprek, verbreekt Anne haar stilzwijgen: 'Ja, Elze, het is sappelen in zo'n bedrijf als hier. De mensen zien alles vaak van de mooie kant, maar er komt heel wat kijken, voordat je alles in orde hebt en je de klanten naar hun wensen kunt bedienen. Maar ik heb één troost: mettertijd krijg ik er een hulp bij. Je hebt het zeker al wel gehoord?'

Elze ziet haar aan en vraagt dan: 'Je bedoelt, dat Tonny en Margje gaan trouwen? Ja, daar weet ik natuurlijk van.'

Anne reageert ietwat heftig: 'Wie in het dorp weet dat nou niet? Eerlijk gezegd, Elze: ik vind het wat vroeg voor Tonny, maar ja, d'r is geen achteruit meer, als je me begrijpt. Nou ja, wat dat laatste betreft: hij is de eerste niet en er zullen er nog vast wel meer zo volgen.'

Ze wil commentaar van Elze, wat dit alles betreft, dat voelt die duidelijk. Misschien is het juist het stilzwijgen dat op haar woorden volgt, waardoor Anne zich duidelijk geïrriteerd toont. Met haast driftige bewegingen spoelt ze enige pannen onder de waterkraan om en vervolgt dan: 'Het is nu eenmaal zo, dat je een jongen niet kunt dwingen in met wie hij trouwt, ook je eigen kind niet.'

Dan komt ze even wat dichterbij Elze staan en zegt: 'Ik had duizendmaal liever iets anders gehoord, begrijp je me, Elze?'

Elzes handen houden nu plotseling op met het werk. Ze ziet Anne met haast doordringende blik verontwaardigd aan en

zegt: 'Is Margje dan geen goed meisje? Zal Tonny er niet gelukkig mee zijn, bedoel je?'

Anne zegt even niets, spoelt de pannen voor de zoveelste maal nog eens om en antwoordt dan: 'Nou ja, ik wil van Margje verder geen kwaad spreken. In die mensen van Krijger steekt helemaal geen kwaad bloed. Maar, Elze, in een zaak als hier is wat meer nodig dan alleen een goed karakter. De mensen, vooral de mannen, zien achter de tap graag een pittig en vooral ook een knap vrouwtje; in een café is de vrouw het visitekaartje van de zaak. Het oog wil nu eenmaal ook wat hebben. Daarvan ben ikzelf me altijd heel goed bewust geweest, en ik heb er naar gehandeld ook.'

Anne stopt nu even haar woordenvloed en kijkt of er ook iemand de keuken binnenkomt.

Dan gaat ze verder: 'Er is een tijdje geweest, dat ik in stilte iets anders verwachtte. Ik zou het bepaald niet onaangenaam hebben gevonden...'

Elze valt onverwacht fel uit: 'Je bedoelt, dat ik het met Tonny zou houden?'

Het antwoord van Anne komt een weinig voorzichtig: 'Nou ja, niet dat ik hoopte dat het op móéten was uitgedraaid. Maar er was toch ook wel iets tussen jullie, nietwaar? En een meisje als jij zou hier in de zaak heel goed hebben gepast.'

Elze weet even niet, wat te antwoorden. Na enig nadenken zegt ze: 'Ik geloof eerlijk niet dat het goed is, zoals jij als moeder over deze dingen spreekt. Van mijn kant wil ik het gaarne even heel duidelijk stellen: Tussen Tonny en mij is er in werkelijkheid nooit meer dan een goede vriendschap geweest. Zo heb ik het hem ook altijd laten blijken. De liefde heb ik van mijn kant steeds buitenspel gehouden, als ik het zo mag zeggen.'

'Had Margje dat ook maar gedaan,' is Anne haar antwoord. 'Maar die speelde haar troeven wel uit, tot de laatste toe.'

'Het is heel gevaarlijk, zo scherp over een ander te oordelen,' laat Elze zich ontvallen.

Doch de vinnige Anne is niet om een antwoord verlegen: 'Ik oordeel niet, ik constateer alleen maar.'

Elze gaat haast wezenloos op een stoel zitten, als kan ze het zo gauw niet verwerken.

'Dus Margje past hier niet, volgens jou,' zegt ze langzaam.

'Nee, ergens niet,' zegt Anne ronduit. 'Tonny mag er een goed vrouwtje aan krijgen, daar blijf ik af, maar voor de zaak? Nee, daarvoor is ze nu eenmaal niet geschikt.'

Arme wil naar het Elze toelijkt nu het gesprek over deze delicate aangelegenheid als afgelopen beschouwen. Ze gaat achter het aanrecht staan en vraagt zich af: 'Laat es kijken: wat moeten we nou eerst doen?'

Doch Elze geeft een heel ander antwoord dan Anne verwacht. 'Ik heb altijd gedacht, dat jonge mensen uit liefde trouwen, niet uit koele berekening. Je wilt toch overigens niet zeggen, dat Tonny en Margje niet van elkaar houden?'

Maar de Houtwijkse caféhoudster, die daar als een heerseres in haar keuken staat, geeft nog geen krimp: 'Wie met Tonny trouwt, trouwt ook met de zaak. Zo zie ik het nu eenmaal. Hij is mijn enig kind en zal alles, waarvoor ik mijn hele leven heb geploeterd, moeten voortzetten. Liefde is als je nog jong bent een heel mooi woord, maar zonder geld komt er vaak niet veel van een huwelijk terecht. Het is nou niet, dat Margje bepaald zonder is.'

Elze voelt, dat ze Anne langzaam maar zeker met haar theorie over een al dan niet geslaagde keuze van Tonny in de hoek zal drijven. Na die laatste woorden van de kennelijk in haar wiek geschoten Anne ziet ze haar kans gekomen.

'Nou, dat laatste is dan toch alles waard? Stel je voor: ik had Tonny niets kunnen geven, om de eenvoudige reden dat ik geen cent heb.'

Anne heeft nu schijnbaar enige tijd nodig om haar gedachten te ordenen, dan leeft ze plotseling weer op en het is alsof ze een dertig jaren terugdenkt, wanneer ze zegt: 'Elze, jij hebt alles

wat voor een zaak als hier nodig is. Hetzelfde wat ik vroeger ook meebracht, iets dat met geen geld is te betalen.'

Elze ziet naar haar op en constateert, hoe fris en vlot Anne ondanks haar leeftijd nog voor de dag kan komen. Maar daarover spreken wil ze nu niet.

Doch Anne nog wel. Ze komt met een ietwat trots gebaar op Elze toe en zegt: 'Ga voor de spiegel staan, en je zult me kunnen begrijpen, Elze!'

Meer kan ze niet zeggen omdat Tonny de keuken binnenkomt. Hij vraagt zijn moeder, of er nog koffie is.

Het antwoord komt prompt: 'Natuurlijk, jongen. Een goede caféhoudster heeft de koffie altijd warm. Onthoud dat goed!'

Ze schenkt hem een kopje vol en vraagt terloops aan Elze of ook zij nog trek heeft. 'Neen, dank je wel,' klinkt het koel.

Tonny ziet een weinig verbaasd naar Elze op; hij voelt dat ze anders is dan gewoonlijk. Maar heel verstandig vraagt hij niets en drinkt vlug zijn kopje leeg.

Dan wordt er verder zwijgend gewerkt, het ligt er dik op dat geen van hen nog veel lust tot praten heeft. Het ware van hetgeen er verhandeld is weet Tonny niet, doch het is voor hem niet moeilijk in de juiste richting te denken. Daarom vertrekt hij maar weer zo gauw mogelijk en laat zijn moeder met Elze alleen.

Voor die is de aardigheid bij Anne er nu wel schoon af. Ze heeft zich lelijk in haar vergist en ze zou in bepaald opzicht Margje wel willen beklagen. Toch is ze ervan overtuigd, dat Tonny en Margje het met elkaar wel zullen kunnen vinden. Evenzeer voelt ze aankomen, dat Anne vroeg of laat het grote struikelblok zal gaan vormen, omdat die Margje voor de zaak nu eenmaal ongeschikt acht. Zij, Elze, zou er beter hebben gepast, zo heeft Anne het haar ondubbelzinnig laten blijken.

Elze weet, dat het haar bepaald geen grote moeite had gekost om zich in de plaats van Margje te werken, ook nog zonder dat

er van enige gedwongenheid sprake zou behoeven te zijn. Maar zij weet ook, dat Anne haar op alle gewenste tijden zou exploiteren als een blikvanger voor haar zaak. De liefde voor Tonny zou die zonder meer op het tweede plan stellen.

‘Ga voor de spiegel staan, en je zult me kunnen begrijpen.’ Ja, Anne zei het daarstraks keihard en zakelijk. Misschien bedoelde ze het ook nog weer niet zo kwaad, maar het klonk Elze ver van aangenaam in de oren, omdat hiermee tevens een oordeel werd geveld over Margje, het meisje waaraan Tonny zich nu zonder meer heeft verplicht.

In tegenstelling tot anders verstrikt de dag bij Anne ditmaal bijzonder langzaam. Elze verlangt dat ze in de frisse buitenlucht komt, vrij van de geur van koffie, gebraden vlees en wat al niet meer. Vrij ook van het gezang, dat steeds weer uit de grote zaal tot in de keuken doordringt en waarin gezongen wordt van het vele goeds dat de feestgangers het bruidspaar nog tot in lengte van dagen toewensen.

Wanneer ze 's avonds in huis is, denkt ze nog eens na over alles wat er die dag tussen haar en Anne is voorgevallen. Er is haar iets vreemds bij Anne tegemoet gekomen. Ze kan het niet onder woorden brengen en toch is het er.

Even vraagt ze zich af, of Tonny ergens toch op zijn moeder kan lijken en haar mede uit het oogpunt van zakelijkheid als vrouw wenste.

Die gedachte is er maar even, dan bant ze die resoluut uit haar hoofd, dat vol is van emoties, die zich uiten in één zacht uitgesproken zin: ‘Neen, Tonny, toch zou jij me nooit hebben begrepen, nooit gelukkig met me zijn geworden.’

Bij het zachte schijnsel van de lamp kijkt ze even in de spiegel en overdenkt: ‘Haar zou Anne maar wat graag in de zaak hebben, ondanks het feit dat ze arm is als een kerkrat.’

Aandachtig ziet ze minutenlang naar haar spiegelbeeld, dat Anne Borkes alles, maar dan ook letterlijk alles waard zou zijn geweest. In de stilte van de avond dwalen haar gedachten af

tot in haar diepste innerlijk. En het is, alsof daar weer is de stem van Joury, die klinkt: 'Elze, je bent zo mooi, zo lief!'

Maar dan ineens ziet ze het weer nuchter en de haast onbreekbare Elze voelt dat het steeds eenzamer rond haar wordt in dit stille Houtwijk. Harm is dood, Dieke nog niet, maar wel is ze voorgoed hier weg. Tonny en Margje gaan spoedig trouwen en zullen een eigen gezin stichten. Anne Borkes, die haar financieel kansen te over gaf en haar door een eventueel huwelijk met Tonny zelfs haar zaak zou hebben gegund: ze is vanaf deze avond weg uit het leven van Elze.

Nog geen uur later heeft ze een brief voor Anne gereed, waarin ze haar schrijft, binnen korte tijd haar diensten voorgoed te willen beëindigen. Wanneer ze daarmee klaar is, heeft ze nog even behoefte aan wat frisse lucht en daarom besluit ze, het epistel nog even naar de brievenbus te brengen.

Er heerst een reeds nachtelijke stilte in Houtwijk; ze komt er niemand meer tegen. Alleen wanneer ze weer naar huis loopt komt de dorpsveldwachter, rijdend op een onverlichte fiets, haar achterop.

Wanneer hij vlak bij haar is, houdt hij een beetje in en vraagt ietwat verkennend: 'Gunst, Elze, als ik het goed heb? Is er wat bijzonders aan de hand?'

'Gelukkig niet,' antwoordt ze.

De man fietst dan langzaam met haar op en informeert hoe het momenteel met Dieke ervoor staat.

'Een zielig geval,' zegt ze.

De haar uit de bevrijdingsdagen overbekende man, op nachtelijke surveillance, rijdt langzaam met haar op over het nu aardedonker kerkpaadje.

'Haast geen weg voor een meisje, zo midden in de nacht,' merkt hij op. 'Om bang in te worden. Enfin, het zal hier mettertijd wel veranderen, want de gemeente heeft grote plannen,' zo vertelt hij.

Elze lacht en haar diepe stem klinkt overtuigend: 'Hoeft voor

mij niet, want ik ben niet bang.'

Het enige wat de veldwachter er op zegt is: 'Neen, dat weet ik langer dan vandaag.'

Even later is hij alleen en hoort, hoe Elze de licht slepende deur van het oude huisje achter zich sluit.

Heel in de verte klinkt het lallend gezang van een verlate feestganger: 'En we gaan nog niet naar huis.'

De jenever van Anne is schijnbaar wel weer goed in de smaak gevallen.

19

Wanneer de Houtwijkers zondags na een week van hard werken ter kerke gaan kunnen ze steeds weer zien, hoe snel het met de herstellingswerkzaamheden van kerk en toren vordert. Na enkele weken is de kerk zelf al vrijwel geheel weer in de vroegere staat gekomen en ook met de toren zit er flink schot in.

Hooguit een maand of twee, daarop werd de duur van het werk begroot en, tegen veler verwachting in, begint het er inderdaad op te lijken dat het zo zal uitkomen. De aanvankelijk kleine ploeg gespecialiseerde vaklieden die bij Anne Borkes is ondergebracht, werd al spoedig aangevuld met een tiental bouwvakkers uit de naaste omgeving. Want er is voor de aannemers meer te doen dan alleen het herstel van die kleine dorpskerk daar in Houtwijk. Zeer veel vernielde bouwwerken, overal in Nederland gelegen, wachten nog op herstel.

Nederland herrijst, krijgt terug wat het in de oorlog heeft verloren, maar lang niet alles is te vervangen.

Naast de gebeurtenissen van alle dag is er op een morgen in Houtwijk het nieuwtje dat Dieke van Harm plotseling is overleden in het tehuis waar ze ter verpleging was opgenomen. Een enkeling loopt even bij Elze aan, om te horen wat die er verder van weet en ze kan niet anders dan het bericht bevestigen: ‘Ja, Dieke is dood.’

De dominee heeft haar in de vroege morgen van het overlijden in kennis gesteld. Hijzelf had telefonisch het overlijdensbericht vanuit de inrichting ontvangen en hem was verzocht, de familie van een en ander op de hoogte te stellen.

Dat was voor hem eigenlijk een tragisch eenvoudige zaak, enkel omdat er geen familie van Dieke meer bekend is.

De enige die er het nauwst bij was betrokken, was Elze, de kosteres van zijn kerk. En toen hij haar van het verscheiden van Dieke op de hoogte stelde, keek ze even geschrokken op en zei toen: ‘Eigenlijk maar gelukkig, is het niet, dominee?’

En ze overlegde, hoe het een en ander te regelen. Met dominee en mijnheer Voordeman heeft ze naar beste weten gehandeld; de gemeentelijke instanties zorgden ervoor dat Dieke een rustplaats kreeg naast die van Harm.

Het waren er maar weinigen, die de begrafenis van Dieke bijwoonden: alleen wat allernaaste bekenden en enkelen uit het vroeger verzet.

Gesproken werd er aan de groeve alleen een kort woord door de dominee en daarna was het de begrafenisleider, die op een toon, zoals hij het al jarenlang doet, zei: ‘De aanwezigen worden bedankt voor de laatste eer, de overledene bewezen.’

Een handdruk voor Elze, en daarmee was alles binnen het uur bekeken.

De timmerlieden, daar hoog boven op het steigerwerk rond de toren, floten lustig hun lied, alsof er niets was gebeurd en enkele dagen later ging op het hoogste bouwsel van Houtwijk de vlag in top, omdat de spits alweer was geplaatst. Diezelfde avond was er feest in het café van Anne Borkes. De mensen die aan het karwei werkten werden er voor deze gebeurtenis getracteerd, en niet zuinig ook. Wat van de jongere knapen lagen al spoedig laveloos onder het biljart, maar Anne wist er wel raad mee en sleepte ze eigenhandig door een zijdeurtje van haar café naar buiten op een grasveldje. Daar konden ze het teveel genotene wat haar betrof weer rustig spuien.

Er werd door sommige dorpingen de andere dag gesmoesd, dat Anne sommigen van hen daar de hele nacht had laten liggen, ‘omdat ze de rotzooi niet in haar huis wou hebben’.

Neen, bepaald goede beurten maakt Anne de laatste tijd niet bij vele Houtwijkers. Zij moet, volgens zeggen, een steeds meer keiharde zakenvrouw worden, die zelfs niet onder stoelen of

banken steekt, dat het huwelijk van Tonny en Margje haar maar matig aanstaat.

Maar er zijn ook nog wel dingen, waar men in Houtwijk nog geen weet van heeft.

Op een morgen, wanneer Elze druk bezig is met haar werk, komt plotseling Driekes Veen bij haar binnenstappen.

‘Dag Elze,’ zegt hij.

Ze ziet verwonderd op. ‘Dag Driekes! Pak een stoel en ga zitten!’

Maar Driekes moet, voordat hij van deze aanbieding gebruik maakt, even terug naar de buitendeur om zijn tabakspruim daar in de vrije natuur te laten verdwijnen. Dan komt hij terug, gaat zitten en ziet even zwijgend naar het werk, waarmee Elze bezig is.

Het is haar duidelijk: Driekes heeft iets op zijn hart waarmee hij moeilijk voor de dag kan komen. Ze wacht even af en helpt hem dan uit zijn nood door te vragen:

‘Heb je een boodschap voor me, Driekes?’

Hij wacht nog, maakt een ietwat nerveuze beweging met zijn handen.

‘Nee, Elze, een boodschap eigenlijk niet. Ik wou je alleen maar wat vragen, maar het is een beetje gewichtig, zie je.’

Ze spreekt tot hem op een geruststellende toon: ‘Nou, je vraagt maar.’

Hij ziet even nog wat in het rond, schraapt zijn keel en merkt op: ‘Een mooi huisje nog, Elze, en dan zo dicht bij het dorp.’

‘Zo, vind je, Driekes?’

‘Ja, en... eigenlijk kom ik daarvoor. Ik wou vragen, of je hier blijft wonen, nou Harm en Dieke toch dood zijn.’

Ze is even overdonderd door deze eigenlijk keiharde vraag, maar Driekes is er nou eenmaal het mannetje niet naar, om met wat omslachtige redentatie de realiteit te verdoezelen.

‘Of ik hier blijf wonen? Ik heb nog met niemand over hier weggaan gesproken.’

Opnieuw dat zenuwachtig bewegen van zijn handen.

‘Neen, maar ik bedoel: het kon toch. Je woont hier nu toch altijd maar helemaal alleen?’

Ze werkt ogenschijnlijk minder geïnteresseerd door.

‘Ja, ik woon hier nu inderdaad helemaal alleen, Driekes!’

Die wacht nu weer even, het is Elze duidelijk dat er bij hem meer achter deze vraag zit.

‘Ja, zie je, ik hoorde laatst zeggen dat je, nu Dieke toch ook dood is, hier wel gauw weer weg zou gaan.’

‘Zo, zeggen ze dat? Wie, als ik vragen mag?’

Driekes geraakt nu kennelijk in een moeilijke positie. Hij speelt met zijn pet wat in de handen en het ligt er dik op, dat hij niet weet, hoe hij nu verder tegen Elze moet vertellen, wat hij allemaal weet. Hij neemt in zijn nervositeit nu toch maar een pruim tabak en hervat met moeite het gesprek: ‘Kijk, Elze, ik hoorde zeggen dat de gemeente je nu wel uit deze woning zal willen laten vertrekken, omdat ze toch veel te groot voor jou alleen is.’ Driekes, nu bepaald niet één van de meest snuggeren, wordt nu heel omzichtig door Elze uitgehoord. Ze is ervan overtuigd dat hij veel meer weet dan hij eigenlijk kwijt wil.

‘Zo? Dan weten de mensen hier meer dan ikzelf.’

Driekes geeft het toe. ‘Ja, je wilt hier toch zelf nu ook wel weg, omdat Tonny van Anne Borkes met Margje Krijger trouwt?’

Ze moet even iets wegslikken. ‘Dat is iets nieuws voor me, Driekes. Wie vertelt dat?’

Driekes wil er zich eerst niet over uitlaten, maar hij ziet de doordringende blik van Elze op zich gericht en het is voor hem alsof ze dwars door hem heen kijkt.

‘Nou ja, ik hoorde het hier in het dorp, en ook bij ons in de buurt wisten ze het.’

Elze staart naar buiten. Ze ziet de rood-wit-blauwe vlag aan de nu bijna met leien bedekte torenspits wapperen. Als in een vluchtige droom doorleeft ze weer, hoe de vliegtuigraketten in de vroegere torenspits sloegen, stof haar het uitzicht benam en

er een kreet klonk: ‘Elze, ik ben geraakt.’ Ze voelt zich nu zelf alsof ze een nieuw bombardement ondergaat, maar dan een met de roddel en kletspraat, waarvan zij uit de mond van Driekes kennis neemt.

Maar dan keert haar gedachtengang weer terug tot het mannetje dat daar bij haar zit. ‘Zo, gaat Tonny van Anne Borkes trouwen met Margje Krijger?’ vraagt ze domweg.

Nu komt er toch even een vreemd lachje om de mond van Driekes. ‘Dat zou jij niet weten? Margje zit in de boot, die jij gemist hebt, zeggen de mensen.’

Ze voelt, dat het hart haar in de keel bonst. ‘Je bedoelt, Driekes, dat ik ...’

Deze is niet zo dom, of hij weet het al. ‘Dat jij met Tonny van Anne wou trouwen, maar Margje was je voor. Ja, de mensen weten het heel precies. Je hoeft nu ook niet meer bij Anne in de keuken te komen helpen. Ja, dat komt daar ook van.’

Driekes gooit nu schijnbaar al zijn ballast aan dorpsroddel over boord.

Elze kijkt hem aan en zegt: ‘Driekes, ik werk niet meer bij Anne, omdat ik het zelf niet meer wil.’

Daar ziet hij even van op. ‘Dan weet ik het ook niet meer, maar de mensen zeggen dat Anne je niet meer moet.’

Hij wil nu echter van dit precaire onderwerp af en komt weer terug op het huis: ‘Kijk, toen ik hoorde vertellen dat jij hier toch wegging, dacht ik zo bij mezelf: Zou dat niet wat voor ons zijn? Wanneer ik hier kon wonen, zou ik heel wat dichterbij mijn werk zijn, want dat gesjouw van en naar de fabriek begint me ook te vervelen.’

Elze kijkt hem min of meer vragend aan: ‘Jij gaat naar de fabriek? Ik dacht, dat je nog steeds een eigen boerderijtje had.’

Driekes schudt van neen. ‘Ik heb alle grond verkocht. Er zat geen brood meer in, het was te klein om van te leven. Het huisje heb ik nog, maar wanneer ik wat anders kan krijgen, ga ik daar weg. Daarom kwam ik hier.’

Ze hoort hem aan en krijgt een beetje spijt met het mannetje, dat domweg in alle roddelpraatjes gelooft. Praatjes die hem er toe brachten, naar hier te komen om haar te vragen, of hij al dan niet het huis zou kunnen betrekken.

Ze recapituleert even wat sommigen in het dorp en ook er buiten vertellen: Omdat Dieke nu dood is, en ook omdat Tonny met Margje trouwt, gaat zij hier weg. En Anne Borkes heeft haar het werken in de keuken opgezegd. Dan is er nog de gemeente die haar uit dit huisje wil hebben. Dat laatste was voor Driekes aanleiding, naar haar toe te komen en te informeren wat of er van waar is. Hij zou het huis op zijn beurt immers maar wat graag gaan bewonen.

Ze heeft te doen met Driekes, maar is hem in stilte ook oneindig dankbaar. Nu weet ze tenminste, wat of er in het dorp alzo over haar gezegd wordt, en wat Driekes haar heeft verteld, zal stellig wel niet het enige zijn.

‘Neen, Driekes, het spijt me voor jou, maar ik ga voor zover ikzelf weet, hier direct nog niet vertrekken. Trouwens, ik geloof wel dat het huisje voor jouw grote gezin toch ook veel te klein zou zijn.’

Driekes peilt opnieuw de keuken waarin hij nu zit; zijn pet heeft hij tijdens het gesprek haast verwrongen tot een vormloze prop textiel.

‘Ja, Elze, ik geloof het ook,’ zegt hij een beetje teleurgesteld. Dan staat hij op en neemt van haar afscheid: ‘Nou, Elze, bedankt dan maar.’

‘Driekes, eveneens bedankt,’ zegt ze.

‘Wel neen, nergens voor!’ klinkt het nog en dan verdwijnt hij haastig.

Even komt er een meewarig lachje om haar mond, wanneer ze hem ziet wegpeddelen op zijn oud en roestig fietsje. Doch even later overspoelt haar zelf een golf van verdriet.

Ze weet het nu zeker: Er wordt in Houtwijk over haar gekletst. Ze kan het dorp, waar ze de mensen leerde kennen in hun ver-

driet en vreugde, in dit ogenblik wel haten. Ze wil wel zo wegvluchten van hier, even plotseling als ze er ook is gekomen. Want ze weet: er zijn er, die haar met hun kletspraatjes natrappen op de meest gemene manier; het goede van haar zijn ze schijnbaar vergeten.

Ze denkt terug aan Harm, die zei het in een bui van grote woede: ‘Toen wisten ze wel, waar Harm en Dieke woonden ...’

En even komt in haar herinnering op, hoe ze zelf ongewild zich in het verzet stortte, niet om te doden of te mishandelen, alleen maar om te redden. Niet om te haten of haat te verwekken, alleen maar om leed te helen, voor wie het ook was. Zij kende de oorlog in al zijn onmenselijke wreedheid beter dan iemand in Houtwijk en ze hunkerde naar vrede, zoals miljoenen dat deden, vrienden en vijanden.

En de vrede kwam, ook voor Houtwijk; men zag haar toen weliswaar als een vreemde, maar men wist wat zij deed.

Nu is men dat alweer vergeten. Erger nog: in zekere zin zijn er die haar nu de oorlog verklaren, maar dan een, waarin ze moeilijk terug kan slaan. De oorlog van de minachting en het vooroordeel over anderen.

Plotseling realiseert ze zich, dat ze nog even naar de slager moet, om vlees in huis te halen. Ze schiet vlug in haar mantel en loopt naar het dorp. In de slagerswinkel is het druk. Juist wanneer ze er binnen wil gaan komt mevrouw Voordeman naar buiten. Even heeft Elze de neiging, haar zonder groet te laten passeren, doch ze doet het niet, omdat die haar even hartelijk als anders toeknikt en groet: ‘Dag, Elze!’

En ze weet het: er zijn ook mensen, die zich niet met roddelpraatjes inlaten.

20

Wanneer Elze op zekere dag even in het dorp is om wat boodschappen te doen, ontmoet ze bij de ingang van het kleine postkantoor de moeder van Margje. Ze zou haar niet hebben opgemerkt, wanneer ze niet door haar was aangesproken.

En de hartelijke boerenvrouw, die er schijnbaar echt op uit is een gesprek met haar aan te knopen, drukt haar stevig de hand. Maar het is moeilijk om daar op straat tot een behoorlijke conversatie te komen. Vrouw Krijger heeft soms de grootste moeite zich verstaanbaar te maken vanwege de zwaarbeladen vrachtauto's die onophoudelijk voorbijrijden.

Elze moet er haast om lachen wanneer ze ziet, hoe het mens moeite doet met haar stem boven al dat lawaai uit te komen.

‘Kom eens een avond bij ons praten. Dat heb je indertijd immers al eens beloofd, of weet je dat niet meer?’ vraagt vrouw Krijger.

Ja, Elze weet het nog heel goed. Dat was toen ze er kwam om een bijdrage voor de bazar te vragen. Ze overweegt vluchtig of ze, nu het er met Margje zo voor staat, nog aan deze belofte zal voldoen. Haar conclusie is, dat er toch eigenlijk geen enkele reden is om de gedane toezegging niet na te komen.

‘Ik weet het niet. Wanneer schikt het jullie het best?’ vraagt ze dan.

Maar vrouw Krijger komt het er niet op aan en ze zegt: ‘Nou, laten we het dan niet langer uitstellen. Ik zou zeggen: hoe eerder hoe liever. En nu is Margje ook nog thuis.’

Elze verbeeldt zich, dat Margjes moeder bij het uitspreken van die laatste woorden plotseling een wat verdrietige uitdrukking op haar gelaat krijgt.

‘Goed, zullen we het dan op donderdag stellen?’ vraagt Elze.

‘Afgesproken,’ klinkt het en met een ‘Tot ziens’ neemt vrouw Krijger haar fiets ter hand en verdwijnt om de hoek van het postkantoor.

Elze ziet, terwijl ze zich van haar verwijderd, hoe degelijk en keurig die vrouw Krijger ook nu weer gaat gekleed. Zonder veel moeite kan men er de welgestelde boerenvrouw in kennen.

Maar wat haar meer opviel waren haar woorden: ‘Nu is Margje ook nog thuis.’

En ze weegt de verschillende indrukken welke ze de laatste tijd heeft opgedaan tegen elkaar af. Voor haar is de uitkomst dat zij zelf stellig niet de enige in Houtwijk is, die met moeilijkheden en conflicten heeft te kampen. Ergens is er bij haar het voor gevoel, dat de visite, welke zij heeft toegezegd, ook wel eens minder vrolijke gesprekken kan meebrengen. Doch ze denkt er niet aan, het bezoek uit te stellen.

Zodra ze weer thuis is en in haar eenzaamheid weer zit te werken, overpeinst ze hoe centraal ze eigenlijk is komen te staan tussen twee gezinnen: dat van Anne Borkes en aan de andere kant dat van Dirk Krijger. Met Anne heeft ze voorgoed gebroken, want die heeft de achting, welke Elze aanvankelijk in zo hoge mate voor haar koesterde, wel zeer plotseling verloren. Tegen Tonny is er bij haar geen enkel gevoel van haat of nijd, alleen zijn de contacten met hem, door het opzeggen van het werken bij zijn moeder, nu veel minder geworden. En eerlijk gezegd vindt ze dat beter ook, omdat hij en Margje nu toch binnen niet al te lange tijd gaan trouwen. Ze wil hem nog steeds blijven zien als een goede bekende, niet meer en niet minder.

En Margje? Elze heeft nooit echt een hekel aan haar gehad. Alleen toen ze in de dagen van de bevrijdingsrevue, samen met andere meisjes, om haar lachte, kon ze wel eens wat kwaad op haar worden. Waarom deed Margje dat toen eigenlijk? Ze gelooft dat het hoofdzakelijk was om Tonny, die juist in die dagen de verhouding van vriendschap wou doen uitgroeien tot een

werkelijke liefde, iets wat Margje ongaarne zag. Want die had toen reeds heel sterk haar zinnen op Tonny gezet. En bovendien: alles was nog zo vers, iedereen kon zich bij wijze van spreken wel bedrinken aan de vrijheid, de jongeren ook aan de liefde. De mensen waren in die eerste maanden zo geheel anders, zo ongeremd. Ze namen het zo nauw niet, niet in hun woorden en niet in hun daden.

En zo kan Elze het thans ook met een zeker begrijpen aanvaarden dat Margje toen wel eens onheus tegen haar deed. Ze was jong, jonger nog dan zij en onbeheerster in haar liefde jegens Tonny. En ze heeft Tonny gekregen, beter gezegd: zal hem krijgen. Dat weet heel Houtwijk nu al wel.

Elze wil er bij zichzelf niet verder over te rade gaan of de manier waarop wel of niet goed is. Dat moet ieder voor zichzelf maar uitmaken.

In ieder geval: zij gaat donderdagavond op visite bij Margje en haar ouders.

Het is al volop donker wanneer ze bij de boerderij van Dirk Krijger aankomt. Alhoewel het nog een heel eindje buiten het dorp is, heeft ze er nog geen tien minuten over gefietst.

De ouders van Margje hebben op haar komst gerekend. Ze zitten ieder in een deftige stoel bij een laag tafeltje en hebben zich tot aan het ogenblik van haar komst blijkbaar met wat lectuur beziggehouden.

Het schijnsel van de mooie haard straalt niet enkel warmte, maar ook gezelligheid uit. En weer is er voor haar die gewaarwording, dat het bij haar in dat huisje daar aan het kerkwegje in vergelijking met hier toch eigenlijk maar een armetierig gedoe is.

Vrouw Krijger heeft haar gediensig uit de mantel geholpen. 'Hier, Elze, kom hier zitten; ik had die stoel voor jou klaar gezet. Margje is nog even weg, maar die komt ook zo gauw mogelijk thuis, heeft ze beloofd.'

Dirk Krijger lacht: ‘Ja, Elze, dat krijg je, wanneer je met grote plannen voor de dag komt.’

De vader van Margje lacht wel, doch ze voelt onmiddellijk dat het geval van Margjes trouwen hier torenhoog boven de andere dingen van de dag uitkomt en ze kan het ook volkomen begrijpen. Even is ze bevreesd, dat het reeds direct op een dramatische ontlading zal uitlopen.

Maar vrouw Krijger vangt het gesprek beter op: ‘Blij dat je er bent, Elze. Was je niet bang in het donker, en dan hier zo'n eind buiten het dorp?’

Elze lacht alleen maar een beetje. Ze moet nog wat aan het lamplicht wennen en knippert wat met haar ogen.

‘Ja, het is een heel eindje fietsen, maar ik vond het toch wel leuk. Zo kom je tenminste er nog eens even uit.’

‘Ik ben altijd maar blij als Margje 's avonds weer thuis is. Je hoort nu na de oorlog veel meer van die gekke dingen dan vroeger,’ zegt vrouw Krijger.

Haar man lacht. Evenals zojuist is er iets in van sarcasme en Elze heeft geen moeite te weten wat hij bij zijn lachen denkt.

Maar dan snijdt hij plotseling een ander onderwerp aan dan bang zijn in het donker. ‘Het is haast gebeurd met de restauratie van de kerk, nietwaar? Ik zag vanmiddag dat ze de steigers alweer beginnen af te breken.’

Elze knikt bevestigend. ‘Ja, en eergisteren hebben ze de grote klok weer op de oude plaats gehangen. Dat was nog wel een hele klus, naar ik later heb horen vertellen. Zondag klinkt ze voor het eerst na de oorlog weer boven in de toren.’

Dirk Krijger knikt. ‘En het gebeurt nou elektrisch, nietwaar? Ja, die aannemer heeft meteen maar spijkers met koppen geslagen en het zo geadviseerd, omdat het toch steeds meer ingang vindt.’

Maar nu is Elze toch beter met het fijne van de zaak op de hoogte dan Dirk Krijger. ‘Nog niet,’ zegt ze. ‘Voorlopig gaat het nog met het klokketouw. Doch er is nu met de werkzaam-

heden inderdaad rekening gehouden dat het in de toekomst mechanisch gebeurt. Er moeten echter nog verschillende onderdelen worden aangebracht en de levering daarvan zal nog wel een poosje op zich laten wachten. Lang niet alles wat men wenst is nog te krijgen.'

Vrouw Krijger, die het gesprek met aandacht heeft gevolgd, merkt op: 'Dan heb je in de toekomst alweer wat minder werk. Nou ja, ik vind het ook eerlijk gezegd geen doen voor je; neem me niet kwalijk dat ik het zo zeg. Harm had er trouwens de laatste jaren ook zijn handen aan vol.'

Elze zwijgt even, antwoordt dan: 'Nou ja, hij was ook al op leeftijd. Ik ben nog jong en heb het eigenlijk ter wille van hem overgenomen. Zelf heb ik er nog weinig voordeel van gehad. Ik wou dat ook niet.'

Dirk Krijger knikt. 'Ja, we weten het,' zegt hij.

Zijn vrouw zit weer peinzend en zwijgend te luisteren. Maar dan neemt ze ook deel aan het gesprek. 'Het is daar met Harm en Dieke wel heel droevig gelopen. Wij hier kenden ze reeds jaren, al vanaf ons trouwen. Toen was Harm ook al koster. Naar ik vaak heb horen vertellen, komen ze eigenlijk niet uit deze streek. Harm hielp, wanneer hij wat tijd over had, ook wel eens hier bij ons op de boerderij. Het was een goeierd, en Dieke niet minder.'

Vrouw Krijger zit nu met de handen gevouwen in haar schort en haar gezicht staat een beetje somber. Het is, alsof ze dat alles nog weer opnieuw ziet gebeuren. Met een droevige stem gaat ze voort: 'Ik weet het nog zo goed, hoe blij Dieke was, toen ik haar vertelde dat Margje geboren zou worden. Zelf had ze geen kinderen en ze wist ook maar al te goed dat er in haar huwelijk ook nooit geboren zouden worden. "Vrouw Krijger," zei ze toen eens tegen mij, "doe het vooral kalm aan, denk aan het kind en aan je zelf." Ja, het was een zorgzaam vrouwtje, die Dieke.'

Haar man heeft ondertussen een sigaar opgestoken, blaast de eerste rookwolkjes nadenkend van zich af, alvorens hij zich

weer in het gesprek mengt.

‘Ja, Harm heeft hier ook in de oorlog veel gelopen. Een beetje eigegekamde boter en meer dingen kwam hij hier op gezette tijden halen. Niet dat hij er ons om vroeg, integendeel: wij boden het hen zelf aan, omdat hij en ook zijn vrouw hier vroeger zo dikwijls met het werk hielpen.’

Elze wil nu eigenlijk van dit onderwerp af en ze zegt: ‘Ze praten ervan, dat de dominee ook een beroep heeft ontvangen.’

Dirk Krijger ziet haar een weinig verwonderd aan. ‘Me dunkt, jij zit er zo dichtbij, is je daar niet wat meer van bekend?’

Ze moet er even om lachen. ‘Nee, eerlijk niet. Trouwens, ik doe mijn vaste werk en wanneer er, zo als de laatste weken wel eens het geval is geweest, wat bijzonders moet gebeuren, gaat dat natuurlijk niet zonder overleg. Maar voor de rest: neen, dan weet ik weinig van de kerkelijke aangelegenheden af.’

Dan is er buiten op de stoep het geluid van voetstappen. Vrouw Krijger staat op en loopt naar de buitendeur.

‘Dat zal Margje wel zijn, denk ik,’ zegt ze.

Inderdaad, het is Margje. Zodra die binnenkomt en Elze ziet, begroet ze haar hartelijk en verontschuldigt zich: ‘Ja, het werd alweer wat later dan ik me had voorgesteld. Het is nog altijd zo: wanneer je druk bent gaat de tijd veel gauwer voorbij dan je in de gaten hebt.’

Ze gaat met een licht gebaar van moeheid in een stoel zitten.

Elze kan niet aan de indruk ontkomen, dat het Margje wel aan te zien is, hoe de zaken erbij staan.

Die voelt de vluchtige blik van Elze en is schijnbaar even met haar houding verlegen, bijt nerveus wat op haar nagels en vraagt: ‘Ben je al lang hier, Elze?’

‘Nog niet zo heel lang, een klein half uurtje misschien,’ is het antwoord.

Vrouw Krijger begint nu de koffie in te schenken en biedt er een gebakje bij aan.

‘Heerlijk, moeder. Dat kan de beste bakker je niet verbeteren,’

roept Margje uit en meteen begint ze er met graagte van te smullen.

Ergens vindt Elze deze ogenschijnlijk spontane uitlating van Margje niet natuurlijk, het lijkt haar een beetje gemaakt. Ze voelt, nu Margje er ook is, dat er een druk op dit boerengezin ligt en het is haar niet vreemd waar de oorzaak schuilt.

De gesprekken over de dingen van alle dag lopen wel, maar het is alsof er steeds een voorzichtig manoeuvreren plaats heeft om één onderwerp toch maar niet aan te snijden, namelijk het trouwen van Margje. En toch zit het er dik in, dat het niet de gehele avond kan worden omzeild.

Voordat Elze er eigenlijk nog op bedacht is, gooit vrouw Krijger het in alle openheid op tafel. Dat gebeurt wanneer ze het tweede kopje koffie heeft ingeschonken. Elze ziet, dat het mens al haar moed bijeenschraapt wanneer ze zegt: ‘Elze, ik kan er niet langer mee blijven lopen en wil je ronduit zeggen, dat ik je niet zonder bedoeling nog eens heb gevraagd het indertijd toegezegde bezoek te komen afleggen. Je weet toch zeker maar al te goed, hoe of de zaken er hier voor staan?’

Het flitst even door haar gedachten dat op een avond, toen eigenlijk nog haast niemand ervan wist, Tonny het haar reeds liet merken. Even huivert ze bij die herinnering. Maar ogenschijnlijk onbewogen knikt ze rustig en zegt: ‘Ja, dat weet ik.’ Margje staat nu plotseling op en loopt naar een hoek van de kamer. Daar haalt ze uit haar tasje een zakdoek en veegt haar tranen af, die nu volop beginnen te vloeien.

‘Margje, kind, kom er nu toch ook bij,’ vermaant haar moeder zachtjes. En Margje geeft aan haar woorden gehoor.

Vrouw Krijger roert even nadenkend in haar kopje koffie en begint dan: ‘Het feit dat Margje trouwt betekent voor ons dat het hier stil zal worden. Een enig kind, dat het ouderlijk huis verlaat, het zal ons niet meevallen, Elze.’

Enkele ogenblikken lang is er alleen het vinnig getik van de oude stoeltjesklok.

Elze weet niet, wat of ze hierop zo direct moet zeggen. Maar ze heeft ook nog geen antwoord te geven, want Margjes moeder is nog niet uitgesproken.

‘Kijk eens, Elze, we kunnen alles beoordelen zo we willen, maar de feiten worden er niet anders van. We hebben er lang en uitvoerig over gesproken, soms halve nachten lang. Er is door ons gewikt en gewogen, hoe het vertrek van Margje enigszins op te vangen. Niet hoofdzakelijk wat het werk betreft, maar meer nog de huiselijke gezelligheid. En we kwamen tot de veronderstelling, dat er misschien toch iemand is, die ons in verschillende opzichten kan helpen. Ik zal het je ronduit zeggen: We hebben hierbij aan jou gedacht. Wanneer jij eens bij ons zou willen komen, kan dat misschien enige aanvulling in die leegte brengen, ja... misschien wel heel veel.’

Vrouw Krijger heeft het laatste met een bevende stem uitgesproken.

Niemand heeft nu schijnbaar de moed, om er het eerst wat op te zeggen. Het duizelt Elze even.

‘Ik hier bij jullie komen?’ vraagt ze, als begrijpt ze het nog niet. ‘Ja, Elze, wil je dat niet doen?’ vraagt Margje nu, terwijl ze haar hand vasthoudt.

Dirk Krijger zegt niets. Hij doet alleen maar een bijzonder zware trek aan zijn sigaar. Maar het is duidelijk, dat ook hij in een gespannen afwachten verkeert.

‘Maar vrouw Krijger, daar kan ik eerlijk zo direct geen antwoord op geven. Die vraag overrompelt me totaal,’ zegt Elze.

‘Denk er dan nog eens rustig over na, Elze. Toe, als je wilt. Alsjeblieft, je zou er ook mij zo'n groot plezier mee doen. Oh, ik vind het eigenlijk allemaal zo beroerd!’ roept Margje huilend uit.

‘Gun me alsjeblieft even wat tijd. Dat is een vraag, die ik allerminst verwacht had. Heus, ik weet niet, wat hierop te zeggen. Alleen weet ik wel, dat de beslissing voor mij heel moeilijk zal zijn.’

‘Je zou hier als kind in huis zijn, Elze,’ zegt vrouw Krijger door haar tranen heen. ‘Eerlijk, we doen dit alles niet zonder overweging. In de eerste plaats voor onszelf, maar daarnaast omdat we steeds meer overtuigd raken, dat het alleen wonen voor jou op den duur niet vol te houden zal zijn. Eenzaamheid kan een mens, al is hij geestelijk ook nog zo sterk, ook teveel worden...’

Het is, alsof Elze een waas voor haar ogen krijgt. In de hoek van de prachtige kamer ziet ze het schilderij, dat een ondergedoken kunstschilder eens vervaardigde: het huisje van Harm en Dieke aan het kerkpadje.

‘Ik weet het niet...’ stamelt ze zacht.

Het gesprek wil nu plotseling niet meer vlotten. Elze wordt na deze vraag, die haar totaal overviel, een en al geslotenheid.

Margje weet diep in haar hart dat moeder Elze voor een zeer zware keus heeft gesteld.

‘Je zou met al dat andere werk kunnen ophouden,’ zegt Margje nog. ‘Eigenlijk is al dat andere wat je doet toch ook geen vrouwenwerk. Ik bedoel niet, dat het je omlaaghaalt als meisje, maar je zou het zoveel gemakkelijker en ook gezelliger kunnen hebben.’

Elze reageert er nauwelijks op; het is alsof alle verdere opmerkingen aan haar zonder meer zullen voorbijgaan.

Als Margjes moeder haar vraagt, wat of ze wenst te drinken, is haar antwoord beleefd doch beslist: ‘Dank u beleefd, vrouw Krijger, ik heb beslist nergens trek in.’

Wanneer Dirk Krijger later op de avond, als Elze al weer een hele poos weg is, de boel nog even naloopt en de deuren sluit, weet hij voor zich het al wel zeker: Ze zal het niet doen.

Mijnheer Voordeman is als altijd in zijn werkvertrek nog druk bezig met het afhandelen van zijn correspondentie. Hij is met een heleboel dingen lelijk achterop gekomen. Het ongelukkige voorval met het achtergebleven projectiel in zijn tuin heeft in-

dertijd ook zijn intiem vertrek, waarin voor Houtwijk zoveel na-oorlogse initiatieven werden uitgébroed, niet gespaard en voor hem in meer dan een opzicht verdragend gewerkt.

Niet alleen dat hij een groot deel van zijn spullen onder een laag puin aantrof, ook het overigens met spoed aan zijn woning uitgevoerde herstel hield hem lange tijd uit zijn gewone doen.

Maar deze avond heeft: het goed willen vlotten en er is een flink stuk van de achterstand ingelopen. Doch nu begint hij er toch over te denken er mee op te houden voor vandaag.

Hij is juist bezig, zijn bureau wat op te ruimen, wanneer hij haastige voetstappen hoort. Eigenlijk schrikt hij er een beetje van op, want het is tegen twaalven en dan verwacht iemand in Houtwijk toch geen bezoek meer, zelfs een nachtwerker als mijnheer Voordeman niet.

Maar voordat hij er over heeft kunnen nadenken wat of er eigenlijk wel aan de hand is, komt Elze bij hem binnenstappen. In tegenstelling tot gewoonlijk heeft ze niet de moeite genomen, zich met een haastig kloppen aan te dienen.

Wanneer hij haar aankijkt zegt hij een beetje verwonderd: ‘Maar, Elze, jij nog zo laat hier?’

Ze knikt ernstig en zegt: ‘Ja, mijnheer Voordeman, dat bent u niet van mij gewoon.’

‘Inderdaad niet,’ is zijn antwoord en uitnodigend schuift hij haar een stoel toe.

‘Ga zitten, Elze,’ nodigt hij en constateert meteen dat er iets bijzonders met haar aan de hand is.

Ze laat zich ietwat onverschillig in de stoel vallen.

‘Ben je moe?’ vraagt hij.

Ze zwijgt.

‘Je hebt vanavond toch in je huis geen buitengewoon iets gehad?’

Er komt nog geen antwoord.

‘Elze, spreek dan toch! Waarvoor kom je dan nog zo laat hier?’ Hij ziet haar ogen, die oververmoeid schijnen, en het donker-

bruine haar, dat wild om haar hoofd hangt. Mijnheer Voordeman wacht af, maar de spanning in hem stijgt. En hij herinnert zich, dat ze kort voor de bevrijding ook enige malen zo bij hem kwam. Ja, toen was ze in zeker opzicht net zo zwijgzaam als nu en zei alleen het hoognodige. Maar toen was er meer strijd lust in haar ogen, meer idealisme, de drang om iets te moeten doen. In zijn gedachten komt terug de avond, waarop ze met spoed drie onderduikadressen van hem moest hebben; niet over een uur, maar over hooguit tien minuten, omdat ze wist dat er gevaar was.

Doch toen wist hij waarom ze bij hem kwam. Ze was de werkster met de snelle beslissingen, die wist dat minuten soms zeer kostbaar kunnen zijn, een kwestie kunnen vormen van leven of dood, vrijheid of gevangenschap. En nu moet hij de woorden haast uit haar mond trekken.

‘Kun je het moeilijk vertellen, Elze?’ vraagt hij en neemt in een stoel tegenover haar plaats.

Ze strijkt de haren wat meer op hun plaats en ziet hem aan.

‘U bent van de kerkeraad?’ vraagt ze dan.

Mijnheer Voordeman knikt. ‘Ja, dat weet je immers wel?’

Even lacht ze, verbeterd, haast onverschillig.

‘Natuurlijk weet ik dat. Maar het was eigenlijk meer een inleidende vraag. Ik kom hier, om te vertellen, dat ik over een maand graag van mijn werk in de kerk zou worden ontheven. Ik bedoel, dat ik het kosterschap liever niet langer blijf vervullen.’

Wanneer ze dit heeft gezegd zet ze de handen onder haar kin en kijkt even zwijgend naar het hagelwitte plafond.

Een enkel ogenblik kan mijnheer Voordeman zijn verbazing haast niet onderdrukken, dat is hem aan te zien. Maar hij herstelt zich spoedig.

‘Dat is een slechte boodschap, en dan nog zo laat op de avond,’ is zijn antwoord.

Haar ogen blijven nog van hem afgewend.

‘Het is nacht, mijnheer Voordeman. Ik heb daarstraks reeds de klok van twaalven gehoord. Maar het is nooit te laat, om bij u hier langs te komen, dat ondervind ik nu weer.’

Ze ziet hem aan en haar ogen glijden rap langs de stapel opbergmappen die op zijn bureau liggen. Dat alles constaterend, zegt ze: ‘U werkt hard, nietwaar? Als Houtwijk u niet had, zou het er stellig een stille boel zijn.’

Hij verschuift het een en ander op zijn bureau. ‘Er zijn hier meer harde werkers, Elze, dat weet jij ook.’

‘Ja, dat weet ik zeker ook wel.’

Ze speelt zwijgend met een knoop aan de mouw van haar mantel, als formuleert ze een nieuwe vraag. Wanneer die uitblijft, neemt mijnheer Voordeman het gesprek weer op. Hij wil toch eigenlijk wel, dat ze met haar woorden voor de dag komt.

‘Ben je extra nu nog van huis gekomen met deze beslissing?’

Hij krijgt het antwoord niet direct, maar dan klinkt het: ‘Neen, ik kom van de familie Krijger. U weet wel, van Margjes huis.’ Hij knikt en vraagt ietwat schertsend: ‘O, je moest alvast bespreken, wat of er ter gelegenheid van haar bruiloft moet worden gekookt?’

Ze schudt met haar hoofd. ‘Neen, bepaald niet; dat laat ik aan anderen over,’ zegt ze.

Mijnheer Voordeman voelt dat er iets op til is. ‘Je helpt toch zeker wel met Margjes bruiloftsmaal?’ informeert hij.

Elze maakt nu een beslist afwijzend gebaar. ‘Neen, ik help niet meer bij Anne Borkes in de keuken,’ verklaart ze dan.

Nu wordt het mijnheer Voordeman een beetje te vreemd. Hij gaat wat meer rechtop in zijn stoel zitten en zegt: ‘Maar, Elze, als ik het goed begrijp doe je zonder meer van twee baantjes afstand. Waarom is dat? Ga je soms vertrekken?’

Er komt eerst weer geen antwoord. ‘Ik weet het niet,’ zegt ze dan. ‘Anne ligt me niet meer. De mensen zullen het wel anders uitleggen en vertellen dat ik het doe omdat Tonny nu met Margje trouwt, maar dan zitten ze er wel naast. En wat het koster-

schap betreft: Ik heb het aangenomen voor tijdelijk. Nu kerk en toren weer zijn hersteld, alles weer op zijn plaats is, geloof ik dat het een geschikt ogenblik is om er verder voor te bedanken. Ik meen wel, de gemeente hier door een moeilijke periode heen te hebben geholpen. Maar een mens moet op zijn tijd ook “Neen” weten te zeggen.’

Het doet mijnheer Voordeman verbaasd opzien. ‘Wat bedoel je met dat laatste, Elze?’ informeert hij nadrukkelijk.

‘Ik bedoel wat ik zeg, als u mij begrijpt,’ is het rustige maar vastbesloten antwoord.

‘U zegt dus “Neen” tegen het kosterschap en ook Anne Borkes hebt u opgezegd? Dat zal nieuws zijn voor Houtwijk!’

Mijnheer Voordeman probeert een tikkeltje humor aan zijn woorden te geven, maar het lukt hem nauwelijks.

‘Ja, mogelijk wel,’ geeft ze toe. ‘Maar men zal er begrip voor moeten opbrengen. Alles kan nu eenmaal niet altijd blijven zoals het is.’

Dan komt ze met een haast overrompelende vraag. ‘En wanneer moet ik van gemeentewege uit het huisje daar aan het kerkpadje? Er komt daar immers een grote weg?’

De man die niet gauw of welhaast nimmer om woorden verlegen zit, maar die ambtshalve goed met de gemeentezaken op de hoogte is, schijnt nu toch even met sprakeloosheid geslagen. Verbaasd ziet hij haar aan en vraagt: ‘Jij weg uit het huisje? Heb je daar iets van gehoord? Ik kan me niet voorstellen dat er officieel wat van bekend is.’

Ze geeft het toe. ‘Neen, officieel niet, maar iedereen weet het te vertellen. Trouwens, ze weten hier in het dorp heel veel...’

Mijnheer Voordeman, principieel als altijd, stelt haar gerust: ‘Elze, ik mag beslist niet buiten mijn ambtelijke bevoegdheden gaan. Wat het verdwijnen van dat huisje daar betreft: er zullen voor jou stellig geen ernstige moeilijkheden uit voortvloeien, daar zal wel voor worden gezorgd. Althans, dat veronderstel ik. Meer kan ik er momenteel eerlijk niet over loslaten.’

Haar peilende ogen zien hem aan.

‘Ik weet genoeg,’ zegt ze dan.

Haar gastvrije kennis uit de eerste dagen dat zij in Houtwijk kwam ziet nu toch bedenkelijk op zijn horloge. ‘Al over halfeen,’ constateert hij. ‘Wat een nachtelijke conversatie!’

‘Ik ben hier wel vaker midden in de nacht geweest,’ klinkt het uit haar mond.

Hij knikt en bevestigt: ‘Ja, dat weet ik; toen zaten we hier niet zo rustig...’

‘Och, ik weet het niet,’ zegt ze laconiek.

De man, met wie ze zo menig gevaarlijk klusje, waarvan Houtwijk nimmer weet kreeg, opknapte, wordt nu plotseling weer even vertrouwelijk als toen. Hij strijkt haar door de haren, ze voelt zijn hand gelijk in die dagen, wanneer ze bij hem vertrok en hij haar sterkte toewenste bij haar gevaarlijk werk.

‘Elze, zeg het me. Wat is er aan de hand? Ga je soms uit Houtwijk weg?’

Haar antwoord is voor hem verbijsterend.

‘U wilt het weten?’ vraagt ze. ‘Goed, ik zal het u zeggen, in hetzelfde vertrouwen als we gedurende de laatste oorlogsmaanden met elkaar spraken; begrijpt u me?’

Mijnheer Voordeman knikt instemmend en luistert ernstig naar wat ze hem dan vertelt.

‘Ik kom zojuist van visite bij Margjes huis, dat zei ik u al. Men heeft me het voorstel gedaan, daar te komen en in zekere zin de plaats van Margje in te nemen. Ik heb de beslissing hierover aangehouden, maar mijn hart zegt zonder meer: Neen.

Ik weet, dat het een teleurstelling voor die mensen daar zal zijn, maar ik kan niet anders. De reden welke eraan ten grondslag ligt is dezelfde als die welke mij deed besluiten, het kosterschap te beëindigen...’

Even wacht ze en pinkt een traan uit haar ogen.

Mijnheer Voordeman kijkt peinzend op zijn mooie gouden zakhorloge, maar de tijd interesseert hem niet. Wat hem meer dan

ooit interesseert is het meisje dat daar in het middemachtelijk uur tegenover hem zit.

‘Je gaat weg, Elze?’ vraagt hij langzaam.

‘Ja, ik ga weg... voorgoed,’ zegt ze vastbesloten. ‘Maar spreek er met niemand over.’

‘Ik beloof het zonder meer,’ is zijn antwoord.

‘Weer naar Polen?’ vraagt hij.

‘Terug naar mijn vaderland; ik voel dat ik het moet,’ antwoordt ze ernstig.

Zijn blik is er een van begrijpen. ‘Je laat hier veel achter, Elze,’ zegt hij na enig nadenken.

Ze haalt haar schouders op en spreekt zacht: ‘Ik weet het niet. Ergens geloof ik, dat Houtwijk me gauw zal zijn vergeten.’

Mijnheer Voordeman schudt met zijn hoofd van neen. ‘Toch niet, Elze. Er zal hier in het dorp een plaats openvallen, die niet meer op te vullen is.’

‘Ik begrijp u niet goed,’ verklaart ze met wat rustiger stem.

Mijnheer Voordeman, de organisator in Houtwijk, de man die overal zijn gaven ten dienste stelt, die dezelfde gebleven is die hij ook in de donkerste dagen was en nimmer zal vergeten wat zelfs de eenvoudigste kleine man groot deed zijn, kan het heel kort zeggen: ‘Elze, je was er een van het leger der onzichtbaren, die zovelen aan zich hebben verplicht.’

‘Misschien zal ik ginds gelijken vinden,’ overpeinst ze. ‘Mogelijk vind ik er ook niets, maar het staat voor me vast dat ik weer terug wil naar mijn vaderland. Alleen de gedachte, te zijn op de bodem waar zij die me lief waren eens woonden, zal me genoeg zijn ...’

Ze laat haar keiharde houding van daarstraks varen en huilt zachtjes. Na enkele ogenblikken staat ze langzaam op en reikt mijnheer Voordeman de hand.

‘U stelt de dominee van mijn besluit op de hoogte?’ vraagt ze. ‘Alleen dat, maar meer dan ook niet,’ bevestigt mijnheer Voordeman.

Het antwoord is voor haar duidelijk.

Dan gaat ze de duisternis tegemoet, de koelte van de nacht doet haar wat rustiger worden. En ze loopt langzaam voort door het stille, slapende dorp. Hoog boven haar krijst een uil in de toren; het is voor haar als een afscheidsroep.

Een kille, mistige zondagmorgen.

Na de kerkdienst, waarin Elze voor de eerste maal de klok boven in de weer herstelde toren heeft mogen luiden, lopen de kerkgaande gemeentenaren van Houtwijk wat meer geïnteresseerd dan gewoonlijk langs hun kosteres. Ze zal het niet lang meer zijn, dat hebben ze daarstraks de dominee vanaf de kansel horen verkondigen.

Ja, hij had meerdere mededelingen te doen in deze dienst. De misschien voor hem wel belangrijkste was, dat hij het ontvangen beroep naar een andere gemeente heeft aangenomen. Voorts werd de gemeente ervan in kennis gesteld, dat het huwelijk van Tonny Borkes en Margje Krijger kerkelijk zal worden voltrokken. De mensen in de kerk wisten toen meteen, waarom Anne Borkes, gestoken in naar Houtwijkse begrippen wel zeer deftige kledij, die morgen bij uitzondering onder het gehoor van de predikant mocht worden gerekend.

En de derde, als laatst gedane, maar daarom door hem niet minder belangrijk geachte mededeling was die, wat Elze haar kosterschap betreft.

Voor de Houtwijkers dus deze zondag nieuws in overvloed! Wanneer ze achter hun middagmaal zitten, hebben ze stellig stof tot conversatie en in veel gevallen zullen ze ook hun verklaringen er voor hebben. Dat de dominee gaat vertrekken, nou ja, hij is nog in de bloei van zijn leven en: altijd dezelfde, daar is ook wat tegen. Dat Tonny en Margje gaan trouwen, dat is ook geen nieuws meer. Maar dat Elze weggaat: ja, dat is eigenlijk toch wel als een donderslag bij heldere hemel gekomen.

Sommigen brengen het nog in verband met Tonny's trouwen,

maar de meesten weten al wel beter. Die Elze heeft lak aan Anne Borkes, en van haar jongen wou ze toch beslist niet weten, ook al werd er dikwijls anders verteld.

Maar geen die het juiste antwoord weet; het blijft de komende dagen een gissen en raden.

Nog diezelfde middag meldt Driekes Veen zich bij mijnheer Voordeman als kandidaat voor de opengevallen kostersplaats. Ondanks dat het nieuws hem nog maar enige uren bekend is, en het de dag des Heren is, heeft hij de stoute schoenen maar aangetrokkén.

‘Het zal worden bekeken,’ zo verzekert mijnheer Voordeman hem.

Driekes is al weer buiten op de stoep, wanneer hij nog haastig informeert: ‘Waarom stopt die Elze er eigenlijk mee?’

Maar mijnheer Voordeman schijnt die vraag niet te horen. Met een beleefd knikje zegt hij tegen Driekes: ‘U hoort van ons!’ Dan trekt hij de zware voordeur van zijn huis langzaam in het slot.

21

De dagen gaan voor Elze haast als in een droom voorbij. Ze herinnert zich nog vaak het bezoek dat zij bij Margje en haar ouders heeft afgelegd, en overdenkt hoe goed die mensen het toch met haar menen. Ook het diepgaand gesprek dat ze tot ver na middernacht bij mijnheer Voordeman heeft gevoerd en waarin ze hem van haar plannen op de hoogte bracht, komt steeds weer bij haar terug. Ze overdenkt vele malen, hoe hij reageerde op haar mening, dat het dorp haar wel spoedig vergeten zal. ‘Toch niet, Elze,’ zei hij.

Het probleem, hoe zij de familie Krijger officieel van haar bedanken voor het aanbod op de hoogte moest stellen, heeft ze zonder meer door een heel openhartige brief opgelost. Ze wou er niet voor de tweede maal direct mee geconfronteerd worden, omdat het toch maar onnodige narigheid zou geven.

Elze heeft inmiddels een vaag bericht opgevangen, dat een neef van Dirk Krijger er op den duur bij in zal trouwen, waardoor het gemis aan Margje, vooral wat het werk betreft, kan worden ondervangen.

Ze heeft Tonny noch Margje de laatste dagen gesden, hetgeen haar overigens niet zo verwondert. Beiden zullen wel meer dan druk wezen met de voorbereidingen welke aan hun huwelijk voorafgaan.

Over Anne Borkes wordt heel gek gesmoesd. Er moet met haar haast geen goed woord over Margje kunnen worden gesproken. Anne maakt er schijnbaar haast een dorpsaangelegenheid van. Ze had het zo goed met die Tonny voor; hij vond bij wijze van spreken zijn bedje gespreid: een prachtige zaak, modem ingericht en mogelijkheden te over om er nog meer van te maken.

En ze heeft het hem volgens haar zo dikwijls gezegd: ‘Jongen, zorg ervoor dat je een vrouw trouwt, zoals je eigen moeder eenmaal was: knap en bijdehand, dat zijn twee dingen die je nooit uit het oog moet verliezen.’

Henk Weltink, de postbode, kwam laatst met een wat vreemd uitziende brief bij Elze. Met meer dan gewone accuratesse stelde hij die aan haar ter hand en op zijn gezicht lag een vragende uitdrukking. Doch Elze deed, alsof ze alles heel gewoon vond en vroeg: ‘Nog nieuws in het dorp, Henk?’

‘Als er nieuws komt in Houtwijk, zul jij er misschien het eerst voor zorgen. Me dunkt dat je met het een en ander nogal opzien baart,’ zei hij.

Maar Henk kreeg Elze niet waar hij haar wel wou hebben, namelijk dat hij wat meer van haar aan de weet kwam. Elze op haar beurt was diplomatiek genoeg om Henk aan het praten te krijgen, en ze kwam wel van het een en ander op de hoogte. Zodoende wist ze een paar minuten later ook dat Anne wild tekeer kan gaan. Er is een mopje, door enige stamgasten uit haar café getapt. Bepaald niet zo heel erg netjes, maar het laat aan duidelijkheid niet te wensen over:

‘Anne zegt steeds weer tegen iedereen die het maar wil horen: Werkelijk, het bed was voor heel zijn leven opgemaakt.’ Een nogal aangeschoten Houtwijker, die het niet te nauw neemt, moet toen hebben opgemerkt dat het gezonde logica is om te veronderstellen, dat Tonny er dan ook een vrouw in wou hebben.

Anne moet daarop een bepaald niet parlementaire uitdrukking hebben gebruikt en de aangeschoten leukerd zonder meer de straat hebben gewezen.

Henk Weltink is maar een van de weinigen, waarmee Elze nog wel eens even praat. Voor de rest is iedere dag vol met dezelfde eentonigheid en dikwijls is ze blij dat het tijd van naar bed gaan is.

Maar dan is er plotseling een avond die anders schijnt te zullen

worden. Elze denkt er net over om al ter ruste te gaan, wanneer ze buiten op het stoepje wat hoort naderen. Flauw kan ze horen dat er gesproken wordt. Vlug raapt ze enkele spullen die ze wat verspreid heeft liggen bij elkaar, doch dan kan ze ook al niets meer verbergen, omdat de deur opengaat.

Een weinig verbaasd ziet ze, dat het Tonny en Margje zijn.

‘Gunst, jullie nog en dat zo laat op de avond?’ vraagt ze.

Margje lacht: ‘Ja, dat had je niet gedacht, Elze!’

Ze biedt hem stoelen aan en vraagt, of ze nog trek hebben in koffie, dan wil ze even wat zetten.

‘Neen, dank je wel, Elze,’ zegt Margje. ‘We hebben vanavond al zo veel moeten drinken, dat we echt geen trek meer hebben.’ Tonny bevestigt het. Hij ziet Elze ietwat nerveus aan en het is duidelijk dat hij de laatste tijd onder spanningen heeft geleefd. Zo spraakzaam als hij vroeger altijd was, zo rustig en ingetogen is hij nu. Elze heeft een stil vermoeden dat zijn moeder hem het leven meer dan zuur maakt. Ze herinnert zich vluchtig wat Anne bij haar in de keuken eens tegen haar zei: ‘Ik had het zo graag anders gehoord.’

Maar dan ziet ze naar Margje, die ondanks alles moeite doet om opgewekt te zijn.

‘Je hebt er misschien van gehoord, Elze, dat mijn neef bij vader en moeder introuwt?’

‘Ja, inderdaad. Ik vind het gelukkig voor hen, dat geeft dan tenminste wat meer aanspraak,’ zegt Elze.

‘Ze komen natuurlijk wel apart te wonen, moeder wil haar eigen potje blijven koken,’ voegt Margje er nog aan toe.

Elze knikt begrijpend. ‘Het lijkt me ook beter,’ is haar antwoord.

‘Wij komen ook apart,’ zegt Tonny plotseling.

Margje ziet even geschrokken naar Elze en dan naar Tonny. ‘Neen maar, dat is me ook een opmerking,’ constateert ze.

Maar Tonny draait er niet omheen: ‘Ja, of niet soms?’ zeg: hij dan.

Dan is Margje haar opgewektheid plotseling heel wat minder en ze moet het toegeven: ‘Het is waar, dat moeder Anne apart gaat wonen. Ze wil niet bij ons over de vloer, heeft ze gezegd.’ Maar daarmee acht Margje de kous af en ze begint over het eigenlijke doel van him komst.

‘Je weet, Elze, dat wij drieën vele malen contacten met elkaar hebben gehad. Misschien is er in meer dan één opzicht wel eens iets geweest van een elkaar niet begrijpen, zowel bij mij als bij Tonny.

We hebben gehoord, dat je over enige weken het kosterschap beeindigt. Enfin, je weet evengoed als wij wat er in Houtwijk verder zo over ons wordt gesproken.’

Elze ziet even verwonderd op en valt Margje in de rede. ‘Neen, Margje, dat weet ik niet!’

Doch Margje kan het haar gauw in het kort vertellen: ‘In het dorp gaat het gerucht dat je van hier weggaat. Waarheen, dat zegt niemand erbij. Maar ze weten wel de reden van je vertrek: Omdat ik en Tonny met elkaar trouwen.’

Ze moet er even om lachen, ziet van Margje naar Tonny en zegt: ‘Nou ja, laat ze praten. Als ze niets ergers vertellen...’ Margje kan haar in dat opzicht geruststellen: ‘Neen, ik heb nog niets anders gehoord.’

Doch ze is nog niet waar ze wil wezen en gaat verder: ‘Nu gaat het ons hierom, Elze. Wij wilden je één ding vragen. Wanneer wij gaan trouwen, ben jij geen kosteres meer, tenminste als het zo gaat naar wij menen te weten.’

Elze knikt instemmend. ‘Neen,’ zegt ze, ‘waarschijnlijk dan niet meer.’

Margje wacht even met het stellen van haar vraag. Het is alsof ze iets moet wegslikken, maar dan gaat ze verder: ‘Niet alleen om de vele praatjes die er in het dorp rondgaan de kop in te drukken, maar ook vanwege het feit dat wij elkaar in zoveel opzichten hebben leren kennen, zouden Tonny en ik graag hebben, dat jij die dag voor éénmaal nog de klok in onze dorpstoren zou

willen luiden, ik bedoel, als wij in de kerk gaan trouwen. We zouden het zo mooi vinden, Elze...'

Margje zwijgt even, als wacht ze op antwoord.

Elze voelt, dat het haar moeite heeft gekost, met dit alles voor de dag te komen. Ze ziet Margje even aan, dan Tonny en vraagt: 'Ik de kerkklok voor jullie luiden...? Op jullie trouwdag?'

Ze formuleert haar gedachten hoorbaar, als wil ze hen beiden laten weten hoe het in haar binnenste stormt. 'Margje en Tonny... jullie houden van elkaar, dat weet ik; dat weet heel het dorp. Jullie houden ook van mij, daarvan is het dorp minder goed op de hoogte.

Maar dat interesseert me niet..., niets interesseert me hier eigenlijk nog. Alleen dat jullie gaan trouwen en gelukkig worden. Ja, vooral dat laatste hoop ik van harte. En daarom zal ik doen wat jullie van me vragen: Ik zal de klok voor jullie luiden ..., de kerkklok van Houtwijk. Want ze klinkt nu pas weer echt als vroeger, vanaf de plaats waar Harm haar jarenlang deed zingen over dit mooie Achterhoekse dorp.

En de oorlog is voorbij... Alles is weer gewoon, nietwaar...? Ook tussen ons...'

Margje weet een ogenblik niet, hoe of ze het met Elze heeft, Tonny schijnbaar nog minder. 'Elze, wat doe je vreemd! Is er iets?' vraagt ze.

Er volgt een ontkennend hoofdschudden en dan: 'Neen, Margje, er is niets, helemaal niets. Ik kan alleen soms de dingen niet meer begrijpen; dan is het alsof ik droom. En toch ben ik wakker en mijn verstand is helder als de dag.'

'Vind je het beroerd, dat ik er naar gevraagd heb?' informeert Margje voorzichtig.

Elzes ogen zijn een ogenblik ernstig op haar gericht, en ze antwoordt: 'Helemaal niet, Margje. Alleen, ik vind het zo machtig: Nog éénmaal de klok luiden, voor jullie als bruidspaar. Dat is het, wat me zo aangrijpt.'

Dan is Elze plotseling weer in haar gewone doen: ‘Dat zal dan ook stellig wel de laatste keer zijn, dat ik het klokketouw in mijn handen krijg.’

Tonny merkt nu voorzichtig op: ‘Ja, ze zeggen dat er in de toekomst elektrisch zal worden geluid.’

Elze knikt bevestigend. ‘Ja, in de toekomst wel. Harm moest het nog eens horen: Elektrisch de klok luiden. Toch zullen de mensen er gauw genoeg aan wennen. Och, eigenlijk zullen ze er vast niet van ondersteboven zijn, omdat er niets anders dan voorheen valt te horen. Toch zullen wij allen aan veel andere, nieuwe dingen wel degelijk moeten wennen, want de tijd zal snel gaan, steeds sneller. De uitvindingen zullen elkaar opvolgen in een haast ongelooflijk tempo. De oorlog heeft de techniek een machtige duw voorwaarts gegeven ...’

Margje kan Elze in haar woorden haast niet meer volgen en vraagt: ‘Elze, wie ben jij toch? Ik heb je nog nooit zo gehoord!’ En Elze lacht. Er is nog hetzelfde, dat men ook de eerste dagen in haar zag en hoorde, toen ze pas in Houtwijk werd gezien. Alleen, nu spreekt ze meer, tenminste tegen Margje en Tonny. ‘Ik ben hier voor velen altijd nog een raadsel geweest en zal het ook wel blijven. Jouw moeder, Margje, heeft me onlangs laten doorschemeren, dat ze me eigenlijk geen meisje voor kosters-werkzaamheden vond. Misschien heeft ze ergens wel gelijk. Maar het lot heeft me naar dit dorp gebracht en ik heb er vanaf de eerste dag naar beste weten gehandeld, jegens iedereen, ook jegens jou en Tonny. En daarom is het ook, dat ik uit de grond van mijn hart toestem in het verzoek dat jullie me doen. Nu kan ik het nog.’

Dit laatste brengt Tonny ertoe, haar te vragen: ‘Is het dan toch waar, dat je weggaat, Elze?’

Ze ziet hem aan, zwijgt eerst en zegt dan na een diepe zucht: ‘Er is een tijd geweest, dat ik boordevol zat met jeugdig idealisme. De oorlog heeft me veel ouder gemaakt dan ik anders zou zijn geweest. Ik weet, dat er nog een groot deel van mijn leven

voor me ligt. Maar dat wat voorbij is, juist dat kleine deel... Ik zal het nooit kunnen vergeten!’

Margje voelt, hoe Elze de vraag van Tonny ontwijkt. ‘Ik kan alleen het beste voor je hopen,’ zegt ze tegen haar.

Elze zwijgt weer, denkt na en spreekt langzaam: ‘Het beste..., ja, dat hoop ik ook voor jullie en... voor jullie kind. Voor dat laatste hoop ik dat het niet zoals wij zal worden gebroken door een nieuwe, waanzinnige oorlog. Ik weet het: ik zou het ook voor mijn eigen kind hopen. Maar kinderen... ik zou niet weten, van wie ik er nog een kan verlangen.

Maar zou ik er nog ooit één aan mijn zorgen toevertrouwd weten: ik vertelde het alles van de gruwelen die een oorlog meebrengt. Ik zou het de betrekkelijkheid van alle holle leuzen voor ogen stellen en het leren, ver over door mensen getrokken grenzen heen te zien. Ja, ik zou het leren dat een nieuwe oorlog alleen voor robots zal zijn, door het menselijk vernuft op de beschaving losgelaten...’

Margje en Tonny zien Elze daar zitten met ogen die een vlammend protest willen uitdragen en vochtig zijn van het doorstane leed, dat nu weer in alle hevigheid opwelt.

‘We dwalen wel heel erg af,’ merkt Margje ernstig op.

‘Ik geloof het niet,’ zegt Elze. ‘Dus rekenen jullie maar op mij als klokkeluidster,’ laat ze er weer wat vrolijker op volgen.

‘En je komt 's avonds ook op onze bruiloft?’ vraagt Margje, met een uitnodigend iets in haar stem.

Elzes gezicht betreft even. ‘Ik weet het niet. Heus, ik weet het niet,’ zo omzeilt ze Margje haar invitatie.

‘Dat zien we dan wel,’ merkt Tonny tactisch op en ze nemen nu haastig afscheid, want het is al veel later dan ze alle drie dachten.

Buitengekomen zegt Margje: ‘Fijn, Tonny, dat ze het doet!’ Tonny antwoordt niet. Alleen haalt hij voorzichtig Margje nog wat meer naar zich toe en, ondanks alle druk van moeder Anne, weet hij zich meer dan gelukkig met zijn aanstaande vrouw. Hij

is het zich deze avond beter dan ooit bewust geworden: Elze zou toch voor hem niet kunnen zijn wat Margje is. Ze is zo anders, leeft voor hem in een geheel andere gedachtenwereld. Dat wil niet zeggen dat ze minder goed, minder lief is dan Margje, neen, dat bepaald niet. Maar Elze zal nooit een echte Houtwijkse kunnen worden. Het Achterhoekse platteland en het dorp zijn voor haar meer geweest als een tussenstation, vanwaar ze vroeg of laat weer vertrekt.

Thuisgekomen praat hij er nog een hele poos over na met Margje.

‘Geloof jij, Margje, dat ik met Elze echt gelukkig had kunnen worden?’ vraagt hij haar.

‘Ik weet het niet, Tonny; ik weet het niet. Maar je bent het immers met mij?’

Hij weet niet anders te antwoorden dan door haar haast onstuimig te kussen.

‘Voorzichtig, Tonny!’ maant ze hem.

Uit de dorpstoren klinkt het slaan van één uur na middernacht. Dat is het laatste wat ze na deze bewogen avond horen.

22

Het is een koude, trieste novemberavond.

De enige politieman van Houtwijk is nog meer actief dan gewoonlijk. Want het is druk in het dorp, vooral in en om de zaal van Anne Borkes. Niet, dat zij weer voor een buitengewoon evenement heeft gezorgd, maar haar Tonny is vandaag getrouwd met Margje Krijger; moést trouwen, dat vertellen velen er steeds nog maar weer wat al te gaarne bij.

En ze zijn gekomen, de honderden die werden uitgenodigd op het feest van het jonge paar. Ze drinken en eten dat het een lust is, en dat staat Anne goed aan. Het steekt haar deze dag niet op een vaatje meer of minder. Bepaald niet omdat ze nou zo bijzonder met het huwelijk van haar zoon is ingenomen, maar meer omdat ze het duidelijk wil laten blijken: Ik ben er wel goed voor; jullie drinken maar tot je het zat bent en hebt gefeest op een manier die je nog lang heugt.

De na-oorlogse welvaart heeft Anne geen goed gedaan. Ze is trotser geworden dan ze vroeger was, maar ook harder en zakelijker. En in zekere zin wil ze haar welstand graag afgemeten zien naar het feest dat ze vandaag ter ere van het huwelijk van Tonny en Margje laat houden. Natuurlijk: Dirk Krijger en zijn vrouw staan deze dag naast haar, maar die doen het, ondanks dat het de trouwdag van hun enig kind is, toch minder opzichtig dan de struise Anne.

En de drank vloeit er dan ook in overvloed.

Daarom ook is de politieman in Houtwijk op zijn hoede, dat er geen dingen gebeuren die niet door de beugel kunnen. En vooral het dorpsplein met de naaste omgeving heeft zijn speciale aandacht, want de bruiloftsgasten zwaaien in hun roes soms wat

onzeker af, om even wat koelte in te ademen en de hitte van de alcohol, die hun lichaam doorstroomt, wat kwijt te raken.

Eigenlijk had hij als dienaar der wet ook naar het feest van deze dag moeten gaan; Anne heeft hem en zijn vrouw nadrukkelijk uitgenodigd. Maar hij heeft zich er met een keurige felicitatiekaart af gemaakt.

Wanneer hij ziet dat het een poosje daar buiten wat rustiger is, kiest hij een wat groter surveillancerondje, fietst langzaam een stille zijstraat en vervolgens het kerkpaadje in.

Natte mistdraden slaan in zijn gezicht, het geeft even een ietwat kriebelend gevoel. Hij moet voorzichtig rijden vanwege wandelende verliefde paartjes, die het lawaai in de zaal van Anne even zijn ontvlucht.

Flauw ziet hij het huis waar vroeger Harm en Dieke woonden. Het is er donker en stil, in tegenstelling tot de vorige avonden van deze week, toen Elze nog wel eens vrij laat bezig scheen te zijn.

En hij overdenkt het: Ze zal ook naar het feest zijn, want ze heeft deze morgen het dorp een verrassing bezorgd, door als vroegere kosteres nog éénmaal de kerkklok te luiden, en wel voor het huwelijk van Margje en Tonny. Het dorp was er de hele dag vol van en wist, zich in alle praatjes over Elze lelijk te hebben vergist.

Vast is ze nu ook daar bij Anne Borkes in de zaal, zo trekt de dienaar der wet zijn conclusies.

In een rustig hoekje van Houtwijk staat het bevrijdingsmonument, het gedenkteken voor de gevallen. Hij wil er even langs gaan, om er zeker van te zijn dat daar geen onbehoorlijke dingen gebeuren. Het kostbaar kunstwerk zal in de toekomst nog van een passende omheining worden voorzien, maar dat duurt nog wel een tijdje, naar hij heeft gehoord.

Dan zullen alleen zij, die er met wat meer gevoelens van piëteit heengaan dan sommigen, de moeite willen nemen om het te bezoeken, omdat ze het met enige omloopjes moeten naderen.

Wanneer hij dichterbij het monument komt, stelt hij vast dat er niets bijzonders aan de hand is, althans niet zo op het eerste gehoor.

Doch vreemd, plotseling lijkt het hem dat er toch niet die eenzaamheid is welke er anders heerst. Hij ziet in het flauwe, oplichtend schijnsel van het dorp dat er iemand staat, een persoon die zich nu langzaam in zijn richting begeeft.

‘Het is een vrouw,’ constateert hij dan met zijn ervaren ogen. ‘O, ben jij het?’ klinkt het, zodra ze hem is genaderd.

Hij steekt, tegen zijn instructies in, een Engelse sigaret op. ‘Elze, jij nog zo laat hier?’ vraagt hij dan.

‘Ja, ik wou ze nog eenmaal zien,’ klinkt het haast onverstaanbaar.

Hij doet alsof hij haar niet begrijpt: ‘Wie bedoel je, Elze?’

Ze wijst langzaam naar het monument; flauw kan hij haar arm onderscheiden.

‘Die daar,’ zegt ze plechtig.

‘Ik begrijp je niet, Elze,’ luidt zijn antwoord.

Ze reikt hem haar hand, als wil ze hem iets wijzen. ‘In gedachten zie ik ze weer terug, ze trekken aan mij voorbij: de boeren, de burgers, arm en rijk, de soldaten in hun gehavende uniformen en de vele anderen... Ja, alles hier in Houtwijk gaat nog eens opnieuw aan mijn geestesoog voorbij...’

Ze laat zijn hand los en wacht met verder spreken; het is alsof ze het niet aankan.

De ervaren politieman wordt er verlegen mee. ‘Elze, is het waar, dat jij weggaat uit ons dorp?’ vraagt hij dan.

Maar ook hij krijgt geen antwoord.

Ze verdwijnt langzaam in de mistige novembernacht. Nog even ziet hij flauw haar gestalte.

Even later is er niets meer.

Uit de takken van een treurwilg boven hem vallen wat waterdruppels op zijn uniform.

Het is, alsof de bomen huilen, overpeinst hij.

Dan wil hij verder gaan, doch plotseling besluit hij even in de buurt te blijven, omdat bij Anne Borkes de grote massa bruiloftsgasten uitzwermt. Hossend door de straten zingen ze steeds weer opnieuw: ‘Lang zullen ze leven!’

Tonny en Margje hebben hun huwelijksdag en het eraan verbonden feest achter de rug.

Een kwartiertje later heerst de nachtelijke rust over het dorp. De drank van Anne maakt de slaap diep en zwaar.

Wanneer het daglicht moeizaam door de zware mist heenbreekt, weet al spoedig heel Houtwijk het: Elze van de koster is weg.

Niemand heeft enig vermoeden, waarheen.

De politie van het dorp heeft haar voor het laatst gezien bij het bevrijdingsmonument, zo mompelt men. Maar met zekerheid komt er niets van in het openbaar; stellig zal er op het gemeentehuis met de burgemeester en mensen als mijnheer Voordeman meer over zijn gesproken. Na een week praat slechts een enkeling er nog eens over.

Een kleine maand later wordt het huisje van Harm en Dieke ontruimd. Het is eigenlijk maar een schamel gedoetje dat naar buiten wordt gedragen en in een gereedstaande vrachtauto geladen.

Er lopen, samen met mijnheer Voordeman, enkele deftige heren naar binnen.

Een grote grijpmachine komt even later grommend aanrijden. De machinist stopt het ijzeren monster bij het nu nog nietiger lijkende huisje en draait, als in afwachting, nonchalant een sigaret. Wanneer het hem naar het schijnt wat te lang duurt, gaat hij er ook naar binnen.

Ze praten er wat en komen dan, lachend redenerend, weer naar buiten.

Op de stoep vindt de grote, stoere machinist een klein, fragiel lijstje, dat een borduursel omsloten houdt. Het is al een weinig vuil geworden, doch het is hem de moeite waard om het op te

nemen. Hij gaat er even mee naar mijnheer Voordeman, die het bekijkt en dan toestemmend knikt. Het peukje van zijn sigaret ietwat onverschillig tussen zijn lippen geklemd, klimt hij langzaam in zijn kabine en wil het opbergen in zijn tas. Maar alvorens dat te doen leest hij nog eens de tekst die er op geborduurd staat: De liefde maakt alles goed. Elze.

En hij weet het: dat moet ze gemaakt hebben voor die twee oude mensjes; mijnheer Voordeman had daareven dezelfde gedachten. Hij zei: 'Van mij mag je het houden.'

En de bonk van een machinist herinnert zich, hoe Elze zijn eigen broer eenmaal hielp aan een arrestatie te ontkomen. 'Elze, meid, waarom ging jij hier weg?' vraagt hij zich af, en er blinkt een traan in zijn oog.

Enkele ogenblikken later geeft een opzichter van de gemeente hem het teken, dat hij met zijn werk kan beginnen. Hij slaat de motor aan en rijdt zijn machine nog wat dichterbij. Dan laat hij de grote, machtige metalen kaken vallen op het dak van het huisje, dat het, onder opwaaiend stof, krakend begeeft. Ergens doet het hem pijn.

Maar het moet, want er komt een nieuwe weg; zo kan het in het dorp niet langer. De mensen krijgen steeds meer haast, alles moet sneller, angstig sneller, ook het verkeer.

Vrachtauto's rijden even later door het smalle kerkpaadje tot bij het reeds zwaar verminkte huisje. De machinist mikt er met feilloze zekerheid het door zijn machine verpulverde bouwsel met grijpers vol op. Wanneer de avond aanbreekt is er haast niets meer dat nog aan het vroegere onderkomen van Harm en Dieke herinnert. Mijnheer Voordeman komt ambtshalve nog even kijken en ook wat andere mensen lopen er langs. Onder hen zijn ook Margje en Tonny. De anderen zien, dat ze meer dan gelukkig zijn, het ligt er dik op. Maar wanneer Margje de ontstane leegte ziet, is ze even stil en zegt een weinig ontroerd: 'Tonny, alles is weg!'

De machinist zet zijn machine stil: het werk is voor hem gedaan.

De zuigers in het binnenste van zijn ijzeren monster zuchten nog even na. Hij ziet tussen de aanwezigen opeens ook Margje en Tonny staan. Terwijl hij uit zijn kabine klimt roept hij tegen hen: ‘Hallo, jongelui! Nog gefeliciteerd, zeg!’

Hij komt naderbij en reikt hem zijn vettige hand.

‘Ik heb ook nog wat voor het bruidspaar,’ zegt hij dan. ‘Het heeft misschien voor jullie meer waarde dan voor mij.’

Haastig loopt hij even naar zijn machine terug en haalt uit zijn tas voorzichtig het lijstje met het borduursel tevoorschijn.

Hij overhandigt het Margje, en die leest: ‘De liefde maakt alles goed. Elze.’

Er komen omstanders bij en die mogen het ook zien. Even later wandelt Margje, gelukkig en gearmd met Tonny, weer huiswaarts. Het ontvangen kleinood houdt ze voorzichtig onder haar mantel verborgen.

In huis gekomen laat ze het moeder Anne ook lezen, en nu moet de keiharde caféhoudster even huilen.

Ze herstelt zich echter spoedig en zegt dan: ‘Daar moeten we het hangen, Margje! Daar, onder die grote spiegel!’

En dan, plotseling, kust die Anne haar schoondochter zo innig als ze nog nooit eerder heeft gedaan.

De Liefde maakt alles goed.

Ja, want geweld kan dat niet. Dat de wereld het wete!